

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА
ФАКУЛЬТЕТ ІСТОРІЇ, ПОЛІТОЛОГІЇ І МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
КАФЕДРА ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ ТА ПРОЦЕСІВ

Навчальне видання

ДЕРЕВ'ЯНКО СЕРГІЙ МИРОНОВИЧ

ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК
ДЛЯ ЗДОБУВАЧІВ ДРУГОГО (МАГІСТЕРСЬКОГО)
РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ СПЕЦІАЛЬНОСТІ 052 «ПОЛІТОЛОГІЯ»

Івано-Франківськ
2022

УДК 32.340
ББК 66.024.15
Д-36

*Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(протокол № 6 від 27 червня 2022 року)*

Рецензенти:

Кресіна Ірина Олексіївна, доктор політичних наук, член-кореспондент Національної академії правових наук України, завідувач відділу правових проблем політології Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, м. Київ;

Книш Віталій Васильович, доктор юридичних наук, професор кафедри конституційного, міжнародного та адміністративного права Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ.

Дерев'янку С. М.

Д-36 **Правові проблеми політичної науки** : навчально-методичний посібник для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 052 «Політологія» галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки. Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2022. 120 с.

Навчально-методичний посібник допоможе здобувачам другого (освітньо-професійного) рівня вищої освіти під час освоєння навчальної дисципліни «Правові проблеми політичної науки». Містить матеріали для підготовки до семінарських занять, самостійної роботи, контрольних робіт, написання дипломної (магістерської) роботи, наукових статей та виконання індивідуальних науково-дослідних завдань.

У посібнику визначено та охарактеризовано основний понятійно-категоріальний апарат, наведена рекомендована література для поглибленого вивчення курсу, вміщено окремі хрестоматійні матеріали.

УДК 32.340
ББК 66.024.15
© Дерев'янку С. М., 2022
© ПНУ ім. В. Стефаника, 2022

ЗМІСТ

Вступ	3
Мета, завдання, компетентності та програмові результати вивчення навчальної дисципліни	4
Опис навчальної дисципліни	9
Структура навчальної дисципліни	10
Навчальна програма курсу	12
Тематичний план лекцій	15
Плани семінарських занять	16
Організація самостійної роботи	28
Індивідуальні науково-дослідні завдання	30
Оцінювання результатів навчальної діяльності здобувачів	32
Питання для підсумкового контролю	35
Тестові завдання	38
Основні терміни та поняття	46
Рекомендована література	60
Хрестоматійні матеріали.....	71

ВСТУП

Політичні явища і процеси у своїй основі мають істотну правову складову, а тому їх осмислення неминуче вимагає достатнього оволодіння фахівцями-політологами правовими знаннями. Дослідження генези та функціонування політичних інститутів та процесів саме у політико-правовому аспекті об'єктивується тим, що між юридичною наукою і політологією існує природна близькість. Практично будь-який аспект політичної діяльності і політичних змін – на субстанціональному, національному, глобальному рівнях – має свої правові або конституційні аспекти. Власне політика не може існувати поза правовою сферою. Право є однією із основних форм реалізації політики, гарантом її легітимності, законності та гуманності.

Спільним завданням політики і права є регулювання суспільних відносин, створення стабільних і сприятливих умов життєдіяльності суспільства і людини. Взаємини права і політики двосторонні : політика через державу санкціонує й конструює систему права, робить її публічною, загальнообов'язковою, загальною. Її порушення спричиняє застосування заходів державного впливу. З іншого боку сама держава підтримується і забезпечується правом.

Правова політологія є порівняно новим напрямом у політичній науці, становлення якого розпочалося в Україні лише наприкінці 1990 – на початку 2000-х років. Формуючись на стику політології і правознавства, правова політологія постає комплексною наукою, яка претендує на вагомую роль в осмисленні політичних процесів і суспільних відносин у цілому. Сучасний етап інституціоналізації правової політології характеризується формуванням власної теоретичної бази, розширенням кола дослідників, які займаються цією проблематикою.

«Правові проблеми політичної науки» як навчальна дисципліна, яка вивчає взаємодію та взаємозв'язок політики та права, має важливе значення для фахової підготовки політологів – магістрантів. Навчальна дисципліна покликана формувати у здобувачів основи професійного політико-правового мислення і сучасної політичної і правової культури. Вивчення дисципліни сприяє формуванню професійних навичок аналізу сучасних політичних і правових проблем, розумінню політики і права. Правова політологія як навчальна дисципліна має зайняти одне з ключових місць у сучасній системі політологічного знання, формуючи фахівців із високим рівнем професійних знань, вмінь і навичок.

МЕТА, ЗАВДАННЯ, КОМПЕТЕНТНОСТІ ТА ПРОГРАМОВІ РЕЗУЛЬТАТИ ВИЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Навчальна дисципліна “Правові проблеми політичної науки” є складовою освітньо-професійної програми “Політологія” підготовки фахівців за другим (магістерським) рівнем вищої освіти за спеціальністю 052 “Політологія” галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки. Згідно з навчальним планом відноситься до вибіркових навчальних дисциплін. Вивчається у першому семестрі першого року навчання в обсязі 3 кредити за Європейською Кредитно-Трансферною Системою (ECTS).

Передбачає вивчення ключових категорій, що використовуються в дослідженнях у сфері політико-правових досліджень; отримання знань про природу, призначення та функції влади і держави як основних політичних інститутів суспільства; методологію та особливості здійснення політико-правових досліджень. Вивчення дисципліни покликане сприяти професійній підготовці майбутніх політологів, як практиків та дослідників, формувати у магістрантів основи професійного політико-правового мислення, сучасної політичної та правової культури.

Метою вивчення навчальної дисципліни є отримання здобувачами знань про основні закономірності єдності та взаємодії політики та права, правових засад функціонування політичних інститутів, утвердження розуміння демократії як правової форми організації та реалізації влади.

Основними *завданнями* навчальної дисципліни є :

- вивчити у взаємозв’язку процес виникнення політичних відносин і права, основні тенденції і типи їх взаємодії в процесі історичного розвитку суспільства;
- зрозуміти взаємозв’язок державної політики та правотворчості;
- виявити витоки та передумови сучасного взаємовпливу і взаємодії політики і права в Україні;
- осягнути теоретико-понятійні основи політико-правових підходів до вивчення політичних процесів;
- сформуванню у здобувачів уявлення про політичні фактори, які визначають специфіку еволюції права в різні історичні епохи та на сучасному етапі розвитку України;
- розширити політико-правовий кругозір здобувачів;

– сформувати базові професійні навички аналізу сучасних політичних і правових проблем, розуміння взаємозв'язку політики та права.

У результаті вивчення дисципліни студенти повинні:

знати

– ключові категорії, що використовуються в дослідженнях у сфері політико-правових досліджень;

– природу, призначення і функції влади і держави як основних політичних інститутів суспільства;

– методологію та особливості здійснення політико-правових досліджень;

вміти

– ефективно застосовувати методи політологічних для наукового пізнання особливостей політичного процесу;

– здійснювати діагностику правового забезпечення політичних проблем;

– застосовувати набуті знання при написанні магістерської роботи, проведенні наукових досліджень, педагогічній і громадсько-політичній діяльності;

– грамотно використовувати понятійний апарат, термінологію, професійну лексику.

Вивчення навчальної дисципліни “Правові проблеми політичної науки” спрямоване на набуття **компетентностей**, визначених «Стандартом вищої освіти України із галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки», спеціальності 052 «Політологія» (затверджений та введений в дію Наказом Міністерства освіти і науки України від 18.03.2021 р. № 329. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/naukovo-metodichna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini/zatverdzeni-standarti-vishoyi-osviti>), а саме :

Інтегральна компетентність	ІК01 Здатність розв'язувати складні задачі і проблеми дослідницького та/або інноваційного характеру у політичній сфері, що характеризуються невизначеністю умов і вимог, із застосуванням фахових досліджень та/або здійснення інновацій.
-----------------------------------	---

Загальні компетентності	<p>ЗК01. Здатність до адаптації та дії в новій ситуації.</p> <p>ЗК02. Здатність проводити дослідження на відповідному рівні.</p> <p>ЗК03. Здатність розробляти проекти та управляти ними.</p> <p>ЗК04. Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел.</p> <p>ЗК05. Здатність вчитися та оволодівати сучасними знаннями.</p> <p>ЗК06. Здатність генерувати нові ідеї (креативність).</p> <p>ЗК07. Вміння виявляти, ставити та розв'язувати проблеми.</p>
Спеціальні (фахові, предметні) компетенції	<p>СК01. Усвідомлення природи та значення політики як специфічного виду людської діяльності та особливої сфери пізнання, включаючи розвиток уявлень про політику та її сучасні інтерпретації.</p> <p>СК02. Спроможність здійснювати фахову педагогічну та/або науково-педагогічну діяльність у закладах освіти.</p> <p>СК03. Критичне осмислення проблем та принципів функціонування та закономірностей розвитку влади та публічної політики, політичних інститутів та процесів, гендерної політики, світової політики та політики окремих країн та регіонів.</p> <p>СК04. Здатність комплексно аналізувати владу та урядування, політичні системи, інститути та режими, політичні процеси та політичну поведінку у різних контекстах їх функціонування.</p> <p>СК05. Спроможність комплексно використовувати нормативу та емпіричну політичну теорію, методологію політичних досліджень та прикладного політичного аналізу.</p> <p>СК06. Здатність використовувати широкий спектр концептів і методів для інтерпретації та аналізу політики на місцевому, національному, європейському та глобальному рівні.</p>

СК07. Спроможність ефективно виконувати політико-організаційні, експертно-аналітичні та консультаційні функції на національному та міжнародному рівні.
--

Нормативний зміст навчальної дисципліни “Правові проблеми політичної науки” спрямований на досягнення визначених “Стандартом вищої освіти України із галузі знань 05 “Соціальні та поведінкові науки”, спеціальності 052 “Політологія” таких результатів:

ПРН 01. Застосовувати для розв’язування складних задач політології розуміння природи та значення політики як специфічного виду людської діяльності та особливої сфери пізнання, включаючи розвиток уявлень про політику та її сучасні інтерпретації, особливостей реалізації влади у різних політичних системах, їх соціально-економічного, історичного та соціокультурного контексту.

ПРН 02. Застосовувати спеціалізовані концептуальні знання з політології, що включають сучасні наукові здобутки у сфері професійної діяльності або галузі знань і є основою для оригінального мислення та проведення досліджень, критичне осмислення проблем у галузі та на межі галузей знань.

ПРН 03. Вільно спілкуватись усно і письмово українською та англійською мовами при обговоренні професійних питань, досліджень та інновацій в сфері політології.

ПРН 04. Приймати ефективні рішення з питань політики, політичних наук і дотичних проблем, у тому числі у складних і непередбачуваних умовах; прогнозувати розвиток політичних процесів; визначати фактори, що впливають на них і на досягнення поставлених цілей; аналізувати і порівнювати альтернативи; оцінювати ризики та імовірні наслідки політичних рішень.

ПРН 05. Планувати, оцінювати та забезпечувати якість виконуваних робіт відповідно до встановлених вимог.

ПРН 06. Критично осмислювати принципи здійснення влади та публічної політики, політичних інститутів та процесів, світової політики та політики окремих країн та регіонів.

ПРН 07. Здійснювати управління складною діяльністю у сфері політики, політології та у ширших контекстах, розробляти плани і заходи з їх реалізації, забезпечувати якість освіти, оцінювати ефективність і результативність діяльності.

Політика курсу

Політика вивчення навчальної дисципліни “Правові проблеми політичної науки” передбачає набуття здобувачами визначених компетентностей через : аудиторну (лекції, семінарські/практичні заняття) та позааудиторну роботу (самостійне опрацювання окремих тем, підготовка до семінарських занять, виконання індивідуальних науково-дослідних завдань, підготовка кваліфікаційної роботи, використання можливостей системи дистанційного навчання Університету, виробнича практика). Усі завдання, передбачені програмою, мають бути виконані у встановлений термін. Презентації та доповіді мають бути авторськими та оригінальними. Під час роботи над завданнями не допустимо порушення академічної доброчесності.

Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
		<i>денна форма навчання</i>	<i>заочна форма навчання</i>
Кількість кредитів – 3	Галузь знань 05 Соціальні та поведінкові науки	2. Вибіркові навчальні дисципліни	
Модулів	Напрямок підготовки 052 Політологія	<i>Рік підготовки:</i>	
Змістових модулів	Спеціальність (професійне спрямування) Політологія	1-й	1-й
1		<i>Семестр</i>	
Загальна кількість годин – 90		1-й	1-й
Тижневих годин для денної форми навчання:		Освітньо-кваліфікаційний рівень: Магістр	<i>Лекції</i>
аудиторних – 3	12 год		6 год
самостійної роботи студента – 4	<i>Практичні, семінарські</i>		
	18 год		4 год
	<i>Самостійна робота</i>		
	60 год		80 год
	Вид контролю: залік		

Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	денна форма						заочна форма					
	усьо го	у тому числі					усьо го	у тому числі				
		л	п	лаб	інд	с.р		л	п	лаб	інд	с.р
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Тема 1. Правова політологія як нова галузь політичного знання. Становлення школи правової політології	6	2				3	7	2				6
Тема 2. Теоретико-методологічні засади правової політології	8	2				5	8					8
Тема 3. Політика та право: сутність і співвідношення	8	2				6	9	2				8
Тема 4. Право в політичній системі суспільства	8	2				4	8					8
Тема 5. Правова держава і громадянське суспільство	14		4			8	10	2				8
Тема 6 Політика та права людини і громадянина	8		2			6	12		2			8

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Тема 7. Правові аспекти політичних процесів в суспільстві	12		4			8	10		2			10
Тема 8. Політико-правові проблеми становлення та реформування адміністративно-територіального устрою України	6	2				4	6					6
Тема 9. Політико-правові засади безпосередньої демократії в Україні	6	2				4	6					6
Тема 10. Політична культура, політична свідомість і право	3		4			6	8					6
Тема 11. Політика та право в умовах російсько-української війни			4			6						6
<i>Усього годин</i>	90	12	18			60	90	6	4			80

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА КУРСУ

Тема 1. Правова політологія як нова галузь політичного знання. Становлення школи правової політології.

Інституціоналізація правової політології в Україні (відділ правових проблем політології Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, факультет психології, політології та соціології Національного університету “Одеська юридична академія”).

Правова політологія як навчальна дисципліна : мета, завдання, джерела вивчення.

Тема 2. Теоретико-методологічні засади правової політології.

Об’єкт і предмет вивчення правової політології. Завдання та функції правової політології.

Методологія і принципи політико-правового аналізу. Методи і методики правової політології.

Система категорій правової політології.

Тема 3. Політика та право : сутність і співвідношення.

Методологічні підходи до вивчення співвідношення права і політики. Право і його роль в житті суспільства (поняття, ознаки, цінність та функції права). Загальні принципи взаємозв’язку державної політики та права.

Політика та правотворчість. Особливості взаємодії політичної та правотворчої діяльності.

Тема 4. Право в політичній системі суспільства.

Політична система : поняття, структура та функції.

Правові проблеми формування політичної системи України.

Історико-правові особливості розвитку політичних систем України в ХХ – на початку ХХІ століття.

Правові механізми функціонування політичної системи. Правова держава як політологічний та правовий феномен.

Тема 5. Правова держава і громадянське суспільство.

Місце громадянського суспільства в політичній системі. Сутність, структура та інститути громадянського суспільства.

Політологічний аналіз феномену сучасного громадянського суспільства в Україні.

Правові основи розвитку громадянського суспільства в Україні. Правові механізми взаємодії держави і громадянського суспільства в Україні.

Тема 6. Політика та права людини і громадянина.

Права людини і громадянина : поняття та зміст. Класифікація прав і свобод людини та громадянина.

Загальна характеристика політичних прав і свобод громадян.

Політико-правові проблеми забезпечення дотримання прав людини і громадянина в Україні. Політичні права громадян в умовах воєнного конфлікту.

Тема 7. Правові аспекти політичних процесів в суспільстві.

Політичний процес: поняття, структура та функції. Суб'єкти політичного процесу, їх політико-правовий статус.

Парламент як інститут політичної системи суспільства. Правові основи розвитку парламентаризму в сучасній Україні.

Партії в політичній системі суспільства. Політико-правові механізми регулювання діяльності політичних партій.

Типи політичних режимів. Політичний режим в сучасній Україні. Взаємозв'язок політичних та правових режимів.

Політична стабільність як мета політичного процесу. Державно-правові механізми забезпечення політичної стабільності.

Нації, націоналізм, національні конфлікти і право. Місце націоналізму в політиці та праві.

Засоби масової інформації сучасної України як фактор політичного процесу. Державна інформаційна політика: правові основи та політична практика.

Тема 8. Політико-правові проблеми становлення та реформування адміністративно-територіального устрою України.

Особливості політичної регіоналізації України. Перспективи інтеграції регіонів у єдиний український простір при збереженні регіонального різноманіття,

Адміністративно-територіальний устрій України. Правові проблеми становлення та реформування в контексті реформи децентралізації. Можливі позитивні й негативні наслідки впровадження нового адміністративно-територіального устрою.

Тема 9. Політико-правові засади безпосередньої демократії в Україні.

Безпосередня демократія як політико-правовий феномен. Форми безпосередньої демократії та особливості їх правового регулювання законодавством України.

Вибори як форма політичного процесу. Політичні і правові механізми забезпечення свободи виборів. Виборчі системи.

Політико-правові засади референдумів в Україні.

Тема 10. Політична культура, політична свідомість і право

Сутність та зміст поняття “політична культура”, її роль в суспільстві. Структура і компоненти, призначення та функції політичної культури.

Політична культура і право: механізми взаємовпливу. Політична культура та менталітет народу.

Політична свідомість: загальна характеристика, роль та функції. Рівні політичної свідомості.

Особливості, місце і роль правосвідомості у функціонуванні політичної і правової системи. Правовий нігілізм як історичний, політичний і правовий феномен.

Тема 11. Політика та право в умовах російсько-української війни

Російсько-українська війна : політичні причини, правова кваліфікація та відповідальність за її ведення. Введення воєнного стану в Україні у 2018 та 2022 роках : порівняльний аналіз політико-правових підстав та наслідків. Обмеження політичних прав громадян в умовах воєнного стану : політико-правові підстави та особливості застосування.

Заборона проросійських політичних партій в Україні, громадських об'єднань, засобів масової інформації : політико-правові підстави та законодавче забезпечення. Спроби використання інститутів народовладдя для легітимації рашистського окупаційного режиму та їх нікчемність. Проблеми нормативно-правового регулювання відповідальності за колабораціонізм на територіях, анексованих та незаконно контрольованих р.ф.

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ЛЕКЦІЙ

Тема 1. Правова політологія як нова галузь політичного знання. Становлення школи правової політології.

Інституціоналізація правової політології в Україні.

Правова політологія як навчальна дисципліна : мета, завдання, джерела вивчення.

Тема 2. Теоретико-методологічні засади правової політології.

Об'єкт і предмет вивчення правової політології. Завдання та функції правової політології. Методологія і принципи політико-правового аналізу. Методи і методики правової політології.

Система категорій правової політології.

Тема 3. Політика та право : сутність і співвідношення.

Методологічні підходи до вивчення співвідношення права і політики. Право і його роль в житті суспільства (поняття, ознаки, цінність та функції права).

Тема 4. Право в політичній системі суспільства.

Політична система : поняття, структура та функції. Правові проблеми формування політичної системи України.

Правові механізми функціонування політичної системи. Правова держава як політологічний та правовий феномен.

Тема 8. Політико-правові проблеми становлення та реформування адміністративно-територіального устрою України.

Адміністративно-територіальний устрій України. Правові проблеми становлення та реформування в контексті реформи децентралізації. Можливі позитивні й негативні наслідки впровадження нового адміністративно-територіального устрою.

Тема 9. Політико-правові засади безпосередньої демократії в Україні.

Вибори як форма політичного процесу. Політичні і правові механізми забезпечення свободи виборів. Виборчі системи.

Політико-правові засади референдумів в Україні.

ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Тема 1. ПРАВОВА ДЕРЖАВА ТА ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО

4 год

Основні поняття: громадські об'єднання, громадянське суспільство, держава, політична партія, політична система, правова держава

Перше заняття

Питання для обговорення :

1. Держава в політичній системі суспільства.
2. Правова держава як політологічний та правовий феномен.
3. Правові основи розвитку парламентаризму в сучасній Україні.

Парламент як політичний інститут, осередок формування державної політики та права.

Завдання для самостійної роботи

1. Поміркуйте над доцільністю та перспективами запровадження в Україні двохпалатного парламенту.

Запитання для самоконтролю

1. Сформулюйте суть поняття «держава».
2. Які ознаки притаманні правовій державі?
3. Поясніть, чому держава вважається основним елементом політичної системи суспільства?
4. На яких засадах базується парламентаризм в Україні?
5. Назвіть визначені конституцією України повноваження Верховної ради України.
6. Охарактеризуйте статус і повноваження народних депутатів України.
7. Висловіть міркування щодо доцільності скорочення чисельності народних депутатів України.

Друге заняття

Питання для обговорення :

1. Місце громадянського суспільства в політичній системі.
2. Правові основи розвитку громадянського суспільства в Україні.
3. Вплив політичних партій на державотворчий процес в Україні, на взаємодію політики та права. Політико-правові механізми регулювання діяльності політичних партій.

Завдання для самостійної роботи

1. Опрацюйте чинний Закон України «Про політичні партії в Україні», з'ясуйте засади їх діяльності та сформулюйте пропозиції щодо удосконалення.

Запитання для самоконтролю

1. Сформулюйте суть поняття «громадянське суспільство».
2. Яке місце займає громадянське суспільство у політичній системі держави?
3. Охарактеризуйте структуру громадянського суспільства.
4. Поясніть, чому громадянське суспільство визначають як сукупність вільних людей та їхніх організацій.
5. Чи достатньою є правова база розвитку громадянського суспільства?
6. Який вплив на державотворчий процес мають політичні партії?
7. Поясніть чому в Україні така велика кількість політичних партій і що необхідно зробити для підвищення ефективності їх діяльності?

Література для опрацювання

Конституція України : [Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р.]. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141; поточна ред. – Ред. від 01.01.2020 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

Про політичні партії в Україні : Закон України від 05.04.2001 р. № 2365-III. *ВВР, 2001, № 23, ст.118*; поточна ред. – Ред. від 13.02.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text>

Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні : Указ Президента України від 26.02.2016 р. № 68. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/68/2016>.

Дерев'яно С. Зміни до Конституції України як питання політичної доцільності. *Вісник Прикарпатського університету. Політологія* Вип. 14 / Прикарпатський нац. університет імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ: Плай, 2020. С. 37–45. URL: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/politics/article/view/5986/6266>

Держава і громадянське суспільство в Україні : проблеми взаємодії / Кресіна І. О., Скрипнюк О. В., Коваленко А. А., Перегуда Є. В., Стойко О. М., Балан С. В., Полішкарлова О. О., Явір В. А. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2007. 313 с.

Євтушенко О. Н. Громадянське суспільство та інститути публічної влади в політичній системі України. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]*. Сер. : Політологія. 2011. Т. 155. Вип. 143. С. 56-61. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdupol_2011_155_143_13

Зарічний О. А. Взаємодія держави та громадянського суспільства через інститути участі громадян в управлінні державними справами. *Європейські перспективи*. 2015. № 1. С. 48–51. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/irbis_nbuv/cgiirbis_64

Ладиченко В. Проблеми взаємодії держави і громадянського суспільства. *Публічне право*. 2016. № 4 (24). С. 18–25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pp_2016_4_4

Мельник Л. А. Взаємодія держави та інститутів громадянського суспільства: основні поняття, проблеми та стратегічні напрями. *Державне управління : удосконалення та розвиток : Електронне фахове вид.* 2019. Вип. 2. URL: http://www.dy.nauka.com.ua/pdf/2_2019/30.pdf

Кресіна І. О. Держава і громадянське суспільство: проблеми взаємодії. *Держава і право* : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. Вип. 62. / Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Київ : Юридична думка, 2013. С. 378–383. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dip_2013_62_61

Лісовська Ю. П., Лісовський П. М., Подоляка С. А. Правова держава: історія, теорія, методологія: навч. посіб. Київ : Кондор, 2018. 348 с.

Лойко Л. І. Політико-правове забезпечення діяльності організацій громадянського суспільства в Україні. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*: зб. наук. праць. Київ: Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка Ін-т міжнар. відносин, 2011. Вип. 95. Ч. І. С. 8–15.

Пашко Л. А. Діалог влади та громадськості. Демократичні стандарти побудови громадянського суспільства : навч.-метод. посіб. Київ : НДЕІ Мін. економіки України, 2010. 48 с.

Правові основи розвитку сучасних політичних систем : досвід та перспективи : монографія / Скрипнюк О. В. та ін. Київ : Юридична думка, 2013. 289 с.

Розвиток громадянського суспільства в Україні : аналіт. доп. / В. М. Яблонський, П. Ф. Вознюк, Д. М. Горелов та ін.; за ред. О. А. Корнієвського, М. М. Розумного. Київ : НІСД, 2015. Сер. “Громадянське суспільство”. Вип. 2. 60 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2015-11/Korniyevskiy_12_11-58701.pdf

Щедрова Г. П. Громадянське суспільство та політична культура : теоретичний і прикладний аспекти : монографія. Луганськ : “Елтон-2”, 2010. 308 с.

Тема 2. ПРАВА ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

2 год

Основні поняття: політичні права громадянина, політичні свободи громадянина, права людини, правова доктрина

Питання для обговорення :

1. Поняття прав людини і громадянина у сучасних доктринах права та політики : основні підходи.
2. Класифікація основних прав і свобод людини та їх загальна характеристика.
3. Правові гарантії забезпечення політичних прав і свобод громадян України. Вичерпний характер переліку підстав для їх обмеження.

Завдання для самостійної роботи

1. Випишіть із тексту Конституції України статті, у яких сформульовані права, свободи та обов’язки громадян України та гарантії їх правового захисту.

Запитання для самоконтролю

1. Назвіть і охарактеризуйте основні доктринальні підходи правової і політичної науки до сутності прав людини і громадянина.
2. Назвіть критерії класифікації прав і свобод людини і громадянина.
3. Як Ви розумієте конституційні приписи щодо політичних прав громадян?
4. Відшукайте в Конституції України статті, що встановлюють обов’язки громадян.
5. Чим відрізняються українці, що проживають за кордоном, від звичайних іноземців?

Література для опрацювання

Конституція України : [Прийнята на п’ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р.]. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141; поточна ред. – Ред. від 01.01.2020 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

Головченко В. В., Головченко О. В. Правозастосування і захист прав людини в суверенній Україні : монографія. Чернігів : Видавець Лозовий В. М., 2012. 328 с.

Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. 392 с.

Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні : підручник. Київ: Всеукр. асоціація видавців "Правова єдність", 2008. 350 с.

Липчук О. І. Політичні права та свободи людини і громадянина : сучасний стан та проблеми реалізації в Україні. *Прикарпатський вісник НТШ. Думка*. 2016. № 3. С. 72–78. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pvntsh_2016_3_9

Основи демократії. Права людини та їх забезпечення в умовах суспільних змін : навч. посіб. / О. В. Філонов, В. М. Суботін, В. В. Пашутін, І. Я. Тодоров. 2-ге вид., випр. Київ : Знання, 2008. 215 с.

Тема 3 ПРАВОВІ АСПЕКТИ НОВІТНІХ ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ У СУСПІЛЬСТВІ

4 год

Основні поняття: вибори, державна інформаційна політика, етнополітика, засоби масової інформації, націоналізм, національні конфлікти, політична стабільність, політичний процес, право, суб'єкти політичного процесу

Перше заняття

Питання для обговорення :

1. Політичний процес: сутність, типи та зміст.
2. Суб'єкти політичного процесу як політологічний та правовий феномен, їх політико-правовий статус.
3. Політична стабільність як мета політичного процесу. Державно-правові механізми забезпечення політичної стабільності.

Завдання для самостійної роботи

1. Назвіть суб'єктів політичного процесу та сформулюйте їх статус.

Запитання для самоконтролю

1. Сформулюйте суть поняття «політичний процес».
2. Назвіть та охарактеризуйте типи політичних процесів.
3. Хто є суб'єктом політичних процесів?
4. Назвіть нормативні акти, якими регулюється статус суб'єктів політичних процесів.

5. Поясніть чому політична стабільність є метою політичного процесу.

5. Від чого залежить стабільність політичної системи?

6. Оцініть ефективність державно-правових механізмів забезпечення політичної стабільності.

Друге заняття

Питання для обговорення :

1. Вибори та референдуми як форми політичного процесу. Політичні і правові механізми забезпечення свободи виборів.

2. Нації, націоналізм, міжетнічні конфлікти і право. Місце націоналізму в політиці.

3. Державна інформаційна політика: правові основи та політична практика.

4. Засоби масової інформації сучасної України як фактор політичного процесу.

Завдання для самостійної роботи

Поміркуйте над питанням – у чому полягає відмінність між поняттями “український народ”, “українська нація”, “народ України”, “населення України”?

Запитання для самоконтролю

1. Назвіть форми безпосередньої демократії в Україні.

2. Якими нормативно-правовими актами регулюється проведення виборів, які існують їх види»

3. Яку роль в історії українського державотворення відіграв Всеукраїнський референдум 1 грудня 1991 року?

4. Чому в Україні не проводяться місцеві референдуми?

5. Сформулюйте суть поняття “нація”.

6. Які відмінності між нацією та державою, як вони взаємодіють між собою?

7. Які причини і правові засоби запобігання й подолання конфліктів на етнічному ґрунті?

8. Яке місце займає націоналізм у політиці Української держави, яким бачите його майбутнє?

9. На яких засадах здійснюється державна інформаційна політика?

10. Яку роль відіграють засоби масової інформації в політичній системі українського суспільства?

Література для опрацювання

Конституція України : [Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р.]. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141; поточна ред. – Ред. від 01.01.2020 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

Дерев'янку С. М. Електронні петиції до органів влади України як інструмент електронної демократії. *Вісник Прикарпатського університету. Політологія / Прикарпатський нац. ун-т імені Василя Стефаника*. Івано-Франківськ : ЛІК, Вип. 10. 2016. С. 43–53. URL: <http://lib.ru.if.ua:8080/handle/123456789/10358?locale=uk>

Дерев'янку С. М. Інститут місцевого референдуму в Україні : доцільність та перспективи оновлення його конституційної моделі. *Прикарпатський вісник Наукового Товариства ім. Шевченка : Серія “Думка”*. 2018. Вип. 5 (49). С. 85–96. URL: <https://pvntsh.nung.edu.ua/index.php/idea/article/view/446/434>

Дерев'янку С. М. Політико-правові засади референдумів в Україні : монографія. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2011. 847 с.

Касьянов Г. В. “Нація” і “націоналізм”: слова і терміни. *Український історичний журнал*. 1999. № 2. С. 3–14. URL: http://resource.history.org.ua/publ/journal_1999_2_3

Кресіна І. О., Дерев'янку С. М. Віче як інститут установчої влади в новій Конституції України. *Віче*. 2016. № 11–12. С. 36–40.

Кресіна І. О., Перегуда Є. В. Парламентські вибори в Україні: правові і політичні проблеми : монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. 368 с.

Кресіна І. О. Правові механізми запобігання та протидії сепаратизму в Україні. *Держава і право* : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. Вип. 64 / Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Київ : Юридична думка, 2014. С. 352–359. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dip_2014_64_52

Нестерович В. Ф. Виборча кампанія : Словник сленгових термінів та виразів. Київ : Ліра-К, 2020. 648 с.

Правові засади державної етнонаціональної політики в Україні / Кресіна І. О., Коваленко А. А., Лойко Л. І., Стойко О. М., Явір В. А., Вітман К. М., Кіссе А. І., Асланов С. А., Грицяк Д. І., Голденштейн К. О. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Логос, 2011. 300 с.

Сич О. Соціально-консервативний націоналізм: теорія і політика. Івано-Франківськ : Лілея НВ, 2019. 544 с.

Тема 4 ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПОЛІТИЧНА СВІДОМІСТЬ І ПРАВО

4 год

Основні поняття: політична культура, політична свідомість, правовий нігілізм, правосвідомість

Перше заняття

Питання для обговорення :

1. Сутність та зміст поняття “політична культура”, її роль в суспільстві.
2. Типологія, структура і компоненти, призначення та функції політичної культури.
3. Політична культура і право: механізми взаємовпливу. Політична культура і менталітет народу.

Завдання для самостійної роботи

1. Складіть порівняльну таблицю структури, функцій та засобів політичної культури та правової культури.

Запитання для самоконтролю

1. Сформулюйте суть поняття «політична культура».
2. Яку роль відіграє політична культура у системі суспільних відносин?
3. Охарактеризуйте структуру політичної культури.
4. Назвіть функції, які притаманні політичній культурі та поясніть особливості із реалізації.
5. Оцініть рівень політичної культури сучасного українського суспільства та роль факторів, які на неї впливають.
6. Поясніть взаємозв'язок між політичною та правовою культурами.
7. Якими бачите шляхи підвищення правової культури?
8. Яку роль відіграють правова і політична культури у формуванні правової політики держави?

Друге заняття

Питання для обговорення :

1. Політична свідомість: поняття, рівні та функції.
2. Особливості, місце і роль правосвідомості у функціонуванні політичної і правової системи.
3. Правовий нігілізм як історичний, політичний і правовий феномен.

Завдання для самостійної роботи

1. З'ясуйте причини, вияви та наслідки існування правового нігілізму в українському суспільстві.

Запитання для самоконтролю

1. Сформулюйте суть поняття «політична свідомість».
2. Яке місце займає політична свідомість у функціонуванні політичної системи?
3. Як впливає на правосвідомість громадян тип правової системи та особливості її функціонування?
4. З'ясуйте сутність та історичні витoki правового нігілізму?
5. Окресліть шляхи подолання правового нігілізму в українському суспільстві.

Література для опрацювання

Дерев'янка С. М. Внутрішньо переміщені особи : проблеми політичної соціалізації в Галичині. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2017/1(87). С. 199–216. URL: https://ipend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/derevianko_vnutrishnio.pdf

Кафарський В. І. Дух законів і правова культура українського і російського суспільства. Івано-Франківське відділення НТШ. Івано-Франківськ : Супрун В. П., 2022. 52 с.

Кафарський В. І. Право. Політика. Культура : зб статей. Івано-Франківськ, 2009. 445 с.

Минькович-Слободяник О. В. Правова та політична культура в умовах політико-правової трансформації суспільства. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 4. С. 28–31. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkur_2015_4_7

Минькович-Слободяник О. В. Співвідношення правової і політичної культур : до постановки проблеми. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 3. С. 34–37. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkur_2013_3_9

Минькович-Слободяник О. В. Роль правової і політичної культури у формуванні правової політики держави. *Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки*. Вип. 64. / Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Київ : Юридична думка, 2014. С. 58–65. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dip_2014_64_10

Тема 5 ПОЛІТИКА І ПРАВО В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

4 год

Основні поняття: війна, воєнний стан, гібридна війна, громадські об'єднання, колабораціонізм, легітимація, народовладдя, політична партія, політичні права громадян, правова кваліфікація, рашизм

Перше заняття

Питання для обговорення :

1. Російсько-українська війна : політичні причини, правова кваліфікація та відповідальність за її ведення.
2. Введення воєнного стану в Україні у 2018 та 2022 роках : порівняльний аналіз політико-правових підстав та наслідків.
3. Обмеження політичних прав громадян в умовах воєнного стану : політико-правові підстави та особливості застосування.

Завдання для самостійної роботи

1. Опрацюйте текст Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2016 р. № 389-VIII (URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>) та виокреміть приписи щодо обмеження прав громадян в умовах воєнного стану.

Запитання для самоконтролю

1. Якими є причини російсько-української війни?
2. Поясніть особливості правової кваліфікації війни? Висловіть власні міркування щодо того, чому війна в Україні не оголошена.
3. У чому суть воєнного стану. Назвіть особливості його правового режиму.
4. Чим відрізняється правовий режим воєнного стану у 2018 та 2022 роках.
5. Назвіть приписи чинної Конституції України та Закону України «Про правовий режим воєнного стану» щодо обмеження прав громадян, зокрема, політичних.
6. Охарактеризуйте особливості застосування обмежень прав громадян в умовах повномасштабної агресії р.ф.

Друге заняття

Питання для обговорення :

1. Заборона проросійських політичних партій в Україні, громадських об'єднань, засобів масової інформації : політико-правові підстави та законодавче забезпечення.
2. Спроби використання інститутів народовладдя для легітимації рашистського окупаційного режиму та їх нікчемність.

3. Проблеми нормативно-правового регулювання відповідальності за колабораціонізм на територіях, анексованих та незаконно контрольованих р.ф.

Завдання для самостійної роботи

1. Складіть перелік політичних партій, діяльність яких заборонена в Україні в умовах російсько-української війни.

Запитання для самоконтролю

1. Сформулюйте причини, що призвели до заборони діяльності політичних партій в Україні.

2. Охарактеризуйте правові підстави здійснення такої заборони.

3. Якою є процедура заборони й чим відрізняється вона для політичних партій, засобів масової інформації.

4. Висловіть власні міркування щодо доцільності припинення діяльності в Україні УПЦ-МП.

5. Чому російські окупанти вдаються до спроб легітимації свого режиму на захоплених ними територіях і яка роль у цьому відведена інститутам безпосередньої демократії?

6. Поміркуйте, чому здійснювані рашистами дії є нікчемними з точки зору права.

7. Що таке колабораціонізм, у чому причини його виникнення в Україні та невідворотність покарання за державну зраду?

Література для опрацювання

Конституція України : [Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р.]. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141; поточна ред. – Ред. від 01.01.2020 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2016 р. № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250; поточна ред. – Ред. від 09.06.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

Деокупація. Юридичний фронт [Електронне вид.]: матеріали Міжнар. експерт. круглого столу (Київ, 18.03.2022 р.) / Держ. торг.-екон. ун-т, Укр. асоціація порівн. правознавства, Укр. асоціація міжнар. права, Асоціація реінтеграції Криму; упоряд. і наук. ред. О. В. Кресін. Київ : Держ. торг.-екон. ун-т, 2022. 224 с. URL: <https://www.facebook.com/groups/642611143466211/permalink/650796059314386>

Дерев'янку С. М. Безпековий вимір народовладдя в умовах гібридної війни. *Держава і право* : зб. наук. пр. Серія. Політичні науки. Вип. 87 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ :

Юридична думка, 2020. С. 308–318. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dip_2020_87_31

Дерев'янку С. Заборона проросійських політичних партій: обов'язковість та політико-правові підстави. *Деокупація. Юридичний фронт [Електронне вид.]*: матеріали Міжнар. експерт. круглого столу (Київ, 18.03.2022 р.) / Держ. торг.-екон. ун-т, Укр. асоціація порівн. правознавства, Укр. асоціація міжнар. права, Асоціація реінтеграції Криму; упоряд. і наук. ред. О. В. Кресін. Київ : Держ. торг.- екон. ун-т, 2022. 109–112. URL: <https://www.facebook.com/groups/642611143466211/permalink/650796059314386>

Дерев'янку С. М. Обмеження політичних прав громадян в умовах воєнного стану: політико-правові підстави. *Держава і право* : зб. наук. пр. Серія. Політичні науки. Вип. 93 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ : Юридична думка, 2019. С. 26–38. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drpn_2019_83_5

Дерев'янку С. М. Спроби легітимації рашистського окупаційного режиму через референдум та їх нікчемність. *Держава і право* : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. Вип. 91 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ : Юридична думка, 2022. С. 249–261. URL: <https://cutt.ly/nLMI5>

Кресіна І. О., Дерев'янку С. М., Ходаківський М. Д. Заборона проросійських політичних партій, громадських об'єднань та ЗМІ, її законодавче забезпечення. Міжнар. експерт. круглий стіл “Деокупація. Юридичний фронт” (Київ, 18.03.2022 р.) : висновки і рекомендації. *Суспільно-політичні процеси. Наук. вид. Академії політ. наук України*. Київ : Політія, 2022. Вип. 19 – 2022. С. 154–158.

Світова гібридна війна: український фронт: монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. Київ: НІСД, 2017. 496 с. URL: <https://niss.gov.ua/publikacii/monografii/svitova-gibridna-viyna-ukrainskiy-front-monografiya>

ОРГАНІЗАЦІЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		дн	зн
1.	Правова політологія як нова галузь політичного знання. Становлення школи правової політології	3	6
2.	Теоретико-методологічні засади правової політології	5	8
3.	Політика та право: сутність і співвідношення	6	8
4.	Право в політичній системі суспільства	4	8
5.	Правова держава і громадянське суспільство	8	8
6.	Політика та права людини і громадянина	6	8
7.	Правові аспекти політичних процесів в суспільстві	8	10
8.	Політико-правові проблеми становлення та реформування адміністративно-територіального устрою України	4	6
9.	Політико-правові засади безпосередньої демократії в Україні	4	6
10.	Політична культура, політична свідомість і право	6	6
11.	Політика та право в умовах російсько-української війни	6	6
Разом		60	80

Самостійна робота здобувачів має на меті формування їх пізнавальної активності, засвоєння основних умінь та навичок роботи з навчальними матеріалами, поглиблення та розширення вже набутих знань, підвищення рівня організованості тощо.

У процесі самостійної роботи здобувачі мають оволодіти вміннями та навичками: організації самостійної навчальної діяльності; самостійної роботи з каталогами та картотеками Наукової бібліотеки; праці з навчальною, навчально-методичною, науковою, науково-популярною літературою; конспектування джерел; роботи з енциклопедичними, словниковими та довідковими виданнями; опрацювання статистичної інформації та даних соціологічних досліджень; виконання індивідуальних науково-дослідних завдань (презентацій, рефератів) та ін.

Кожен здобувач повинен уміти раціонально організувати свою самостійну навчальну діяльність. Важливим є вміння скласти план своєї роботи, чітко визначити її послідовність. Необхідно, щоб план був реальним і його виконання результативним.

Для успішної самостійної роботи значну частину часу студент виділяє для роботи в Науковій бібліотеці. За умов дистанційного навчання слід використовувати електронні ресурси Наукової бібліотеки : електронний каталог, віртуальну довідку; електронні фонди наукових та навчально-методичних видань, електронні хрестоматії; репозитарій та ін. Відібрана для самостійного опрацювання література може бути різною як за обсягом наукових даних, так і за характером їхнього викладу. Потрібно відібрати необхідний для опрацювання матеріал (розділи, підрозділи тощо), а також розсортувати його за важливістю (що для детального вивчення, а що для ознайомчого читання). Процес читання має відбуватися повільно, вдумливо, до незрозумілих питань слід обов'язково повертатися, наводити додаткові довідки, щоб зрозуміти сутність думки автора. Знання незнайомих термінів слід одразу ж з'ясовувати за тлумачними словниками, енциклопедіями або спеціалізованими довідниками. У процесі роботи з літературою корисно робити виписки найважливіших думок, формулювань, окремих висловів на аркушах паперу із зазначенням автора, джерела, сторінок і абзаців. Для кращого засвоєння матеріалу, розвитку творчого мислення основний зміст прочитаного доцільно формулювати у вигляді тез.

Конспект є стислим викладом основної сутності опрацьованого матеріалу, має бути стислим, змістовним і записаним своїми словами та формулюваннями. Класичні визначення, оригінальні думки, вислови слід записувати до конспекту повністю з посиланням на автора, джерело і сторінку. У процесі конспектування важливо витримувати логічний зв'язок між окремими складовими тексту. У тексті конспекту корисно підкреслювати найважливіші теоретичні положення, визначення, висновки і робити помітки на полях. Систематичне конспектування опрацьованого матеріалу дисциплінує розум, відпрацьовує вміння формулювати свої думки в короткій змістовній формі, сприяє кращому засвоєнню навчального матеріалу.

Для цілісного уявлення про навчальну дисципліну необхідно користуватися довідковою літературою: енциклопедіями, енциклопедичними словниками, довідниками тощо. Майбутній фахівець повинен достатньо вправно користуватися персональним комп'ютером.

ІНДИВІДУАЛЬНІ НАУКОВО-ДОСЛІДНІ ЗАВДАННЯ

Вимоги до виконання

Індивідуальне завдання виконується **кожним** магістрантом у вигляді **графічної презентації**.

Перелік тем завдань відповідає питанням, які виносяться на обговорення на семінарських заняттях і на підсумковий контроль. Здобувач може запропонувати власну тему, виходячи з його наукових інтересів чи теми магістерської роботи у розрізі тематики навчальної дисципліни й узгодити її з викладачем.

Основна **мета** презентації – це забезпечення стислого та наочного подання основних результатів виконаної роботи.

Основні етапи створення презентації:

Презентації виконуються за такою **орієнтовною схемою**:

- титульний слайд (предмет, тема, автор – ім'я та прізвище магістранта);
- план (не більше трьох пунктів);
- виклад основного матеріалу;
- висновки;
- список використаних джерел.

Кількість окремих слайдів презентації залежить від особливостей теми. Рекомендований обсяг – 20+ слайдів.

Презентація повинна бути витримана в єдиному стилі. Допускається використання анімації при перемиканні слайдів. У презентацію можуть включатися відеоматеріали.

Презентацію рекомендується виконувати за допомогою програмного забезпечення MS POWERPOINT 97 (або 2000). Для цього :

1. Запустіть PowerPoint і у вікні, що з'явиться, виберіть один із трьох варіантів створення презентації.
2. Виберіть стиль оформлення презентації.
3. Наповніть кожний слайд необхідною інформацією.
4. Налаштуйте анімаційні ефекти кожного візуального об'єкта й процедури зміни слайдів.
5. Збережіть створену презентацію.

Термін виконання завдання – до ___ грудня 202__ року

Наступний етап – презентація виконання ІНДЗ на занятті контролю самостійної роботи (згідно з розкладом у грудні місяці).

Виконані індивідуальні завдання **надіслати** викладачу С. М. Дерев'янку на електронну пошту serhii.derevianko@pnu.edu.ua

Після оцінювання всі графічні презентації будуть надіслані кожному магістранту для підготовки до підсумкового контролю та розміщені на відповідній сторінці у системі дистанційного навчання Університету, а тому якість виконання завдання – запорука успішної підготовки всіх здобувачів.

Рекомендована тематика ІНДЗ

Правова держава як політологічний та правовий феномен.

Партії в політичній системі суспільства.

Місце громадянського суспільства в політичній системі.

Правові основи розвитку громадянського суспільства в Україні.

Політико-правовий статус суб'єктів політичних відносин.

Глава держави як політико-правовий інститут та інституція.

Державно-правові механізми забезпечення політичної стабільності.

Правові гарантії забезпечення політичних прав і свобод громадян України.

Парламент як правовий і політичний інститут.

Обмеження політичних прав громадян в умовах воєнного стану.

Державна інформаційна політика : політична практика та їх правові основи.

Сутність та зміст поняття “політична культура”, її типологія та роль в суспільстві.

Політична культура і право : механізми взаємовпливу.

Політична свідомість : загальна характеристика, роль, функції та рівні.

Правовий нігілізм як історичний, політичний і правовий феномен.

Політична та правова культура : поняття та взаємозв'язок.

Місце націоналізму в політиці.

Політичні права і свободи громадян України : поняття та загальна характеристика.

Громадянське суспільство : поняття та структура.

Політико-правові механізми регулювання діяльності політичних партій.

Політичні і правові механізми забезпечення свободи виборів.

ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ

<p>Загальна система оцінювання курсу</p>	<p>Структура розподілу балів передбачає:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) відповіді на семінарських заняттях – 50 балів (не менше трьох оцінок на дев'яти семінарських заняттях); 2) написання контрольної письмової роботи – 20 балів; 3) виконання індивідуального науково-дослідного завдання – створення та представлення графічної презентації з визначеної проблеми політико-правового характеру відповідно до теми магістерської роботи – 30 балів (з них 20 балів – за проект, 10 балів – за представлення). <p>Підсумковий контроль – <i>залік</i> проводиться згідно графіку навчального процесу в останній місяць семестру і виставляється за результатами виконання студентом передбачених навчальною програмою видів робіт.</p> <p>Загальна кількість – <i>100 балів</i></p>
<p>Вимоги до письмової роботи</p>	<p>Виконання письмової роботи передбачає:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) повторення здобувачами лекційного матеріалу та отриманих знань при підготовці та проведенні семінарських занять, самостійного опрацювання рекомендованої літератури з питань, що виносяться на модульний контроль; 2) написання письмової роботи передбачає виконання здобувачами в аудиторії індивідуального завдання, що вимагає: <ul style="list-style-type: none"> – виявлення розуміння сутності понять і термінів – <i>5 балів</i>; – вміння структурувати основні принципи та методи аналізу та моделювання – <i>5 балів</i>; – знання теоретичних засад, завдань, методики аналізу та моделювання – <i>10 балів</i>; <p>Загальна кількість – <i>20 балів</i>.</p>

Семінарські заняття	Відповідь на семінарському занятті оцінюється за п'ятибальною системою за визначеними програмою навчальної дисципліни критеріями. Усна відповідь може бути доповнена наочними посібниками, зокрема, візуалізованою презентацією (обсягом 10-15 слайдів), зміст та використання якої оцінюється окремо.
Умови допуску до підсумкового контролю	Здобувач допускається до підсумкового контролю (за навчальним планом – залік) за умови повного виконання всіх видів роботи, передбачених програмою навчальної дисципліни.

Семестровий контроль рівня знань та успішності відбувається за результатами поточного навчання. При виставленні балів оцінюються: рівень теоретичних знань та практичні навички з тем курсу, самостійне опрацювання тем, написання тестових/контрольних робіт, підготовка наукової доповіді із запропонованих тем, підготовка і захист індивідуального науково-дослідного завдання.

При поточному контролі оцінюються: систематичність роботи на семінарських заняттях, рівень знань, продемонстрований у відповідях і виступах, знання джерельного та навчального матеріалу, активність при обговоренні питань.

Відповідно до видів контролю набутих студентом знань та вмінь, 100-бальна шкала передбачає врахування поточних оцінок, підсумкових балів, балів за контрольну роботу, балів за індивідуальну роботу, а також екзаменаційних балів

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсового проекту (роботи), практики	для заліку
90 – 100	A	відмінно	зараховано
80 – 89	B	добре	
70 – 79	C		
60 – 69	D	задовільно	
50 – 59	E		

26 – 49	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0-25	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

Критерії оцінювання за шкалою

A “Відмінно”. Теоретичний зміст курсу засвоєний повністю, без прогалин, необхідні практичні навички роботи з засвоєним матеріалом сформовані, всі передбачені програмою навчання завдання виконані.

B “Дуже добре”. Теоретичний зміст курсу засвоєний повністю, без прогалин, необхідні практичні навички роботи з засвоєним матеріалом в основному сформовані, всі передбачені програмою навчання завдання виконані.

C “Добре”. Теоретичний зміст курсу засвоєний повністю, без прогалин, деякі практичні навички роботи з засвоєним матеріалом сформовані недостатньо, всі передбачені програмою навчання завдання виконані.

D “Задовільно”. Теоретичний зміст курсу засвоєний частково, але прогалини не мають суттєвого характеру, необхідні практичні навички роботи з засвоєним матеріалом в основному сформовані, більшість передбачених програмою навчання завдань виконані, деякі з виконаних завдань, можливо, містять помилки.

E “Достатньо”. Теоретичний зміст курсу засвоєний частково, деякі практичні навички роботи не сформовані, багато з передбачених програмою навчання завдань не виконані.

FX “Умовно незадовільно”. Теоретичний зміст курсу засвоєний частково, необхідні практичні навички роботи не сформовані, більшість передбачених програмою навчання завдань не виконані.

F “Безумовно незадовільно”. Теоретичний зміст курсу не засвоєний, необхідні практичні навички роботи не сформовані, усі виконані завдання містять грубі помилки.

Загальна оцінка виставляється як середнє арифметичне із чотирьох оцінок за кожену відповідь.

ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

1. Правова політологія як нова галузь політичного знання.
2. Становлення школи правової політології в Україні.
3. Інституціоналізація правової політології в Україні (відділ правових проблем політології Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, факультет психології, політології та соціології Національного університету “Одеська юридична академія”).
4. Правова політологія як навчальна дисципліна.
5. Джерела вивчення правової політології.
6. Теоретико-методологічні засади правової політології.
7. Методологія та принципи політико-правового аналізу.
8. Об’єкт і предмет вивчення правової політології.
9. Завдання та функції правової політології.
10. Методологія і принципи політико-правового аналізу.
11. Методи і методики правової політології.
12. Система категорій правової політології.
13. Методологічні підходи до вивчення співвідношення політики та права.
14. Право та його роль в житті суспільства (поняття, ознаки, цінність та функції).
15. Політика та його роль в житті суспільства (поняття, ознаки, цінність та функції).
16. Загальні принципи взаємозв’язку державної політики та права.
17. Державна політика як відображення об’єктивних потреб суспільного розвитку та їх відображення у праві.
18. Політика та правотворчість. Особливості взаємодії політичної та правотворчої діяльності.
19. Політична система : поняття, структура та функції.
20. Правові проблеми формування політичної системи України.
21. Історико-правові особливості розвитку політичної системи України в ХХ – на початку ХХІ століття.
22. Правові механізми функціонування політичної системи.
23. Феномен політичної влади : політико-правові концепції.
24. Новітня теорія політичної влади Ж. Бурдо.
25. Основні елементи влади (суб’єкт, об’єкт, ресурси) в політико-правовому розумінні.
26. Право як форма регулювання політичних відносин.

27. Правова держава як політологічний та правовий феномен.
28. Політико-правові проблеми становлення та реформування адміністративно-територіального устрою України.
29. Парламент як інститут політичної системи суспільства.
30. Правові основи розвитку парламентаризму в сучасній Україні.
31. Партії в політичній системі суспільства.
32. Політико-правові механізми регулювання діяльності політичних партій.
33. Місце громадянського суспільства в політичній системі.
34. Сутність, структура та інститути громадянського суспільства.
35. Демократичне розуміння громадянського суспільства : сутність та ознаки.
36. Правові основи розвитку громадянського суспільства в Україні.
37. Правові механізми взаємодії держави і громадянського суспільства в Україні.
38. Права людини і громадянина : поняття та зміст.
39. Класифікація основних прав і свобод особи.
40. Загальна характеристика політичних прав і свобод громадян.
41. Політико-правові проблеми забезпечення дотримання прав людини і громадянина в Україні.
42. Права громадян в умовах воєнного конфлікту.
43. Політико-правовий статус суб'єктів політичних відносин.
44. Політичний процес: поняття, структура та функції.
45. Суб'єкти політичного процесу як політологічний та правовий феномен.
46. Типологія політичних процесів : політико-правовий аналіз.
47. Сучасний політичний процес в Україні та його особливості.
48. Типи політичних режимів. Політичний режим в сучасній Україні.
49. Взаємозв'язок політичних та правових режимів.
50. Політична стабільність як мета політичного процесу.
51. Державно-правові механізми забезпечення політичної стабільності.
52. Вибори як форма політичного процесу.
53. Політичні і правові механізми забезпечення свободи виборів.
54. Політико-правові засади референдумів в Україні.
55. Нації, націоналізм, національні конфлікти і право.

56. Місце націоналізму в політиці.
57. Засоби масової інформації сучасної України як фактор політичного процесу.
58. Державна інформаційна політика: політологічний аналіз, політична практика та їх правові основи.
59. Політична культура : поняття, роль та функції в суспільстві.
60. Типологія політичної культури, структура та компоненти,
61. Політична культура і право: механізми взаємовпливу.
62. Політична культура та менталітет народу.
63. Політична свідомість: загальна характеристика, роль та функції.
64. Рівні політичної свідомості.
65. Особливості, місце і роль правосвідомості у функціонуванні політичної і правової системи.
66. Правовий нігілізм як історичний, політичний і правовий феномен.
67. Російсько-українська війна : політичні причини, правова кваліфікація та відповідальність за її ведення.
68. Введення воєнного стану в Україні у 2018 та 2022 роках : порівняльний аналіз політико-правових підстав та наслідків.
69. Обмеження політичних прав громадян в умовах воєнного стану : політико-правові підстави та особливості застосування.
70. Заборона проросійських політичних партій в Україні, громадських об'єднань, засобів масової інформації : політико-правові підстави та законодавче забезпечення.
71. Спроби використання інститутів народовладдя для легітимації рашистського окупаційного режиму та їх нікчемність.
72. Проблеми нормативно-правового регулювання відповідальності за колабораціонізм на територіях, анексованих та незаконно контрольованих р.ф.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

Яка із названих дефініцій найбільш точно відтворює поняття «політика»:

- політика – це діяльність, спрямована на досягнення високих стандартів соціального забезпечення;
- політика – це діяльність, спрямована на забезпечення ефективного управління економікою;
- політика – це діяльність, спрямована на здобуття, використання і збереження політичної влади;
- політика – це діяльність, спрямована на задоволення суспільних потреб?

Якою державою є Україна відповідно до статті 1 Конституції України?

- демократичною державою;
- авторитарною державою;
- тоталітарною державою;
- плутократичною державою.

Що розуміється під політичною владою в правовій державі?

- вміння нав'язувати свою волю іншим;
- використання елітою своїх переваг;
- управління слабкими з боку сильних;
- делегування суспільством державі політичних повноважень.

Що з названого належить до концептуальних положень правової держави?

- принцип поділу влади;
- ефективна система соціального захисту;
- політичний характер влади;
- висока духовність суспільства.

Головним обов'язком держави відповідно до Конституції України є:

- боротьба зі злочинністю в усіх її проявах та видах;
- побудова дійового та ефективного громадянського суспільства;
- утвердження і забезпечення прав і свобод людини;

інтеграція Української держави в європейський правовий простір та вступ до Європейського Союзу.

Яким чином згідно до Конституції України має вирішуватися питання про зміну території України?

- винятково Президентом України;
- лише Верховною Радою України;
- виключно всеукраїнським референдумом;
- на вимогу не менше п'яти мільйонів громадян України.

Які фактори сприятливо впливають на дотримання політиками верховенства права:

- моніторинг міжнародних правових організацій;
- вільні ЗМІ;
- жорстка конкуренція між політичними силами;
- усі відповіді є правильними?

Легітимна влада - це:

- влада, яка обрана народом;
- влада, закріплена юридичним актом;
- влада, яка визнана громадянами як законна та необхідна;
- влада, яка визнана світовою спільнотою.

Що з перерахованого є ознакою падіння легітимності влади?

- зростання ступеня примусу;
- проведення вільних демократичних виборів;
- зниження рівня і якості життя;
- протистояння між гілками влади.

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише:

- на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією України;
- на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України;
- на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені

Конституцією, законами України та Указами Президента України;

на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законодавством України

За загальним правилом Верховна Рада приймає закони та інші правові акти:

- кваліфікованою більшістю від її конституційного складу;
- більшістю від її конституційного складу;
- третиною голосів народних депутатів України;
- трьома четвертими голосів народних депутатів України.

Право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України належить:

- народним депутатам України, Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини та Міністерству юстиції України;
- Президентові України та Кабінету Міністрів України;
- Президентові України, народним депутатам України та Кабінету Міністрів України;
- Президентові України, народним депутатам України та Національному Банку України.

Громадянське суспільство – це:

- система пошуків і узгодження соціальних цілей і ідеалів;
- система взаємин людей із суспільством і владою;
- сукупність структур, які розвиваються поза межами і без втручання держави;
- сфера реалізації потреб і інтересів індивідів.

У громадянському суспільстві:

- держава підпорядкована суспільству;
- суспільство підпорядковане державі;
- існує паритет держави і суспільства;
- держава і суспільство є тотожними

Який із перерахованих факторів найбільш негативно впливає на формування громадянського суспільства в Україні?

- адміністративне регулювання економіки;

- соціальна активність громадян;
- соціальна поляризація суспільства;
- несформованість середнього класу.

В Україні громадянське суспільство і правова держава:

- сформувалися;
- не сформувалися;
- перебувають у процесі формування;
- взаємовиключають одне одного.

Як, відповідно до Конституції України, приймаються закони та інші нормативно-правові акти:

- з урахуванням Конституції України, проте можуть не відповідати їй у випадках, передбачених Конституцією України;
- на основі Конституції України і повинні відповідати їй;
- на основі законодавства України;
- на основі Конституції України та законів України, які були.

Визначити одну із найважливіших ознак політичної партії:

- чітка ідеологія;
- політична платформа;
- пропагандистська діяльність;
- добровільність об'єднання.

Якою є мета об'єднання громадян у політичні партії та громадські організації відповідно до Конституції України?

- для громадського контролю за владою та участі у державних справах;
- для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів;
- для участі у виборах до органів державної влади та місцевого самоврядування;
- для формування розвиненого громадянського суспільства.

Вкажіть, у якій організаційно-правовій формі утворюється громадське об'єднання:

- як об'єднання громадян за місцем проживання або роботи;
- як суспільна організація або суспільна спілка;
- як громадська організація або громадська спілка;
- як громадська організація або політична партія.

Де, відповідно до Конституції України, не допускається створення і діяльність організаційних структур політичних партій?

- Конституцією України жодних обмежень на створення і діяльність організаційних структур політичних партій не встановлено;
- на підприємствах, установах, організаціях, незалежно від форм власності та господарювання;
- у військових формуваннях;
- у національно-культурних товариствах.

Відповідно до Конституції України права і свободи людини є:

- невідчужуваними та непорушними;
- невідчужуваними та непорушними крім випадків притягнення особи до кримінальної відповідальності;
- невідчужуваними та непорушними у межах, передбачених законами України та актами 12 Кабінету Міністрів;
- невідчужуваними та непорушними до виходу з громадянства України.

Який вид прав людини і громадянина характеризує можливості громадянина активно брати участь в управлінні державою та у громадському житті?

- особисті (громадянські);
- політичні;
- економічні;
- соціальні.

У якому випадку можуть бути скасовані конституційні права і свободи?

- на час введення воєнного стану;
- на час введення воєнного та надзвичайного стану;
- щодо осіб, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі;

- не можуть бути скасовані.

Чим визначаються основні обов'язки громадянина?

- законами України, міжнародними договорами, підзаконними нормативно-правовими актами;
- законами України, підзаконними нормативно-правовими актами;
- законами України, підзаконними нормативно-правовими актами, цивільно-правовими договорами;
- виключно законами України.

Суб'єкти політики – це ...

- лише ті громадяни держави, які належать до певної політичної організації та беруть свідому участь в здійсненні її політичної мети;
- окремі держави, які беруть участь у світовому політичному процесі;
- індивіди, соціальні групи, організації та установи, які беруть участь у політичній діяльності;
- лише політичні партії, які беруть участь в політичному житті суспільства.

Які заходи можуть бути застосовані до політичної партії у разі порушення нею Конституції України, Закону України «Про політичні партії» та інших законів України?

- застереження, догана, сувора догана, фінансові санкції;
- анулювання реєстраційного свідоцтва політичної партії, розпуск політичної партії;
- попередження про недопущення незаконної діяльності, заборона політичної партії;
- адміністративна, кримінальна відповідальність керівників та засновників політичної партії.

Вільне волевиявлення виборців під час виборів до органів державної влади та органів місцевого самоврядування може бути обмежене:

- під час позачергових виборів;
- під час виборів в умовах надзвичайного чи воєнного стану;
- законом України;

- вільне волевиявлення не може бути обмежене.

Пропорційна виборча система сприяє:

- збереженню існуючої кількості політичних партій;
- зменшенню кількості політичних партій;
- зростанню кількості політичних партій і об'єднань;
- взагалі не впливає на ці процеси.

Якими нормативно-правовими актами визначається територіальний устрій України?

- указами Президента України;
- виключно законами України;
- законами України та указами Президента України;
- законами України, указами Президента України, актами Кабінету Міністрів України.

Визначте функцію політичної культури, яка сприяє передбаченню можливих варіантів поведінки суб'єктів політики за певних ситуацій, у перебігу політичних подій:

- регулятивна;
- виховна;
- прогностична;
- захисна.

Який тип політичної культури притаманний сучасній Україні:

- національний тип;
- перехідний тип;
- плюралістичний тип;
- тоталітарний тип.

Який із рівнів політичної свідомості найбільше впливає на формування громадської думки в суспільстві:

- теоретичний рівень;
- національний рівень;
- інтернаціональний рівень;
- емпіричний (буденний) рівень.

Яку ідеологію держава може визнати обов'язковою?

- ліберальну ідеологію лише за умови, що вона не містить людинонависницьких, антигуманних чи тоталітарних ідей;
- ідеологію, котра на думку більшості народних депутатів України сприятиме консолідації суспільства;
- ідеологію, котра безпосередньо пов'язана з національною ідеєю або є ідеологією загальнолюдських цінностей;
- держава не може визнати обов'язковою жодну ідеологію.

Якою є, відповідно до Конституції України, процедура оголошення стану війни?

- оголошує Президент України за поданням РНБО України;
- оголошує Кабінет Міністрів України за поданням міністра оборони або Президент України;
- оголошує Верховна Рада України за поданням Президента України;
- оголошує Верховна Рада України за поданням не менше як 300 народних депутатів України.

Який порядок внесення змін до Конституції України в умовах воєнного або надзвичайного стану?

- зміни вносяться Верховною Радою України за згодою з Президентом України;
- зміни вносяться Верховною Радою України, а затверджуються Народом України на всеукраїнському референдумі;
- зміни вносяться лише за рішенням Конституційного Суду України за поданням Президента України;
- Конституція України не може бути змінена в умовах воєнного або надзвичайного стану.

Згідно з Конституцією України окремі обмеження прав і свобод людини в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися:

- із зазначенням вичерпного кола суб'єктів, щодо яких встановлюються ці обмеження;
- із зазначенням строку дії цих обмежень;
- із зазначенням території дії цих обмежень;
- із зазначенням умов дії цих обмежень.

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ ТА ПОНЯТТЯ

Абсентеїзм політичний (від лат. *absens* – відсутність) – ухилення від виконання громадянських обов'язків, свідомо неучасть у виборах, референдумах тощо.

Абсолютні права – суб'єктивні права, носіям яких (фізичним і юридичним особам) протистоїть невизначене коло певним чином зобов'язаних осіб.

Авантюризм політичний (від франц. *a venture* – пригода) – політичні наміри й дії, що засновані на уявленнях, бажаннях, міфічних переконаннях без урахування політичних сил і можливостей щодо досягнення мети; вони спираються на інтригу, віру, в щасливу долю й успішний обман, спрямовані на здійснення мети без її наукового обґрунтування, розраховані на випадковий успіх.

Автократія (грец. *автократа* – самовладдя) – система управління суспільством, державою, за якої одній особі належить виключна і необмежена верховна влада.

Автономія національно-культурна – особливий тип екстериторіального структурування життя етнонаціональних спільнот на засадах законодавчо оформленого права та системи заходів, які забезпечують етнічним і національним меншинам збереження та розвиток їх культурної, мовної, релігійної самобутності.

Автономія національно-персональна – форма врахування і реалізації в етнонаціональній політиці прав та інтересів нечисленних народів і національних меншин на основі поєднання інтересів особи, нації та держави.

Автономія національно-територіальна – форма організації життя національних меншин, що проживають компактно і не мають на території певної країни своїх національно-державних утворень

Адаптація законодавства – пристосування чинних внутрішньо-державних норм до нових міжнародних зобов'язань держави.

Адміністративне законодавство – галузь законодавства, яка регулює відносини, що виникають у процесі виконавчої і розпорядчої діяльності органів державного управління між собою, з громадськими організаціями і громадянами щодо управління державою.

Адміністративне право – галузь права, якою регулюються суспільні відносини, що виникають у сфері функціонування виконавчої влади.

Адміністративне правопорушення – проступок, протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян і за яку законом передбачено адміністративна відповідальність

Акт нормативно-правовий – офіційний письмовий документ, який приймається уповноваженим органом держави і встановлює певні норми з метою регулювання суспільних відносин.

Акт проголошення незалежності України 1991 – політико-правовий документ, ухвалений позачерговою сесією Верховної Ради УРСР 24.08.1991, яким проголошено незалежність України та створення самостійної української держави – України.

Акти законодавства – основна форма права, письмові документи, видані органами державної влади або місцевого самоврядування.

Аналогія права – застосування щодо суспільних відносин, не регламентованих у правовому порядку безпосередньо, загальних принципів національної чи міжнародної систем права, які визначаються «ratiolegis».

Анексія – насильницьке приєднання державою всієї або частини території іншої держави або будь-якого простору, що перебуває під контролем чи у спільному користуванні міжнародного співтовариства.

Антидискримінаційне законодавство – сукупність законів спрямованих на протидію обмеженню прав за статевою, расовою, гендерною, національною чи конфесійною ознакою.

Антиконституційна діяльність – діяння, що спрямовані на порушення конституційного ладу та правопорядку, загальних засад і норм конституції.

Верховенство закону – визначальна роль закону в правовій системі держави.

Верховенство права – панування права у життєдіяльності громадянського суспільства і функціонуванні держави.

Вето – передбачений конституціями ряду країн акт, який зупиняє або не допускає вступ в силу законів та інших нормативно-правових актів.

Вибори – форма безпосередньої демократії, народного волевиявлення.

Виборці – громадяни, включені до списку осіб, які мають право брати участь у виборах.

Виборча система – порядок організації і проведення виборів.

Виборче право – система правових норм, пов’язана з формуванням органів державної влади.

Відносини політичні – категорія політичної науки, що характеризує політику як суспільне явище; є результатом політичної діяльності суб’єктів політики й своєю чергою впливають на формування політичної свідомості, яка лежить в основі політичної діяльності.

Відповідальність політична – нормалізований політичний інститут, який спирається на політичну свідомість, традицію та культуру як акторів політичних, так і всього суспільства. Суть полягає в тому, що за дії або бездіяльність політичних сил, окремих політичних діячів настає відповідальність у вигляді неголосування на наступних виборах і непідтримки здійснюваних ними заходів.

Відповідальність юридична – різновид соціальної відповідальності, що полягає в дотриманні суб’єктами суспільно-правових відносин норм законодавства; застосування до правопорушників передбачених законодавством санкцій, що забезпечуються у примусовому порядку державою.

Війна – соціально-політичне явище, що є крайньою формою розв’язання соціально-політичних, економічних, ідеологічних, а також національних, релігійних, територіальних та ін. суперечностей між державами, народами, націями, класами і соціальними групами засобами воєнного насильства.

Війни закони та звичаї, у міжнародному праві – правила ведення війни та ін. збройних конфліктів, які встановлені в міжнародних договорах (конвенціях), та направлені, зокрема, на усунення найбільш жорстоких 29 способів та методів ведення війни, на захист мирного населення в умовах воєнних дій, збереження цивільних об’єктів та об’єктів культурної та природної спадщини.

Воєнний стан – особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та

прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень

Галузь законодавства – сукупність нормативно-правових актів (передусім законів, кодексів), нормативних приписів, які об'єднані на підставі єдиного предмета правового регулювання і характеризуються єдністю їх змісту та форми.

Галузь права – порівняно автономна в системі права сукупність правових норм та інститутів, якими регулюються однорідні суспільних відносини.

Гармонізація законодавства – процес цілеспрямованого зближення національної правової системи та її підсистем з правовою системою Європейського Союзу та вимогами міжнародно-правових норм і стандартів з метою досягнення несуперечностей.

Гібридна війна – воєнні дії, що здійснюються шляхом поєднання мілітарних, квазімілітарних, дипломатичних, інформаційних, економічних та інших засобів з метою досягнення стратегічних політичних цілей.

Глава держави – посадова особа або спеціальний державний орган, що здійснює верховне представництво держави у внутрішньополітичному житті країни та у відносинах з іншими державами.

Громадська організація – об'єднання громадян для задоволення та захисту своїх законних прав і свобод, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, засновниками та членами (учасниками) якого є фізичні особи.

Громадське самоврядування – передбачена законом самоорганізація громадян за місцем проживання, роботи, навчання або за іншими ознаками.

Громадський контроль – один з видів соціального контролю, який здійснюється об'єднаннями громадян та самими громадянами.

Громадське об'єднання – добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів.

Громадянин – фізична особа, правовий статус якої обумовлений її правовим зв'язком з певною державою.

Громадянство – постійний правовий зв'язок особи з державою, що виявляється у їхніх взаємних правах і обов'язках.

Громадянство України – правовий зв'язок особи з Україною, що виявляється у їх взаємних правах та обов'язках.

Громадянська війна – найбільш гостра форма розв’язання суспільних протиріч усередині країни.

Громадянська непокор – відмова населення або групи осіб від виконання рішень органів державної влади або місцевого самоврядування на знак протесту проти їх дій або рішень; право народу на опір.

Громадянське суспільство – суспільство з розвиненими економічними, політичними, духовними та іншими відносинами і зв’язками, яке взаємодіє з державою та функціонує на засадах демократії і права; сукупність міжособистісних відносин і сімейних, суспільних, економічних, культурних, релігійних і інших структур, які розвиваються поза межами і без втручання держави.

Громадянські права і свободи – права і свободи, які визнають правовий статус громадянина з погляду можливостей його участі в усіх сферах життя держави і суспільства.

Демократична держава – тип держави, в якій народ є джерелом влади, де державні демократичні соціально-політичні інститути та демократичний тип політичної культури, які забезпечують органічне поєднання участі народу у вирішенні загальнодержавних справ з широкими громадянськими правами та свободами.

Демократія – форма організації та функціонування політичної системи, при якій існують рівні можливості для здійснення прав й свобод кожного члена суспільства.

Держава – сукупність людей, території, на якій вони проживають, і суверенної в межах даної території влади; організація політичної влади, головний інститут політичної системи суспільства.

Державна влада – влада особливої організації – держави, її органів, посадовців, що реалізують волю тієї політичної спільності (спільностей), якій належить політична влада; соціально організована влада, що має у своєму розпорядженні право видавати закони, обов’язкові для всього населення, і спирається на особливий апарат примусу.

Державна зрада – злочин проти основ національної безпеки, який вчиняється умисно на шкоду суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці країни.

Державна інформаційна політика – сукупність основних напрямів і способів діяльності держави по одержанню, використанню, поширенню та зберіганню інформації.

Державна мова – мова офіційного спілкування громадян певної країни; офіційна мова.

Державотворення – комплексний довготривалий процес, спрямований на утворення держави, який включає культурні, політичні, міфологічні, релігійні та інші чинники.

Державотворчий процес – процес формування і становлення основних інститутів влади, їх конституційне оформлення, визначення національних інтересів.

Децентралізація – процес розширення і зміцнення прав та повноважень адміністративно-територіальних одиниць або нижчих органів та організацій при одночасному звуженні прав і повноважень відповідного центру.

Етнополітика – цілеспрямована діяльність держави, політичних партій і громадських організацій у поліетнічних країнах із регулювання відносин між етнічними групами. Включає теоретичне обґрунтування принципів і норм відносин між етносами, виклад політичних форм встановлення порядку відносин між етніч. групами, правове формулювання та законодавче закріплення теоретичних і політичних постулатів, а також практичні заходи й дії з їх реалізації.

Загальна декларація прав людини 1948 – перший міжнародно-правовий документ, що проголосив основні права та свободи людини.

Закон – нормативний акт вищої юридичної сили, який регулює найважливіші суспільні відносини.

Закони воєнного часу – правові акти, дія яких обмежена воєнним часом.

Законність – комплексне політико-правове явище, що відображає правовий характер організації суспільного життя, органічний зв'язок права і влади, права і держави, яка є критерієм правового життя суспільства і громадян.

Законодавство – система нормативних актів, якими регулюються суспільні відносини.

Законодавча процедура – один із видів юридичної процедури, офіційно встановлений чи узвичаєний порядок законодавчої діяльності, порядок вироблення законодавчих актів.

Законодавчий процес – нормативно-регламентована сукупність послідовно здійснюваних дій щодо розроблення, прийняття (зміни) законів та інших законодавчих актів і їх оприлюднення.

Законопроект – документ, що його суб'єкт права законодавчої ініціативи вносить на розгляд парламенту як законодавчого органу.

Засоби масової інформації (ЗМІ), масмедіа (англ. *mass media*) – різновид медіа, орієнтований на одночасне передавання інформації великим групам людей. Охоплюють засоби передавання, зберігання та відтворення інформації, такі як преса (газети, журнали, книги), радіо, телебачення, інтернет, кінематограф, звукозаписи та відеозаписи, відеотекст, телетекст, рекламні щити та панелі, мультимедійні центри.

Імпічмент – за конституціями ряду держав процедура притягнення парламентом до відповідальності вищих посадових осіб у випадках вчинення ними певних злочинів.

Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, провідна юридична науково-дослідна установа в системі НАН України.

Інститут законодавства – сукупність нормативно-правових приписів конкретної галузі законодавства, спрямованих на регулювання певної відокремленої групи суспільних відносин, які тісно пов'язані між собою.

Інститут законодавства Верховної Ради України – науково-дослідна та прикладна установа, створена 7.10.1994 в структурі апарату Верховної Ради України.

Інститут права – впорядкована сукупність правових норм, яка регулює певний вид (групу) суспільних відносин.

Кодифікація законодавства – особливий вид систематизації законодавства, що здійснюється шляхом перероблення та зведення у процесі нормотворчості норм права, які містяться в різних нормативно-правових актах, у логічно узгоджену, побудовану на наукових принципах систему й створення на цій основі нового єдиного нормативно-правового акту.

Колабораціонізм (від фр. *collaboration* – «співробітництво») – співпраця населення або громадян держави з ворогом в інтересах ворога-загарбника на шкоду самій державі чи її союзників і участь у переслідуванні патріотів країни, громадянином якої є колаборант.

Консенсус – вироблення й ухвалення колегіальних рішень не шляхом голосування, коли перемагає думка більшості, а шляхом узгодження позицій і пошуку формулювань, прийнятних для всіх сторін, що беруть участь в обговоренні питання.

Конституція – нормативно виражений порядок організації і здійснення державного владарювання; сукупність писаних правових актів

та джерел звичаєвого характеру, які регулюють сферу державно-політичних відносин владарювання; основний закон, єдиний нормативний акт найвищої сили чи кілька таких актів.

Корупція (лат. *corruptio* – псування, розбещування, підкуп) – суспільне явище, що полягає у використанні державними посадовими особами, політичними і громадськими діячами своїх службових прав з метою особистого збагачення на шкоду державі й суспільству.

Легітимація (франц. *legitimation*, від лат. *legitimus* – законний, правомірний) – процедура громад, визнання певного суб'єкту чи факту.

Мандат – повноваження, наказ, доручення бути представником волі та інтересів людини, спільноти людей, суспільства, держави, виступати від їхнього імені. документ, що посвідчує повноваження особи, органу, установи, яким вони надані.

Мандат імперативний – договір, за якого уповноважена сторона зобов'язується діяти в інтересах іншої сторони, форма взаємовідносин обраних посадових осіб і тих, хто брав безпосередню участь у виборах; мандат депутата парламенту або іншого представницького органу влади.

Місцеве самоврядування – політико-правовий інститут народо-владдя, через який здійснюється управління місцевими справами в низових адміністративно-територіальних одиницях шляхом самоорганізації жителів певної території за згодою і при сприянні держави.

Надзвичайний стан – особливий правовий режим діяльності органів державної влади та управління, підприємств, установ та організацій, що вводиться в країні або окремих її районах для захисту від зовнішньої або внутрішньої загрози, підтримки громадського порядку.

Народовладдя – належність влади народові та її здійснення ним безпосередньо або через органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

Націоналізм — ідеологія і напрямок політики, базовим принципом яких є теза про цінність нації як найвищої форми суспільної єдності та її первинності в державотворчому процесі.

Нація – спільність людей незалежно від їхнього етнічного походження, об'єднаних політичними інтересами, усвідомленням своєї спільності на певній території (землі) з певною державною організацією (суверенітетом), єдиним громадянством, юридичними правами та обов'язками, культурою і традиціями.

Норма права – формально-обов'язкове правило фізичної поведінки, яке має загальний характер і встановлюється або санкціонується державою з метою регулювання суспільних відносин та забезпечується відповідними державними гарантіями його реалізації.

Об'єкт правової політології – осмислення політичної дійсності крізь призму правової легітимації політичних процесів і явищ.

Об'єкти політики – всі явища політичного та суспільного життя – елементи політичної, економічної, правової і культурно-духовної підсистем суспільства, а також соціуми і окремі особи, на які спрямована діяльність суб'єктів політики.

Окупація – у військовій справі та в міжнародному праві тимчасове заняття збройними силами території противника.

Органи виконавчої влади – самостійний вид органів державної влади, які відповідно до конституційного принципу поділу державної влади покликані здійснювати функції, покладені на виконавчу гілку влади, надавати громадянам державні послуги та наділені для цього відповідною компетенцією.

Органи місцевого самоврядування – виборні та інші органи територіальних громад наділені повноваженнями вирішувати питання місцевого значення.

Органи представницькі – 1) Законодавчі органи державної влади органи державної влади, що утворюються безпосередньо народом шляхом виборів й уповноважені здійснювати в інтересах народу державну владу. 2) Органи місцевого самоврядування (обласні, міські, районні, районні у містах, селищні, сільські ради) виборні органи, що складаються з депутатів представників територіальних громад, які наділені правом представляти інтереси територіальної громади і примати від її імені рішення.

Парламент (від лат. *parlare* – говорити) – найвищий законодавчий і представницький орган держави.

Парламентаризм – складне і багатоманітне явище, що включає не тільки механізм формування і діяльності парламенту, а також зв'язки і відносини його з виконавчою і судовою владою, але і способи знаходження компромісів і консенсусу для забезпечення цивілізованої рівноваги в суспільстві, спосіб природного відбору політичних лідерів, політичних професіоналів.

Партія – спеціалізована, організаційно впорядкована група, яка об'єднує найактивніших прихильників тих або інших цілей (ідеологій, лідерів), що служить для боротьби за завоювання і використання

політичної влади.

Політика – сукупність відносин, що складаються в результаті цілеспрямованої взаємодії соціальних груп, класів з приводу завоювання, утримання і використання державної влади з метою реалізації суспільно-значущих інтересів.

Політична влада – влада соціальної спільності (спільностей), що визначає у кінцевому рахунку в протиборстві з іншими силами, напрям розвитку країни.

Політична партія – зареєстроване згідно з законом добровільне об'єднання громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах.

Політична система – універсальна управляюча система суспільства, компоненти якої пов'язані з політичними відносинами і яка, зрештою, регулює взаємовідносини між соціальними групами, забезпечуючи стабільність суспільства і певний соціальний порядок на основі використання державної влади.

Політична доктрина – доктрина, що впливає з певної ідеології, система принципів, настанов, які визначають цілі, що за певних конкретно-історичних умов можуть бути прийняті для реалізації державою, партією чи рухом, а також засоби їх досягнення.

Політична організація суспільства – сукупність конкретних організацій і установ, які здійснюють певні функції.

Політична свідомість – будучи віддзеркаленням і формуючись, перш за все, під впливом конкретної соціальної і політичної практики, уявлення, ціннісні орієнтації і установки учасників політичного життя, їх емоції і забобони впливають на їхню поведінку.

Політичне життя суспільства – сукупна діяльність індивідів, соціальних верств, груп, класів і інших спільнот, за допомогою якої відбувається формування, функціонування і перетворення політичної системи суспільства задля організації і використання політичної влади з метою реалізації своїх інтересів.

Політичний процес – форма функціонування політичної системи суспільства, що змінюється у просторі і часі; сукупна діяльність суб'єктів політики, завдяки якій забезпечується функціонування та розвиток політичної системи.

Політичний режим – система засобів, методів і способів формування та здійснення політичної влади в суспільстві.

Політичні відносини – взаємодія соціальних груп, осіб, соціальних інститутів з приводу устрою і управління суспільством.

Політичні права і свободи – забезпечена законом і публічною владою можливість участі в суспільно-політичному житті держави та здійсненні державної влади (це, зокрема, права на свободу слова, зборів, мітингів; на участь в управлінні державними й громадськими справами).

Право – обумовлена природою людини і суспільства система регулювання суспільних відносин, що виражає свободу особистості, та якій притаманні нормативність, формальна визначеність в офіційних джерелах і забезпеченість можливістю державного примусу.

Право народів, націй на самовизначення – принцип конституційного й міжнародного права, який означає право народів (націй) визначати форму свого державного існування – в окремій самостійній державі чи у складі іншої держави.

Правова держава – така держава, в якій на основі чинного права реально забезпечується здійснення прав, свобод, законних інтересів людини і громадянина, окремих груп людей, громадянського суспільства в цілому, де держава і людина несуть взаємну відповідальність згідно з чинним правовим законом.

Правова доктрина – зумовлена духовним і інтелектуальним розвитком, станом моральності та політико-правовою культурою суспільства цілісна і гармонічна система принципів, поглядів, уявлень, ідей, концепцій і модельних норм щодо права і його розвитку, які виступають теоретичним стрижнем та концептуальною основою державотворчої, правотворчої, правозастосовної та правотлумачної діяльності.

Правова ідеологія – елемент правосвідомості, сукупність ідей, принципів, теорій, концепцій, які формуються в результаті наукового узагальнення правового розвитку суспільства.

Правова культура – якісний стан правового життя суспільства, який характеризується досягнутим рівнем розвитку правової системи – станом та рівнем правосвідомості, юридичної науки, системи законодавства, правозастосовної практики, законності і правопорядку, правової освіти, а також ступенем гарантованості основних прав і свобод людини.

Правова система – комплекс взаємозалежних і узгоджених юридичних засобів, призначених для регулювання суспільних відносин, а

також юридичних явищ, що виникають унаслідок такого регулювання (правові норми, законодавство, правові відносини та ін.).

Правове регулювання – один з основних засобів державного впливу на суспільні відносини з метою їх упорядкування в інтересах людини, суспільства і держави, є різновидом соціального регулювання.

Правовий нігілізм – деформований стан правосвідомості особи, групи, суспільства, який характеризується усвідомленим ігноруванням вимог закону, цінності права, зневажливим ставленням до правових принципів і традицій, однак виключає злочинний намір.

Правові відносини – врегульовані нормами права суспільні відносини, учасники яких є носіями суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, що забезпечуються державою; виникають на основі норм права і настанні юридичних фактів.

Правові (юридичні) гарантії реалізації прав та свобод людини і громадянина – встановлені державою із наданням їм формальної (юридичної) обов'язковості принципи та норми, які забезпечують здійснення зазначених прав та свобод шляхом належної регламентації порядку їх здійснення, а також їх охорони і захисту.

Правозастосування, застосування права – владна діяльність компетентних органів та посадових осіб з підготовки і прийняття індивідуального юридичного рішення в юридичній справі на основі юридичних фактів і конкретних правових норм.

Правосвідомість – форма суспільної свідомості, характеризує відношення особи, суспільної групи і суспільства в цілому до чинного чи бажаного права та правового регулювання.

Предмет правової політології – характер, сутність і закономірності взаємодії політичних і правових явищ.

Представницька демократія – форма народовладдя, за якою народ бере участь у розробці законів й ухваленні політичних рішень через своїх представників в органах державної влади.

Природне право (лат. *jus naturale* – природне право), теоретична доктрина, що обґрунтовує походження прав людини як таких, що походять від її природи і не залежні від суб'єктивних поглядів законодавця.

Притулок політичний – надання будь-якій особі (особам) можливості укритися від переслідування за політичними мотивами на території певної держави.

Пропаганда війни – злочин проти миру, публічні заклики до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту, а також виготовлення та розповсюдження матеріалів з відповідними закликами.

Пряма демократія – форма народовладдя, що характеризується безпосередньою участю населення в розробці законів й ухваленні політичних рішень.

Рашизм (від «росія» (англ. russia, «раша») + «фашизм») або російський фашизм – термін, який використовується для позначення політичної ідеології та соціальної практики владного режиму росії кінця ХХ – початку ХХІ століття, що базується на ідеях «особливої цивілізаційної місії» росіян, «старшості братнього народу», нетерпимості до елементів культури інших народів, в основному слов'янських, бо їх простіше русифікувати, а також до народів, що проживали в Російській імперії або СРСР, ультранаціоналізмі, використанні російського православ'я як моральної доктрини, на геополітичних інструментах впливу, насамперед енергоносіях для європейських країн, військовій силі стосовно країн, що входять до сфери впливу р.ф.

Референдум – спосіб прийняття громадянами шляхом голосування законів України та інших рішень з важливих питань загальнодержавного чи місцевого значення.

Самоврядування – різновид публічної влади, що формується територіальною спільнотою для самостійного вирішення безпосередньо або через обрані нею органи всіх питань місцевого життя на основі законів і власної фінансової та економічної бази.

Соціальна держава – держава, що прагне до забезпечення кожному громадянину гідних умов існування, соціальної захищеності, співучасті в управлінні виробництвом, а в ідеалі приблизно однакових життєвих шансів, можливостей для самореалізації особистості.

Соціальна держава – вільна демократична правова держава, в якій забезпечується гідне людини життя у плані її матеріального і соціального обслуговування, гарантується індивідуальна свобода особи та цивілізованими методами досягається соціальна злагода, вирішуються соціальні конфлікти.

Статут територіальної громади – документ нормативно-процедурного характеру, який деталізує та адаптує до місцевих умов чинні законоположення з урахуванням історичних, національно-культурних, соціально-економічних та інших особливостей територіальних громад, створюючи умови для більш повної реалізації на відповідній території

прав і свобод, задоволення потреб та інтересів членів територіальної громади.

Структура політичної влади – єдність державної влади (законодавчої, виконавчої і судової) і суспільної (недержавної) влади – політичних партій, громадсько-політичних організацій, органів місцевого самоврядування, незалежних ЗМІ, груп тиску тощо.

Суб'єкт владних повноважень – орган державної влади, орган місцевого самоврядування, інший суб'єкт, що здійснює владні управлінські функції відповідно до законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень.

Суб'єкти політики – особи і соціуми (соціальні групи, класи, нації, народи), а також створені ними установи і організації (держави, політичні партії, суспільні організації та рухи), які беруть активну, свідому участь у політичному процесі.

Суверенітет (франц. *souverainete* – найвища влада) – повнота влади держави; самостійність держави, її незалежність від інших держав у внутрішній і зовнішній політиці.

Суверенітет державний – незалежність держави, існування верховної/найвищої влади в межах конкретної держави.

Суверенітет народний (народ) – правова регламентація державного суверенітету, яка означає, що саме народ є сувереном, кінцевим джерелом влади; державний же суверенітет носить представницький характер.

Суверенітет національний – повнота влади народу, як політичної нації, носія державної влади.

Територіальна громада – самоорганізовані спільноти мешканців певної місцевості (міста, села, адміністративного району), первинний суб'єкт місцевого самоврядування.

Уряд – колегіальний орган виконавчої влади держави, наділений загальною компетенцією зі здійснення керівництва державним управлінням.

Функції права – основні напрями впливу права на суспільні відносини, що відображають його сутність і соціальне призначення у суспільстві, а також способи організації суспільних відносин. Поділяються на: 1) загальносоціальні (гуманістична, організаторсько-управлінська, виховна, інформаційна, оціночно-орієнтаційна); 2) спеціально-юридичні (регулятивна, охоронна).

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Нормативно-правові акти

Конституція України : [Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р.]. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141; поточна ред. – Ред. від 01.01.2020 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2016 р. № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250; поточна ред. – Ред. від 09.06.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

Про політичні партії в Україні : Закон України від 05.04.2001 р. № 2365-III. *ВВР, 2001, № 23, ст.118*; поточна ред. – Ред. від 13.02.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text>

Підручники та навчальні посібники

Вступ до правової політології : навч. посіб. / І. Бойко, В. Бурдін, М. Бризіцький та ін. ; за ред. д-ра юрид. наук, проф. В. М. Бурдіна, д-ра юрид. наук, проф. В. М. Косовича, д-ра юрид. наук, проф. П. М. Рабіновича, канд. юрид. наук, доц. В. О. Семківа. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2021. 520 с.

Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. 392 с.

Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні : підручник. Київ : Всеукр. асоціація видавців "Правова єдність", 2008. 350 с.

Лісовська Ю. П., Лісовський П. М., Подоляка С. А. Правова держава: історія, теорія, методологія: навч. посіб. Київ : Кондор, 2018. 348 с.

Основи демократії. Права людини та їх забезпечення в умовах суспільних змін : навч. посіб. / О. В. Філонов, В. М. Суботін, В. В. Пашутін, І. Я. Тодоров. 2-ге вид., випр. Київ : Знання, 2008. 215 с.

Пашко Л. А. Діалог влади та громадськості. Демократичні стандарти побудови громадянського суспільства : навч.-метод. посіб. Київ : НДЕІ Мін. економіки України, 2010. 48 с.

Правова політологія. Академічний курс : підручник / авт. кол.; за ред. І. О. Кресіної, Київ : Інститут державами і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2021. 480 с.

Прикладна політологія : навч. посіб. Рек. МОН. / За ред. В. П. Горбатенка. Київ : ВЦ “Академія”, 2008. 472 с. Альма-матер.

Шляхтун П. П. Політологія: теорія та історія політичної науки. Київ : Центр уч. літ-ри, 2010. 500 с. URL: <https://cutt.ly/oVbrGf1>

Енциклопедичні та довідкові видання

Велика українська енциклопедія. Тематичний реєстр гасел з напрямом «Юридичні науки» / Укладачі: Бабка В. Л., Шумило М. М.; за ред. д. і. н., проф. Киридон А. М. Київ : Держ. наук. установа «Енциклопедичне вид-во», 2017. 152 с.

Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укл. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ : Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2007. 1736 с.

Енциклопедія політичної думки / За ред. Д. Міллера; пер. з англ. Н. Лисюк. Київ : Дух і літера, 2000. 472 с.

Короткий оксфордський політичний словник / Пер. з англ.; за ред. І. Макліна, А. Макмілана. Київ : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2005. 789 с.

Нестерович В. Ф. Виборча кампанія : Словник сленгових термінів та виразів. Київ : Ліра-К, 2020. 648 с.

Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ : Парламентське видавництво, 2011. 808 с.

Політологічний енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Укр. Асоціація політологів. [Упоряд. В. П. Горбатенко ; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка]. 2-е вид., доп. і перероб. Київ : Генеза, 2004. 736 с.

Політологія : навч. енциклопед. словник-довідник для студ. ВНЗ I-IV рівнів акредитації / За наук. ред. д-ра політ. н. Хоми Н. М. [В. М. Денисенко, О. М. Сорба, Л. Я. Угрин та ін.]. Львів : Новий Світ – 2000, 2014. URL: <https://cutt.ly/mVbtsLh>

Сучасна політична лексика : енциклопед. словник-довідник / [І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.]; за наук. ред. Хоми Н. М. Львів : “Новий Світ-2000”, 2015. 396 с.

Монографії і статті

Балан С. В., Кресіна І. О., Коваленко А. А. Інститут імпичменту. Порівняльний політико-правовий аналіз. Київ : Юридична думка, 2004. 176 с.

Вільчинська І. До проблеми інклюзивних політологічних і правових досліджень. *Держава і право* : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. Вип. 56 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ : Юридична думка, 2012. С. 540–546.

Головченко В. В., Головченко О. В. Правозастосування і захист прав людини в суверенній Україні : монографія. Чернігів : Видавець Лозовий В. М., 2012. 328 с.

Горбатенко В. П. Політичне прогнозування : теорія, методологія, практика / Ін-т держ. і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ : Генеза, 2006. 395 с.

Демократія і регіональна еліта: політико-правові проблеми влади в столиці України – місті Києві / Кресіна І. О., Коваленко А. А., Молибога Р. М., Перегуда Є. В. Київ : Логос, 2005. 216 с.

Деокупація. Юридичний фронт [Електронне вид.]: матеріали Міжнар. експерт. круглого столу (Київ, 18.03.2022 р.) / Держ. торг.-екон. ун-т, Укр. асоціація порівн. правознавства, Укр. асоціація міжнар. права, Асоціація реінтеграції Криму; упоряд. і наук. ред. О. В. Кресін. Київ : Держ. торг.-екон. ун-т, 2022. 224 с. URL: <https://www.facebook.com/groups/642611143466211/permalink/650796059314386>

Дерев'янку С. М. Безпековий вимір народовладдя в умовах гібридної війни. *Держава і право* : зб. наук. пр. Серія. Політичні науки. Вип. 87 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ : Юридична думка, 2020. С. 308–318. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dip_2020_87_31

Дерев'янку С. М. Внутрішньо переміщені особи : проблеми політичної соціалізації в Галичині. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2017/1(87). С. 199–216. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/derevianko_vnutrishnio.pdf

Дерев'янку С. М. Електронні петиції до органів влади України як інструмент електронної демократії. *Вісник Прикарпатського університету. Політологія* / Прикарпатський нац. ун-т імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ : ЛІК, Вип. 10. 2016. С. 43–53. URL: <http://lib.ru.if.ua:8080/handle/123456789/10358?locale=uk>

Дерев'янку С. Заборона проросійських політичних партій: обов'язковість та політико-правові підстави. *Деокупація. Юридичний фронт [Електронне вид.]*: матеріали Міжнар. експерт. круглого столу (Київ, 18.03.2022 р.) / Держ. торг.-екон. ун-т, Укр. асоціація порівн. правознавства, Укр. асоціація міжнар. права, Асоціація реінтеграції Криму; упоряд. і наук. ред. О. В. Кресін. Київ : Держ. торг.- екон. ун-т, 2022. 109–112. URL: <https://www.facebook.com/groups/642611143466211/permalink/650796059314386>

Дерев'янку С. Зміни до Конституції України як питання політичної доцільності. *Вісник Прикарпатського університету. Політологія* Вип. 14 / Прикарпатський нац. університет імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ : Плай, 2020. С. 37–45. URL: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/politics/article/view/5986/6266>

Дерев'янку С. М. Інститут місцевого референдуму в Україні : доцільність та перспективи оновлення його конституційної моделі. *Прикарпатський вісник Наукового Товариства ім. Шевченка : Серія “Думка”*. 2018. Вип. 5 (49). С. 85–96. URL: <https://pvntsh.nung.edu.ua/index.php/idea/article/view/446/434>

Дерев'янку С. М. Маніпулювання ідеєю народного волевиявлення як чинник самоідентифікації регіонального сепаратизму. *Політологічні та правничі студії суспільно-політичних процесів ХХ-початку ХХІ ст.* : зб. наук. пр. до ювілею д-ра політ. наук, проф. В. П. Горбатенка / ред.-упор. С. Рудницький. Житомир : ФОП Євенок О. О., 2017. С. 65–72. URL: <http://lib.pnu.edu.ua:8080/handle/123456789/12054>

Дерев'янку С. Наукове прогнозування політичних процесів. *Державна політика в гуманітарній сфері* : Матеріали круглого столу. Івано-Франківськ : Плай, 2001. С. 26–31.

Дерев'янку С. М. Обмеження політичних прав громадян в умовах воєнного стану: політико-правові підстави. *Держава і право* : зб. наук. пр. Серія. Політичні науки. Вип. 93 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ : Юридична думка, 2019. С. 26–38. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drpn_2019_83_5

Дерев'янку С. М. Політико-правові засади референдумів в Україні : монографія. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2011. 847 с.

Дерев'янку С. М. Спроби легітимації рашистського окупаційного режиму через референдум та їх нікчемність. *Держава і право* : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. Вип. 91 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ : Юридична думка, 2022. С. 249–261. URL: <https://cutt.ly/nL MIBL5>

Держава і громадянське суспільство в Україні : проблеми взаємодії / Кресіна І. О., Скрипнюк О. В., Коваленко А. А., Перегуда Є. В., Стойко О. М., Балан С. В., Полішкарлова О. О., Явір В. А. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2007. 313 с.

Дністрянський С. Загальна наука права і політики. [наук. ред.: І. Городиський. І. Земан]. Львів : Укр. Католический ун-т, 2019. (Бібліотека Львівської правничої думки). Т. 1. 2019. 427 с.

Дністрянський С. Загальна наука права і політики. Прага : Наклад Українського університету в Празі, 1923 . Т. 1. 1923. 393 с. URL : <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/12002/file.pdf>.

Дністрянський С. С. Загальна наука права і політики. *Антологія української юридичної думки*: в 6 т. Київ : Юридична книга, 2002. Т. 1: Загальна теорія держави і права, філософія права. С. 384–407.

Євтушенко О. Н. Громадянське суспільство та інститути публічної влади в політичній системі України. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]*. Сер. : Політологія. 2011. Т. 155. Вип. 143. С. 56-61. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdupol_2011_155_143_13

Зарічний О. А. Взаємодія держави та громадянського суспільства через інститути участі громадян в управлінні державними справами. *Європейські перспективи*. 2015. № 1. С. 48–51. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/irbis_nbuv/cgiirbis_64

Касьянов Г. В. “Нація” і “націоналізм”: слова і терміни. *Український історичний журнал*. 1999. № 2. С. 3–14. URL: http://resource.history.org.ua/publ/journal_1999_2_3

Кафарський В. І. Дух законів і правова культура українського і російського суспільства. Івано-Франківське відділення НТШ. Івано-Франківськ : Супрун В. П., 2022. 52 с.

Кафарський В. І. Право. Політика. Культура : зб статей. Івано-Франківськ, 2009. 445 с.

Коваленко А. А. До питання про специфіку політологічного визначення держави. *Політичний менеджмент*. 2004. № 4. С. 17–23.

Конституційні права, свободи і обов’язки людини і громадянина в Україні. *За ред. академіка НАН України Ю. С. Шемшученка*. Київ : Юридична думка, 2008. 252 с.

Кресіна І. О., Дерев’янка С. М. Віче як інститут установчої влади в новій Конституції України. *Віче*. 2016. № 11–12. С. 36–40.

Кресіна І. О., Дерев'янюк С. М., Ходаківський М. Д. Заборона про-російських політичних партій, громадських об'єднань та ЗМІ, її зако-нодавче забезпечення. Міжнар. експерт. круглий стіл “Деокупація. Юридичний фронт” (Київ, 18.03.2022 р.) : висновки і рекомендації. *Су-спільно-політичні процеси. Наук. вид. Академії політ. наук України*. Київ : Політія, 2022. Вип. 19 – 2022. С. 154–158.

Кресіна І. О. Держава і громадянське суспільство: проблеми вза-ємодії. *Держава і право* : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. Вип. 62. / Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Київ : Юридична думка, 2013. С. 378–383. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dip_2013_62_61

Кресіна І. О. До питання про предметне поле і методологічні за-сади правової політології. *Правова держава*. 2020. Вип. 31. С. 435–445. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PrDe_2020_3_49

Кресіна І. О., Коваленко А. А. Правові засади адміністративно-територіального устрою України. *Правова держава*. 2013. Вип. 24. С. 399–405. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PrDe_2013_24_58

Кресіна І. О., Перегуда Є., Коваленко А. До питання про предмет правової політології. *Правова держава. Щорічник наук. пр. Ін-ту дер-жави і права ім. В. М. Корецького НАН України*. Київ, 2005. Вип. 16. С. 517–525.

Кресіна І. О., Перегуда Є. В. Парламентські вибори в Україні: правові і політичні проблеми : монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. 368 с.

Кресіна І. О. Політика і право : проблеми співвідношення. *Пра-вова держава. Щорічник наук. пр. Ін-ту держави і права ім. В. М. Ко-рецького НАН України*. Київ, 2003. Вип. 14. С. 467–472.

Кресіна І. О. Політико-правові аспекти євроатлантичної інтегра-ції України. *Держава і право* : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. Вип. 85 / Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН Ук-раїни. Київ : Юридична думка, 2019. С. 264–279. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dip_2019_85_23

Кресіна І. О. Політико-правові проблеми політичної реформи в Україні. *Конституційні засади державотворення і правотворення в Україні*: зб. матеріалів наук. конф., присвяченої 10-річчю Конституції України. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН Ук-раїни, 2006. С. 34–40.

Кресіна І. О. Правові механізми запобігання та протидії сепара-тизму в Україні. *Держава і право* : зб. наук. праць. Юридичні і полі-

тичні науки. Вип. 64 / Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Київ : Юридична думка, 2014. С. 352–359. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dip_2014_64_52

Кресіна І. О. Путівник політичними та правовими лабіринтами : як не загубитися у коридорах влади. *Держава і право* : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. Вип. № 25 / Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Київ : Юридична думка, 2004. С. 646–648.

Кресіна І. О., Сотник А. Л. Правова політологія: проблеми наукової інституціоналізації. *Правова держава. Щорічник наук. пр. Ін-ту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України*. Київ, 2014. Вип. 25. С. 291–309.

Кресіна І. О. Становлення школи правової політології. *Право України*. 2014. № 5. С. 224–236.

Кресіна І. О., Ярош О. Б. Гендерний аналіз політичного процесу в Україні. *Гендерні паритети в умовах трансформації суспільства* : монографія. Київ : Юрид. думка, 2007. С. 178–219.

Кукуруз О. Взаємодія політики і права в працях вчених Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. *Політологічні та правничі студії суспільно-політичних процесів ХХ-початку ХХІ ст.* : зб. наук. пр. до ювілею д-ра політ. наук, проф. В. П. Горбатенка / ред.-упор. С. Рудницький. Житомир : ФОП Євенок О. О., 2017. С. 148–155.

Кукуруз О. В. Взаємодія політики і права у процесі суспільної трансформації в Україні та Республіці Польща: монографія. Київ: «ФОП-Подолін І.В.», 2020. 368 с. URL: http://idpnan.org.ua/files/2021/kukuruz-o.v.-vzaemodiya-politiki-i-prava-u-protsesi-suspilnoi-transformatsii-v-ukraini-ta-respublitsi-polshcha-_d_.pdf

Кукуруз О. В. Взаємозумовленість політичної і правової систем : теоретико-методологічна основа. *Держава і право* : Зб. наук. пр. Серія Політичні науки. Вип. 84 / Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Київ : Вид-во «Юридична думка», 2019. С. 14–24.

Ладиченко В. Проблеми взаємодії держави і громадянського суспільства. *Публічне право*. 2016. № 4 (24). С. 18–25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pp_2016_4_4

Липчук О. І. Політичні права та свободи людини і громадянина : сучасний стан та проблеми реалізації в Україні. *Прикарпатський вісник НТШ. Думка*. 2016. № 3. С. 72–78. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pvntsh_2016_3_9

Лойко Л. І. Політико-правове забезпечення діяльності організацій громадянського суспільства в Україні. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*: зб. наук. праць. Київ : Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка Ін-т міжнар. відносин, 2011. Вип. 95. Ч. I. С. 8–15.

Мармазова Т. Прикладні аспекти реалізації функцій політики. *Політичний менеджмент*. 2009. № 4. С. 44–50. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/70973/04-Marmazova.pdf?sequence=1>

Матвеева Г. Політико-правові колізії в Україні як предмет політологічних досліджень. *Вісник Львівського університету*. 2010. Вип. 1. С. 186–196. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlu_fps_2011_1_30

Мельник Л. А. Взаємодія держави та інститутів громадянського суспільства: основні поняття, проблеми та стратегічні напрями. *Державне управління : удосконалення та розвиток : Електронне фахове вид.* 2019. Вип. 2. URL: http://www.dy.nauka.com.ua/pdf/2_2019/30.pdf

Минькович-Слободяник О. В. Правова політика : стратегічні пріоритети і напрями вдосконалення : монографія. Київ : Логос, 2012. 195 с.

Минькович-Слободяник О. В. Правова та політична культура в умовах політико-правової трансформації суспільства. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 4. С. 28–31. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2015_4_7

Минькович-Слободяник О. В. Співвідношення правової і політичної культур : до постановки проблеми. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 3. С. 34–37. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2013_3_9

Минькович-Слободяник О. В. Роль правової і політичної культури у формуванні правової політики держави. *Держава і право* : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. Вип. 64. / Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Київ : Юридична думка, 2014. С. 58–65. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dip_2014_64_10

Оніщенко Н. М. Правова система: проблеми теорії: Монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. 352 с.

Оніщенко Н. М. Співвідношення права, правової системи і держави. *Держава і право* : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. Вип.16 / Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Київ : Юридична думка, 2002. С. 5–10.

Політика, право і влада в контексті трансформаційних процесів в Україні : До 15-ї річниці незалежності України / Кресіна І. О., Матвієнко А. С., Оніщенко Н. М., Перегуда Є. В., Скрипнюк О. В., Балан С. В., Стойко О. М. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2006. 304 с.

Правова політологія : проблеми концептуалізації та інституціоналізації : монографія: за ред. І. О. Кресіної, Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2019. 288 с.

Правові засади державної етнонаціональної політики в Україні / Кресіна І. О., Коваленко А. А., Лойко Л. І., Стойко О. М., Явір В. А., Вітман К. М., Кіссе А. І., Асланов С. А., Грицяк Д. І., Голденштейн К. О. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Логос, 2011. 300 с.

Правові механізми забезпечення соціальної легітимації суспільно-політичних перетворень в Україні / Кресіна І. О., Коваленко А. А., Стойко О. М. Київ : Логос, 2011. 100 с.

Правові основи розвитку сучасних політичних систем : досвід та перспективи : монографія / Скрипнюк О. В. та ін. Київ : Юридична думка, 2013. 289 с.

Розвиток громадянського суспільства в Україні : аналіт. доп. / В. М. Яблонський, П. Ф. Вознюк, Д. М. Горелов та ін.; за ред. О. А. Корнієвського, М. М. Розумного. Київ : НІСД, 2015. Сер. "Громадянське суспільство". Вип. 2. 60 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2015-11/Korniyevskiy_12_11-58701.pdf

Руссо Ж.-Ж. Про суспільну угоду, або Принципи політичного права. Київ., 2001. URL: <http://litopys.org.ua/rousseau/rous.Htm>.

Рябов С. Г. Політична наука в Україні ХХІ століття: стан та перспективи розвитку : Дослідження : Навч.-метод. центр "Консорціум із удосконалення менеджмент-освіти" в Україні, 2005. 103 с.

Світова гібридна війна: український фронт: монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. Київ : НІСД, 2017. 496 с. URL: <https://niss.gov.ua/publikacii/monografii/svitova-gibridna-viyna-ukrainskiy-front-monografiya>

Сич О. Соціально-консервативний націоналізм: теорія і політика. Івано-Франківськ : Лілея НВ, 2019. 544 с.

Скрипнюк О. В. Право і політика : проблеми конфлікту і консенсусу. *Правова держава*. Вип. 27. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2016. С. 159–167.

Скрипнюк О. В., Селіванов В. М. Методологічні проблеми взаємозв'язку права і політики. *Право України*. Київ, 2007. № 12. С. 14–21.

Сотник А. Л. До питання про ідейно-теоретичні засади правової політології як нового напрямку наукових досліджень. *Держава і право* : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. Вип. 56 / Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Київ : Юридична думка, 2012. С. 652–656.

Сотник А. Л. Евристичний потенціал правової політології в осмисленні політико-правової дійсності. *Альманах права*. 2012. № 3. С. 261–264.

Сотник А. Л. Місце правової політології серед інших гуманітарних дисциплін. *Держава і право* : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. Вип. 62 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ : Юридична думка, 2013. С. 467–472.

Сотник А. Л. Об'єкт, предмет та функції правової політології як нової галузі політичного знання. *Держава і право* : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. Вип. 60 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ : Юридична думка, 2013. С. 520–526.

Сотник А. Л. Правова політологія : передумови становлення та особливості процесу інституціоналізації. *Держава і право* : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. Вип. 58 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ : Юридична думка, 2012. С. 676–682.

Фукуяма Ф. Витоки політичного порядку. Від прадавніх часів до Французької революції / пер. з англ. Р. Корнута. Київ : Наш формат, 2018. 576 с.

Шемшученко Ю. С. Інституційні аспекти організації правознавчих наукових досліджень в Україні. До 70-річчя Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України. *Правова держава*. Вип. 30. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2019. С. 3–23.

Щедрова Г. П. Громадянське суспільство та політична культура : теоретичний і прикладний аспекти : монографія. Луганськ : “Елтон-2”, 2010. 308 с.

Biliusov, Yevhen; Chyzhov, Denys; Osaulenko, Andriy; Perelyhina, Raisa; Derevianko, Serhii. International institution in the mechanism for the protection of human rights and freedoms in the national security context. *Revista Cuestiones Políticas, Volumen 40, Número 73. Julio – Diciembre, 2022*: pp. 108–127. (Індексовано в Web of Science Core Collection 2022-

26-08)/ URL: <https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/38388/42563>

Derevianko S., Derevianko O. Models of local referendum according to the constitutions of Ukraine and countries of Central and Eastern Europe: comparative-typological characteristics. *Samorząd terytorialne w Konstytucjach wybranych państw Europy Środkowo-Wschodniej* : Zarys problematyki / Redakcja Iwona Lasek-Surowiec. Chelm, 2018. S. 87–101.

Інформаційні ресурси

Верховна Рада України : Офіційний вебсайт. URL : <http://portal.rada.gov.ua/rada/control/uk/index>

Верховна Рада України : Офіційний вебсайт. Головна сторінка сайту “Законодавство України”. URL : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>

Верховна Рада України : Офіційний веб-сайт. Законотворча діяльність Верховної Ради України : Законопроекти. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc2

Івано-Франківська обласна державна адміністрація : Офіційний вебсайт. URL: <http://www.if.gov.ua>

Івано-Франківська обласна рада : Офіційний вебсайт. URL: <https://orada.if.ua/>

Інститут держави і права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України : вебсайт. URL: <http://idpnan.org.ua/>

Інститут політики : веб-сайт. URL: <http://polityka.in.ua>

Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України : вебсайт. URL: <http://www.ipiend.gov.ua>

Національний інститут стратегічних досліджень при Президенті України : Веб-сайт. URL: <http://www.niss.gov.ua>

Президент України : Офіційне Інтернет-представництво. URL: <http://www.president.gov.ua>

Урядовий портал України : [Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України]. URL: <http://www.kmu.gov.ua>

ХРЕСТОМАТІЙНІ МАТЕРІАЛИ

До теми 1 «Правова політологія як нова галузь політичного знання. Становлення школи правової політології»

Шемшученко Ю. С. Інституційні аспекти організації правознавчих наукових досліджень в Україні. До 70-річчя Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України. *Правова держава*. Вип. 30. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2019. С. 3–23.

<...> 12 червня 1969 р. Рада Міністрів УРСР ухвалила постанову «Про створення Інституту держави і права Академії наук УРСР», а 24 червня того ж року Президія АН УРСР прийняла постанову «Про створення Інституту держави і права Академії наук УРСР», яку підписав президент АН УРСР Б. Є. Патон, який доклав значних зусиль для вирішення цього питання.

<...> За 70 років свого існування Інститут зробив вагомий внесок у розвиток української юридичної думки і практики державно-правового будівництва. Його науковцями за цей час опубліковано понад 400 монографічних праць, сотні підручників і брошур. Інститут підготував і видав першу в Україні 6-томну «Юридичну енциклопедію, 10-томну «Антологію української юридичної думки». Співробітники Інституту є активними учасниками конституційного процесу, беруть участь в удосконаленні чинного законодавства і розбудові правової держави. Інститут тісно взаємодіє з державними органами, органами місцевого самоврядування та об'єднаннями громадян. В Інституті працює висококваліфікований колектив правознавців. Серед них – понад 60 докторів і кандидатів наук, 14 академіків і членів-кореспондентів НАН України і НАПрН України, 8 заслужених діячів науки і техніки України, 6 заслужених юристів України, 7 лауреатів Державної премії України в галузі науки і техніки. Головним осередком наукових досліджень правової тематики є 9 наукових відділів і 6 наукових центрів.

<...> **Відділ правових проблем політології** було створено у 2002 р. як перший в Україні, унікальний за проблематикою дослідницький центр. Фундаментальні й прикладні дослідження науковців відділу спрямовані на розв'язання проблем теорії політики та методології політико-правових досліджень, державного будівництва, розвитку демократії, громадянського суспільства, етнонаціональних відносин, полі-

тичної і правової культури. Наукові проблеми розглядаються в парадигмі взаємозв'язку та взаємозумовленості політики і права, їх спроможності регулювати суспільні відносини на засадах справедливості, демократичних цінностей, національних інтересів, дотримання прав людини і громадянина.

Інтеграція політологічних і правових знань дає змогу виокремити нові дослідницькі проблеми, розв'язання яких сприяє поліпшенню процесів державотворення в Україні, вдосконаленню національного законодавства. Правова політологія робить вагомий внесок у вирішення кардинальних завдань сучасної політико-правової практики, які пов'язані з науковим забезпеченням реформ, запобіганням і своєчасним ефективним розв'язанням конфліктів, створенням умов для сталого суспільного розвитку. Найвагоміші наукові здобутки співробітників відділу – колективні монографічні дослідження: «Парламентські вибори в Україні: правові і політичні проблеми» (2003), «Суспільна трансформація і державне управління в Україні: політико-правові детермінанти» (2003), «Інститут імпичменту: порівняльний політико-правовий аналіз» (2004), «Демократія і регіональна еліта: політико-правові проблеми влади у столиці України» (2005), «Політика, право і влада в контексті трансформаційних процесів в Україні» (2006), «Держава і громадянське суспільство в Україні: проблеми взаємодії» (2007), «Етнонаціональний вимір глобалізаційних викликів для України» (2008), «Політична відповідальність: суть, ознаки, особливості» (2008), «Адміністративно-територіальна реформа в Україні: політико-правові проблеми» (2009), «Правові засади державної етнонаціональної політики в Україні» (2001), «Реформування адміністративно-територіального устрою: український та зарубіжний досвід» (2011), «Правові механізми забезпечення соціальної легітимації суспільно-політичних перетворень в Україні» (2011), «Політико-правові проблеми адміністративно-територіальної реформи в Україні» (2009), «Правові форми політичної відповідальності: аналіз зарубіжного досвіду та висновки для України» (2012), «Громадський контроль діяльності органів публічної влади» (2013), «Політико-правові засади етнокультурної консолідації українського суспільства» (2013), «Правові засади оптимізації адміністративно-територіального устрою України» (2013), «Запобігання дискримінації в Україні в контексті європейської інтеграції» (2015), «Політико-правові засади трансформації партійної системи України» (2016), «Правовий вимір державної інформаційної політики України в умовах глобальних викликів» (2018).

Починаючи з 2014 р., у відділі правових проблем політології здійснюються політико-правові дослідження проблематики деокупації, відновлення територіальної цілісності держави, протидії сепаратизму, забезпечення національної безпеки, етнокультурної консолідації українського суспільства, формування моделі етнонаціональної, інформаційної політики для реінтеграції Донбасу і Криму, забезпечення прав національних меншин тощо. Серед них слід назвати наукові праці: «Політико-правові механізми запобігання сепаратизму в демократичному суспільстві» (2014), «Політико-правові механізми формування національної ідентичності населення Донбасу» (2015), «Етнополітична безпека України: політико-правові механізми протидії етнополітичній дезінтеграції держави» (2015), «Модель етнонаціональної політики для реінтеграції Донбасу і Криму» (2016), «Політичні та міжнародно-правові механізми деокупації та відновлення територіальної цілісності: світовий досвід і Україна» (2017), «Етнокультурна автономія як інститут забезпечення прав національних меншин: світовий досвід і Україна» (2018). Ці дослідження мають велике наукове і практичне значення в умовах протидії російській агресії, позаяк створюють політико-правові засади формування адекватної викликам часу державної політики в усіх сферах суспільного життя. Цей науковий напрям виявився затребуваним державою і громадянським суспільством, креативним за своїми результатами та законодавчими змінами, перспективним для розвитку науки й правозастосовної практики.

Учені відділу реалізують свій науковий потенціал і в експертній діяльності. Це численні висновки щодо окремих законопроектів з етнонаціональної, освітньої, мовної, інформаційної політики. Співробітники відділу залучаються до підготовки щорічних Послань Президента України до Верховної Ради України. І. О. Кресіна протягом багатьох років є членом Науково-експертної ради з філософських, політичних і соціологічних наук при Міністерстві освіти і науки України, обиралася експертом Ради Європи з дотримання Європейської конвенції із захисту національних меншин. В. П. Горбатенко є головою Комісії з філософсько-світоглядних дисциплін Міністерства освіти і науки України.

На базі відділу видаються щоквартальні фахові збірники наукових праць Інституту «Держава і право» з юридичних та політичних наук (головний редактор – І. О. Кресіна, члени редколегій В. П. Горбатенко, А. А. Коваленко, О. М. Стойко, В. А. Явір та ін.), журнал «Судова апеляція» (заступник головного редактора І. О. Кресіна).

Відділ є базовим структурним підрозділом, що забезпечує з 1992 р. діяльність в Інституті спеціалізованої вченої ради по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора (кандидата) політичних наук. До її складу входять співробітники відділу В. П. Горбатенко (голова), І. О. Кресіна (заступник голови), М. Д. Ходаківський (вчений секретар), О. М. Стойко. Важливим результатом діяльності ради є те, що в ній здобувають наукові ступені політологи з усієї України та з інших країн. Загалом тут захистили дисертації близько 200 фахівців. Інститут став однією з провідних установ з підготовки фахівців-політологів.

Відділ активно співпрацює із зарубіжними науковими центрами. З 2010 р. Інститутом, Польською академією наук і мистецтв та Польським науковим товариством у Житомирі щорічно організовуються українсько-польські наукові конференції. За їх результатами співорганізатори видають науковий журнал «*Studia Politologica Ucraino-Polona*» (В. П. Горбатенко – голова редколегії від української сторони, І. О. Кресіна, А. А. Коваленко – члени наукової ради, О. В. Кукуруз – член редакційної ради). У результаті наукового стажування О. В. Кукуруз у Варшавському університеті за грантом Фонду ім. К. Скубішевського налагоджено співпрацю із цим Фондом і проведено українсько-польські наукові конференції «Конституція і виборчий процес в Україні», «Політичні партії і вибори в Україні».

Перспективними напрямками діяльності відділу є політико-правові дослідження щодо прогнозування геополітичного і внутрішньополітичного розвитку України в контексті європейської інтеграції, забезпечення державного суверенітету, консолідації української нації і суспільства, захисту прав людини і громадянина тощо. У відділі працюють п'ять докторів (І. О. Кресіна, В. П. Горбатенко, А. А. Коваленко, О. М. Стойко, В. А. Явір), три кандидати політичних (О. В. Кукуруз, М. Д. Ходаківський, В. М. Тарасюк), один кандидат юридичних наук (Н. М. Батанова). Очолює відділ доктор політичних наук І. О. Кресіна.

Таким чином, у рамках Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України забезпечується на належному рівні розвиток майже усіх галузей юридичної науки. Наступні кроки у цьому напрямі мають сприяти подальшому підвищенню ефективності юридичної науки і практики.

Кресіна І. О. До питання про предметне поле і методологічні засади правової політології. *Правова держава.* 2020. Вип. 31. С. 435–445.

Розглянуто передумови формування правової політології та визначено її особливості як галузі політичної науки. Показано, що правова політологія є постнекласичним етапом розвитку політичної науки, який визначає її своєрідність у предметних і методологічних аспектах, інтегративною системою знань, що поєднує пізнавальні ресурси обох наук.

Ключові слова: право, політологія, правова політологія, постнекласична наука, демократія.

Актуальність. В останні десятиліття в Україні спостерігається стрімкий розвиток політичної науки: здійснено її інституціональне оформлення, триває процес диференціації та спеціалізації за галузями. Її теоретичні засади зміцніли завдяки концептуалізації таких субдисциплін, як порівняльна політологія, воєнна політологія, кратологія, партологія, елітологія, електоральна політологія, політологія міжнародних відносин та інших, кожна з яких має самостійний предмет дослідження. Водночас зростає увага науковців до нових сфер політико-юридичного знання, серед яких – юридична політологія, політична юриспруденція, політична наука публічного права, політична соціологія права тощо. З огляду на це актуалізується проблема визначення предметного поля та методологічних засад правової політології як нового наукового напрямку і галузі політичної науки. Тому **метою** даної статті є визначення предмета та методологічних засад правової політології.

Ступінь наукової розробки проблеми. Звертаючись до джерел формування правової політології, слід зазначити, що її ідейно-теоретичні основи були закладені ще в античні часи, а подальше оформлення відбувалося в контексті новоєвропейської політико-правової думки, під впливом розвитку правового підходу до політики та появи соціологічних, політологічних концепцій розуміння права. Становлення теоретичних засад правової політології тісно пов'язане з іменами таких мислителів, як Сократ, Цицерон, Платон, Арістотель, Г. Гроцій, Т. Гоббс, Дж. Локк, Ш.Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, І. Кант, Г. Гегель, К. Шмітт, М. Коркунов, Б. Чичерін, С. Дністрянський, В. Старосольський, Б. Кістяківський та ін. Їхні погляди на сутність, походження політики і права, особливості взаємозв'язку останніх відіграли значну роль у формуванні ідейно-теоретичних, методологічних основ

правової політології. Політико-правові погляди цих мислителів вплинули не лише на розвиток правового підходу до політики, а й на зародження перших теоретичних уявлень про політичне право. Саме під впливом політико-правових теорій доби Античності й Нового часу сформувалося антропоцентричне розуміння державно-правових явищ: право і держава постали як дві нерозривні сутності й цінності, існування і взаємозв'язок яких знаходяться у безпосередньому співвідношенні.

Основний матеріал. Правова політологія є порівняно новим напрямом у політичній науці, становлення якого розпочалося в Україні лише наприкінці 1990 – на початку 2000-х років. Сучасний етап її концептуалізації та інституціоналізації характеризується формуванням власної теоретичної бази, розширенням кола дослідників, які займаються цією проблематикою. Необхідне визначення джерел формування правової політології, її об'єкта і предмета, завдань і функцій, тобто створення фундаментальної теоретичної концепції, яка б відображала досягнутий рівень знань і була своєрідним підґрунтям подальших наукових пошуків у даному напрямі.

Визначальний вплив на процес оформлення правової політології у самостійну галузь пізнання мали трансформаційні процеси, які відбулися у суспільстві та науці у другій половині ХХ ст. і які врешті зумовили зростання уваги науковців до розгляду політики і права у єдності їх ціннісно-сміслових характеристик; виокремлення політичного права як самостійного напрямку наукових досліджень; активізацію розвитку міждисциплінарних політико-правових досліджень. У суспільних науках відбувається формування нового, постнекласичного типу методології, який характеризується поступовою інтеграцією різних галузей наукового знання, появою нових цікавих концепцій, побудованих на синергетичному методологічному інструментарії. Плюралізм, комплексність та міждисциплінарність стають своєрідною доктриною всіх наукових досліджень. Формується нова теорія і методологія пізнання, яка виходить із необхідності визнання взаємозалежності всіх сфер суспільного розвитку – політики, економіки, права, культури. Дедалі зростаюча єдність наукового знання, на думку Д. Керімова, «передбачає подолання наявного сепаратизму в розвитку окремих наук, взаємопроникнення і збагачення теорій і методів різних наук, об'єднання усіх галузей наукового знання у всебічному пізнанні об'єктів природного і соціального буття»¹.

Правова політологія фактично постає постнекласичним етапом розвитку політичної науки, який визначає її своєрідність у предметних і методологічних аспектах. Формуючись на межі політології і правознавства, правова політологія являє собою інтегративну систему знань, яка поєднує пізнавальні ресурси обох наук. Для постнекласичного етапу характерні такі тенденції у розвитку методології політичної науки: дедалі зростаюча складність соціально-політичного буття зумовила відхід від домінування діалектичного методу як універсального підходу до осмислення політичної дійсності; розвиток ідей та методів синергетики, висунення на перший план понять невизначеності, вірогідності, нелінійності, хаосу, біфуркації та флуктуації як відображення характеристик сучасної політичної дійсності (актуалізація категорій випадковості, можливості, причинності, розвитку та суперечності); усвідомлення необхідності всебічного погляду на політику, її осмислення крізь призму взаємозалежності з іншими сферами суспільного життя; розширення предмета досліджень політичної науки, її інтеграція з іншими соціально-гуманітарними науками, відмова від моноцентричного уявлення на користь визнання плюралізму наукових ідей і концепцій.

Поряд зі змінами у методології наукового пізнання значний вплив на процес становлення правової політології справив розвиток процесів глобалізації, демократизації. Це зумовило, з одного боку, формування нової політичної дійсності, кількісного і, головне, якісного зростання суб'єктів політичної діяльності та управління, а з іншого – посилення ролі права в управлінських процесах.

Падіння тоталітарних режимів у Центральній і Східній Європі ознаменувало кардинальні зміни в суспільно-політичному устрої більшості країн. Стрімкий розвиток демократичних процесів, прийняття конституцій незалежних держав зумовили підвищення ролі й значення права, його цінностей у суспільному житті. Нагальним же завданням для більшості країн стало вдосконалення не тільки організаційних та адміністративних аспектів діяльності держави, а й створення якісної правової основи функціонування політичних інститутів, утвердження розуміння демократії як правової форми організації та реалізації влади. Особливістю сучасної ситуації у багатьох перехідних суспільствах, у тому числі в Україні, є «відсутність синхронного розвитку політичної і правової сфер»², що призводить до неефективності законодавства та діяльності політичних інститутів, розбалансованості правозастосовної практики та соціального управління, зокрема державного. Типовою

стає ситуація, коли за наявності сформованої нормативно-правової бази відсутнє адекватне відображення прийнятих норм і принципів у реаліях суспільно-політичного життя. Дедалі частіше в сучасній політиці правила політичної доцільності стають вищими за норми конституційної законності. Намагання ж окремих політичних сил вийти за межі правового поля та використовувати право у власних інтересах перешкоджають утвердженню демократичних цінностей та знижують довіру населення до системи влади.

Усе це актуалізує і посилює потребу в об'єднанні зусиль політологів і юристів задля комплексного осмислення тих явищ і процесів, які відбуваються у політико-правовій дійсності, узгодженні методології політико-правових досліджень з потребами регулювання суспільного життя. У свою чергу, факт «політизації права» наштовхує на думку про те, що назріла необхідність включення до предметного поля політичної науки питань про політичні підстави правової практики, політичну ефективність права, його роль у функціонуванні політичної сфери суспільного життя. Вважаємо, що усі зміни в суспільно-політичному житті мали безпосередній вплив на появу нових політико-правових дисциплін, звернули увагу вчених на необхідність інтеграції пізнавальних можливостей політології і правознавства для ґрунтовного осмислення сучасних реалій. Нині проблематика розвитку політико-правових дисциплін загалом і правової політології зокрема привертає увагу багатьох науковців, серед яких С. Асланов, О. Батанов, І. Вільчинська, К. Вітман, В. Горбатенко, С. Гусарєв, А. Коваленко, О. Малько, А. Матвієнко, М. Матузов, М. Мізулін, І. Монолатій, А. Некряч, В. Нерсисянц, Н. Пархоменко, Є. Перегуда, О. Петришин, О. Скрипнюк, В. Співак, О. Стойко, О. Тихомиров, Ю. Шемшученко, В. Явір, Д. Яковлев та ін.

Аналіз наукової літератури свідчить, що питання про предмет досліджень нових сфер юридико-політичного наукового знання залишається дискусійним, про що свідчать різні тлумачення їх назви. Так, у літературі з метою розмежування підходів до предмета пропонується виділяти: правову політологію, політологію права, або юридичну політологію.

<...> У центрі уваги українських учених (І. Вільчинська, С. Гусарєв, А. Коваленко, І. Монолатій, Є. Перегуда, О. Тихомиров, Д. Яковлев, Л. Кормич, К. Вітман) – правова політологія, або політологія права як наукова і навчальна дисципліна. Водночас деякі науковці, зокрема С. Гусарєв і О. Тихомиров, відносять політологію права, або

юридичну політологію, до юридичних дисциплін чи до міждисциплінарної галузі наукового знання¹⁰. І. Монолатій вважає, що саме проблематика прав людини має перебувати в центрі уваги політології права. Адже нині політика в галузі прав людини, організація взаємодії органів влади різних рівнів, об'єднання у межах єдиної державної системи, роль і значення політичних інститутів та політичних технологій в утвердженні прав людини є необхідним компонентом сучасної політологічної освіти. У зв'язку із цим, на його думку, «чимало фахівців розвивають задум формування науки про права людини, а серед політологів утверджуються ідеї створення політології права, або юридичної політології»¹¹. На думку О. Скакун, наука політології права формується як система знань про державну правову політику, про стрижневі напрями політичного розвитку держави і права, що ґрунтуються на об'єктивних закономірностях цього розвитку¹². Д. Яковлев убачає перспективність розвитку правової політології саме у сфері державної політики. Саме в аспекті державного управління, державної політики, на його думку, правова політологія має шанси і перспективу стати не тільки навчальною, а й науковою дисципліною.

На нашу думку, нині має сформуватися комплексна галузь знань, яка своїм предметом визначає суспільні відносини, що призводять до створення елементів політико-правової системи держави, а також узгодження інтересів зацікавлених груп у ході актуалізації та обстоювання певних інтересів і потреб. Правова політологія має поєднати у своєму об'єкті політичну систему суспільства та правову систему держави із постійно змінюваними уявленнями про місце і роль позаправових (таких, які неможливо ідентифікувати юридичними методами) чинників впливу на державу, внести чіткі критерії та ознаки в ті правові механізми, що містять значний елемент політичного, регламентувати діяльність специфічних суб'єктів політико-правової системи (етнічні, релігійні групи, територіальні громади) та інститутів громадянського суспільства¹³.

Серед важливих напрямів досліджень, які формують предметне поле правової політології, можна виокремити: порівняльний аналіз політичних і правових систем та інституціоналізації, політологічна теорія держави, концептуалізація трансформації політичних інститутів і політичної системи в цілому, створення цілісної політологічної концепції гармонійного розвитку та організації держави і громадянського суспільства, адміністративно-територіальний устрій держави, теорії політичного розвитку і соціального прогресу, проблеми глобалізації і

модернізації національної державності, правові аспекти політичної та етнічної конфліктології, етнодержавознавство, національно-державне будівництво, демократія і права людини. Тобто предмет правової політології має охоплювати форми політичної участі, розвиток громадянського суспільства, вплив цих процесів на еволюцію правових систем, політичні механізми формування суспільної волі, віддзеркалення у правових нормах політичних інтересів різних соціальних груп.

Отже, у цілому правова політологія покликана охоплювати доволі широке коло питань державно-правового будівництва. Водночас її специфікою є те, що вона орієнтується на дослідження політичної складової права, вивчаючи соціально-політичні умови реалізації права, вплив політичних явищ і процесів на створення і функціонування правових норм. Тобто її цікавить право не як сукупність певних норм, їх природа і характер, а насамперед політична зумовленість права всією системою суспільно-політичних чинників, механізм його дії та ефективність у регулюванні політичних відносин.

<...> Особливістю правової політології є те, що вона звертається до гуманістичного розуміння політики – не тільки як суперництва і боротьби за владу, а як управління суспільством задля забезпечення справедливого соціального порядку. Звернення до розгляду політики крізь призму ідеї справедливого соціального управління підкреслює нерозривний зв'язок правової політології із правом, позаяк саме право виступає вираженням політичної і соціальної справедливості. Власне, знання про право – фундаментальна основа правової політології, оскільки саме право постає для неї критерієм оцінки всієї політики. Від права залежить легітимність, дієздатність політики, її прийняття всіма членами суспільства. У межах правової політології право розглядається як втілення справедливості та гуманності, як важлива складова демократичного розвитку суспільства, механізм забезпечення прав і свобод людини і громадянина.

<...> Основні цінності права, або правові цінності (їх деякі вчені або ототожнюють, або диференціюють²⁰, цінності політики або політичні цінності (ми схилиємося до другого визначення) та соціальні цінності практично тотожні. Це людина, її гідність та права, справедливість, свобода, суспільне благо, правопорядок, безпека, соціальна стабільність.

<...> У межах правової політології політика і право, як її ключові категорії, розглядаються в єдності та взаємопроникненні їх ціннісно-сміслових характеристик. Особливістю правової політології є те, що

вона звертається до гуманістичного розуміння політики – не тільки як суперництва і боротьби за владу, а й як управління суспільством задля забезпечення справедливого соціального порядку.

<...> Правова політологія виходить з того, що за сучасних умов суспільно-політичного розвитку спільною рисою функцій політики є те, що вони покликані сприяти налагодженню взаємозв'язку між державою і громадянами, узгодженню інтересів різних соціальних груп, інтеграції суспільства задля забезпечення суспільного порядку й організованості, регулюванню, вирішенню і подоланню найгостріших конфліктів, що дезінтегрують країну. Адже саме в здатності осмислювати і вирішувати найбільш складні проблеми соціуму і проявляється сутність політики. Звернення ж правової політології до розгляду політики крізь призму ідеї справедливого соціального управління підкреслює її нерозривний зв'язок із правом, позаяк саме право виступає вираженням політичної і соціальної справедливості.

<...> **Висновки.** Нині правова політологія плідно розвивається в рамках політичної науки, формуючи відносно самостійну підсистему в структурі політичного знання. Специфіка цієї підсистеми визначається тим, що вона є багатогранною за своїм змістом формою синтезу політико-правових знань про політичну дійсність. Виходячи зі змісту і значення правової політології, вважаємо, що вона має зайняти особливе місце в системі гуманітарних і безпосередньо політологічних дисциплін. Це пояснюється тим, що вона об'єднує і використовує теоретичні напрацювання, висновки гуманітарних і політологічних дисциплін задля глибинного осмислення тих явищ і процесів, які відбуваються у політичній дійсності; досліджує основні закономірності розвитку політики і права в цілому. Формуючись на стику політології і правознавства, правова політологія постає комплексною наукою, яка претендує на вагомую роль в осмисленні політичних процесів і суспільних відносин у цілому. Методологічні розробки правової політології мають сприяти підвищенню інтелектуального потенціалу політологічної освіти, вдосконаленню соціально-політичних і правових механізмів системи соціального, і зокрема державного, управління, адаптації політичної і правової систем суспільства до сучасних умов демократичного розвитку.

До теми 2 «Теоретико-методологічні засади правової політології»

Кукуруз О. В. Взаємозумовленість політичної і правової систем : теоретико-методологічна основа. *Держава і право* : Зб. наук. пр. Серія Політичні науки. Вип. 84 / Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Київ : Вид-во «Юридична думка», 2019. С. 14–24.

Політичну і правову системи тривалий час вивчали окремо в межах двох наук – політології і юриспруденції відповідно. Ці системи, умовно розділені в теорії, на практиці є взаємозалежними, відтак їх комплексне вивчення швидше наблизить дослідників до встановлення причин і наслідків їх дії, сприятиме виробленню адекватних рекомендацій і прогнозів. Взаємозумовленість політичної і правової систем належить до предметного поля нового наукового напрямку – правової політології. Проблема інституціоналізації правової політології в Україні займаються І. Кресіна, А. Сотник, О. Стойко. Попри певні напрацювання щодо сутності цього наукового напрямку, який спрямований на вивчення політичних і правових явищ та процесів у їх єдності, окремого висвітлення потребує теоретико-методологічна основа дослідження політичної і правової систем.

<...> Політика і право, політична і правова сфери, політична і правова системи перебувають під взаємним впливом, що не викликає сумнівів ні у теоретиків, ні у практиків. Науковий розгляд цієї проблеми потребує з'ясування розуміння явищ, зв'язки між якими необхідно визначати і досліджувати.

Відповідно до відомої теорії соціальної системи Т. Парсонса, суспільство, а також будь-яке суспільно-політичне явище, в тому числі політику, можна уявити як систему.

<...> Значний вплив на розуміння політичних систем мають моделі Д. Істона, Г. Алмонда, К. Дойча. Системна модель Д. Істона показує функціонування політичної системи через її взаємодію з зовнішнім середовищем. Її фазами є: «вхід» (вимоги і підтримка), «конверсія» (перетворення вимог у підготовку альтернативних рішень), «вихід» (прийняття рішень і їх реалізація), зворотний зв'язок (вплив результатів діяльності влади на зовнішнє середовище). Функціональна модель Г. Алмонда розкриває сутність політичної системи через її функції: входу (політична соціалізація, артикуляція інтересів, агрегу-

вання інтересів, політична комунікація) і виходу (розробка норм, застосування норм, контроль за їх дотриманням.) Інформаційно-кібернетична модель К. Дойча розглядає політичну систему через фази проходження інформаційно-комунікативних потоків, а саме: отримання та відбір інформації, обробка й оцінка інформації, прийняття рішень, здійснення рішень із зворотним зв'язком.

В сучасній українській енциклопедичній літературі політична система визначається як: «інтегрована сукупність політичної влади, суб'єктів, відносин, політичної організації і політичної культури суспільства, яка забезпечує його соціальну стабільність, соціальний порядок і яка має певну соціально-політичну орієнтацію»; «сукупність державних і недержавних інститутів, які здійснюють владу, управління суспільством, регулюють взаємовідносини між громадянами, соціальними та етнічними групами, забезпечують стабільність суспільства, відповідний порядок у ньому»; «цілісна, упорядкована система відносин, норм, цінностей, ідей, дій, цілей, методів, інститутів, пов'язаних із політикою, її виробленням, впровадженням чи впливом на неї; є однією з частин (підсистем) сукупної суспільної системи, взаємодіє з іншими її підсистемами: соціальною, економічною, правовою, культурною та ін.» . У політологічній літературі відзначається, що категорія «політична система» не відображає політичну реальність, а є «штучно створеним теоретичним, міркувальним конструктом, інструментом, що дає змогу виявляти й описувати системні властивості різноманітних політичних явищ», «служує засобом системного аналізу політики».

<...> Варто виокремити підходи, які можуть використовуватися дослідниками при вивченні політичної системи, дослідженні її елементів. Наприклад, в польській політологічній енциклопедії наведено чотири концепції розуміння поняття «політична система». 1. Інституціональна (структурна) концепція. Політична система – це установи, органи, організації, за участю яких приймаються політичні рішення. Сюди ж включають відносини між ними та правові основи, на підставі яких вони діють. 2. Біхевіористично-функціональна концепція. Політична система – це динамічний суспільний процес, який відбувається всередині таких спільнот як держава, політична партія, професійний зв'язок чи об'єднання приватних підприємств, метою якого є перетворення суспільних імпульсів в політичні рішення і політичну діяльність. Також сюди ж зараховують принципи, що стосуються організації і форм діяльності політичної влади. 3. Системна концепція. Політична система – це відносини між системою і її оточенням, які

відбуваються в три етапи: «входу», «перетворення», «виходу». 4. Реляційна концепція. Політична система – це залежності, які виникають в процесі боротьби за владу чи її утримання. Сюди належать відносини підпорядкування, співпраці, конкуренції чи боротьби.

<...> Таким чином, категорія «політична система» відображає багатоаспектне явище, тому не існує єдиного узагальненого визначення, яке б охопило всі його прояви. Вибір одного із існуючих підходів до визначення поняття «політична система» за домінуючий (інституціональний, функціональний, системний, реляційний, нормативний, інформаційно-комунікативний) буде залежати від мети і завдань конкретного дослідження.

Розглянемо особливості розуміння категорії **«правова система»**. Остання в енциклопедичній літературі визначається як «сукупність взаємопов'язаних між собою системи права та засобів її реалізації». Її основними елементами названо: систему права і систему законодавства; правові відносини; юридичну практику, тобто діяльність правотворчих, правозастосовних і правоохоронних органів; правову політику та ідеологію; правосвідомість і правову культуру; юридичну науку й освіту. У навчальній літературі відзначається, що правова система – «це конкретно-історично обумовлений комплекс всіх взаємопов'язаних правових явищ (юридичних норм, установ, правосвідомості й правової культури, юридичної практики тощо), які функціонують у певній країні». До її елементів віднесено: «особливості праворозуміння, джерела права, їх тлумачення і застосування, юридичну техніку і юридичну термінологію, правову ідеологію та правову психологію, своєрідність правового мислення».

У складі правової системи виділяють п'ять підсистем: інституційну (суб'єкти права), нормативну (норми, принципи, джерела права), ідеологічну (праворозуміння, правова свідомість і культура, правова наука, правова традиція), функціональну (правотворчість, правореалізація, правозастосування), результативну (ступінь відповідності результату дії права інтересам суспільства).

Правову систему називають одним із різновидів соціальних систем, частиною суспільної системи, яка взаємодіє з економічною, політичною, моральною та іншими системами. Суть такої взаємодії Н. Оніщенко пояснює наступним чином: «всі суспільні відносини, створені в сферах політики, економіки, науки, культури, освіти та ін., є об'єктом регулювання і охорони правової системи. ... сама правова

система формується, розвивається і функціонує під впливом цих відносин».

Аналіз визначень понять «політична система» і «правова система» показує, що різні підходи застосовуються не лише до різних видів систем, а й до одного й того ж самого. <...> Зокрема, за допомогою методики порівняльних досліджень можна: виявити подібності та відмінності політичної і правової систем; встановити і пояснити причинно-наслідкові зв'язки їх взаємодії; з'ясувати загальні тенденції функціонування і розвитку цих систем; розробити класифікації, моделі, проекти політичних рішень і правових актів.

<...> Взаємозумовленість політичної і правової систем, як впливає з вищенаведеного вивчення наукової проблеми, можна дослідити за допомогою методу моделювання. Модель розуміють як: «слово або образ, що виникають у свідомості як відображення реального об'єкта (В. Комаровський); уявну або матеріальну систему, яка відображаючи або відтворюючи об'єкт дослідження, спроможна замінити його так, що її вивчення надає нову інформацію про такий об'єкт (В.Штофф); умовний образ політичного об'єкта, який може бути виражено математичною формулою, графіком, схемою або картою (О. Валевський); зразок, що відтворює, імітує будову і дію якого-небудь об'єкта, використовується для одержання нових знань про нього («Великий тлумачний словник сучасної української мови», 2004); спрощений опис системи або структури, який застосовують для того, щоб допомогти людям зрозуміти подібні системи або структури (Longman Dictionary of Contemporary English, 1995)»²⁰. Не всі види моделей можна використати для відтворення взаємозумовленості політичної і правової систем, оскільки не всі їх елементи мають кількісні показники. Важливими для дослідження політико-правових явищ є моделі «в правилах». Їх ще називають алгоритмічними моделями, бо вони будуються як «деревоподібні структури, в яких розгалуження відбувається при виконанні або невиконанні умови (якщо... то... інакше)». Така модель здатна допомогти у пошуку сильних і слабких аспектів взаємодії політичної і правової систем у напрямі виконання їх основної спільної функції – забезпечення стійкого суспільного порядку.

<...> Отже, категорії «політична система» і «правова система» мають два виміри: уявний (вони є «теоретичними конструктами», що уявляють політичну і правову сфери як сукупність певних (визначених дослідником) елементів; реальний (аналіз цих елементів у їх взаємозв'язку відображає справжній стан справ у політичній і правовій

сферах). Категорії «політична система» і «правова система» надають дослідникам можливість вивчати політичну і правову реальність у цілісності, а дослідження взаємозумовленості цих двох систем становить методологічну основу для розкриття механізмів розвитку суспільства, дозволяє визначити закономірності функціонування політико-правової системи, передбачити ймовірні наслідки тих чи інших політичних рішень, правових актів. Для того, аби досліджувати взаємозумовленість політичної і правової систем необхідно використовувати знання як мінімум двох наук – політології і юриспруденції (міждисциплінарний підхід), розглядати об'єкти в їх цілісності (системний підхід), встановлювати однакові чи схожі елементи обох систем, між якими можна знайти і проаналізувати певні зв'язки (порівняльний метод), а також створювати умовні схеми взаємодії політичної і правової систем, здатні сприяти їх ефективності на практиці (метод моделювання).

До теми 3 «Політика та право : сутність і співвідношення»

Скрипнюк О. В. Право і політика : проблеми конфлікту і консенсусу. *Правова держава*. Вип. 27. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2016. С. 159–167.

<...> Проблема співвідношення права і політики, їх пріоритетів – давня проблема. Право існує в оточенні різних соціальних явищ, які впливають на нього і зазнають його впливу. До таких явищ належить, зокрема, і політика. Спільним завданням політики і права є регулювання суспільних відносин, створення стабільних і сприятливих умов життєдіяльності суспільства і людини. Політика і право мають глибокі і нерозривні взаємозв'язки, вони тісно пов'язані з державою та її функціонуванням. Держава як «головний політик» визначає зміст політики, її пріоритетність і засоби реалізації, формує правову політику, забезпечує відповідну міру свободи своїх громадян і сферу їхньої непідвладності. Взаємини права і політики двосторонні: політика через державу санкціонує й конструює систему права, робить її публічною, загальнообов'язковою, загальною. Її порушення спричиняє застосування заходів державного впливу. З іншого боку сама держава підтримується і забезпечується правом. Поняття права в собі містить ядро загальнолюдських цінностей, інтегрованих в історичному і культурному розвитку народу та орієнтири і принципи для політики¹.

У перекладі з грецької мови слово «політика» означає державну або громадську справу, сутністю якої є визначення форм, завдань, змісту діяльності держави. Термін «політика» має широкий спектр значень: влаштування державної влади; вираз економіки; мистецтво спільного життя; сукупність установок та мети різних соціальних груп і практичних дій у досягненні мети; мистецтво досягнення можливого і необхідного, участь у справах держави для досягнення соціальної згоди та ін. Політика складний соціальний феномен, основний зміст якого пов'язаний з питанням досягнення, утримання й реалізації влади суб'єктами політики для забезпечення своїх інтересів і потреб. Тому в первісному безкласовому суспільстві її не існує. Вона формується під впливом різних чинників і виконує низку важливих функцій. До останніх належить: всеосяжна організація суспільного життя; регуляторно-контрольний вплив на життєдіяльність громадян та їх асоціацій, включаючи великі і невеликі соціальні групи, етноси, нації, верстви населення, класи, соціальні прошарки, конфесії, партії, профспілки; забезпечення розвитку суспільства завдяки інтеграції різних соціальних груп і верств навколо спільних суспільних інтересів та інші значущі функції. Зазначені соціальні суб'єкти реалізують свої інтереси як у політичних, так і неполітичних формах. За цих обставин все, що хоч якось пов'язане із питанням завоювання, відмежування влади і її взаємодії з державою акумулює в собі політичне значення. Політика – це облік і поєднання всіх інтересів, що присутні у суспільстві.

Основна мета політики – маніпулювати великими групами людей, спонукати їх рухатися у заданому напрямі. Універсальність політики, її здатність впливати практично на всі відносини суспільства визначають її особливий соціальний статус. Але реалізація політики вимагає відповідно законодавчого забезпечення, завдяки якому політика стає нормою суспільного життя. Право виступає інтегративною основою суспільства, формує його відповідні правові відносини. За демократичної організації суспільства, учасники політичних відносин перебувають у рівних умовах правового спілкування, що забезпечує баланс різних соціальних сил та їх конструктивну взаємодію. Однак історія державно-правового розвитку має чимало прикладів домінування політики над правом, існування її в неправових формах, що налаштовує на думку про певну перевагу політики над правом.

<...> Розвиток цього процесу супроводжувався прийняттям правових законів і запровадженням їх обов'язковості до виконання для виконавчої та судової гілок влади. Сформований шляхом демократичних

виборів законодавчий орган визначає напрям державної політики, реалізуючи програмні засади парламентських партій, які виражають політичні інтереси соціальних суб'єктів через законодавство та механізми державної влади.

Сучасний зміст політики як особливої сфери діяльності принципово відрізняється від її тлумачення в минулому. Зазнала змін і мова політики. В обіг увійшли поняття «політичний процес», «політичне життя», «політичні відносини», «політична система», вони набули самостійного, власного політичного змісту. Завданням сучасної політики є підпорядкування протилежних інтересів великих соціальних груп всезагальному добробуту суспільства, збереженні його цілісності і єдності, забезпечення суспільних інтересів, їх регулювання і розвитку в певному напрямі³. Сферою сучасної політики є все, що пов'язане із завоюванням, утриманням, впливом на державну владу, взаємодію з нею. Держава – політичний інститут, вона займає центральне місце в політичній системі суспільства і перебуває у тісній взаємодії з правом як нормативним регулятором суспільних відносин.

Аналізуючи політику і право в контексті розвитку суспільних відносин, співвідношення і взаємозв'язку цих інститутів, слід зазначити, що в часовому вимірі право виникає раніше за політику. Воно формується у період усвідомлення людиною своєї автономності і розвивається в процесі поступу соціальних відносин під впливом різних суспільних явищ, зокрема і політичних. Політика є одним із чинників формування права, але не його виток і джерелом. Соціальні стосунки з приводу задоволення потреб та інтересів людей спричинили виникнення права. Право має політичну природу, оскільки за своєю суттю є нормативною формою узгодження волі та інтересів великих соціальних груп. Свого часу К. Маркс наголошував, що все юридичне у своїй основі має політичну природу. Поряд із тим політика неможлива без функціонування держави і права.

Право є одним із найдієвіших регуляторів соціальних відносин, у яких зацікавлені держава і суспільство. Функціональна роль права полягає в тому, що воно виражає загальнолюдські інтереси, певні соціальні прагнення, волю більшості громадян, визначає права, свободи і обов'язки громадян. Внутрішня організаційна цілісність і дієздатність правових норм забезпечується силою державного примусу. Специфіка і роль права в житті суспільства і його суб'єктів зумовлені тісним зв'язком з державою і характеристикою цього зв'язку. Право підтримується і забезпечується державою, яка, у свою чергу,

підтримує і забезпечує його. Набуття правовими нормами юридичної чинності здійснюється завдяки встановленню їх державою, офіційним оприлюдненням, визначенням часу їхнього вступу у законну силу і зазначенням території їх дії та осіб, на яких поширюється їх дія. Виконання правом своєї соціальної ролі відбувається завдяки його нормативності. Але можливості його впливу на соціальні відносини не є безмежними.

На сьогодні існує безліч визначень понять права. Одне з них – система загальнообов’язкових, неперсоніфікованих, формально-визначених, встановлених та таких, що охороняються законом, правил поведення, які виражають волю політичних сил, що перебувають при владі, спрямовану на врегулювання суспільних відносин. Така сутність визначення права спирається на поняття влади і політики. Виходячи із соціальної сутності права, можна стверджувати, що право оформляє соціальні відносини, зумовлені економічними і політичними процесами. Воно застосовується для врегулювання політичної влади та реалізації політичних внутрішніх і зовнішніх завдань. Право забезпечує цілісність суспільства в його політичній формі.

Між політикою і правом існують розходження і відмінності. Щодо розходжень, то вони полягають у відмінності між політичною і адміністративною сферами керування. Право і адміністративно-правова сфера – це насамперед закони, укази, розпорядження; політика, політична сфера управління – це стратегія й тактика поведення та діяльності і їхніх організацій, вплив владних структур на суспільство за допомогою не тільки, а іноді й не стільки правових, скільки багатьох інших засобів, заходів і норм (силових, матеріальних, ідеологічних, психологічних та ін.). Інша відмінність між ними полягає в тому, що норми права «стійкі», а в різних групах людей існують різні, мінливі політичні принципи і цінності, та й сприймаються вони неоднаково. Тобто ті або інші люди визначають і проводять різноманітну політику. Завдяки чому її зміст є більш гнучким і суперечливим, менш повним і постійним, ніж право, сферою взаємодії людей. Розходження між політикою і правом проявляється ще й у тому аспекті, що політика – ширше явище, ніж право і держава.

Вона характеризується не тільки якістю всеприсутності, а й може поширювати свій спектр впливу та взаємодії на будь-які сфери, питання та проблеми суспільства. Вона практично стосується всіх сфер суспільного і державного життя – права, економіки, моралі, релігії, ідеології, мистецтва і літератури. Політика, звичайно, є скрізь, де є

право, але закон далеко не завжди є наявним у політичних рішеннях, відносинах і процесах. І, нарешті, останнє розходження між цими двома інститутами полягає в тому, що політика допускає безпосередню взаємодію між суспільством і владними структурами, а право змінюється повільно і найчастіше, тільки через офіційну нормотворчість. Чітке розмежування політики і права може істотно посприяти подоланню окремих негативних тенденцій у розвитку суспільства і його владних структур, зокрема, украй розширювальне тлумачення політики, оголошення політичними тих проблем, які можуть бути вирішені адміністративно-правовими засобами. Така ситуація принижує значення самої політики, коли політичні рішення приймаються за допомогою насилля, маніпулювання суспільною свідомістю та іншими засобами, а не на основі наукової стратегії і тактики. Крім цього, існує інша небезпечна тенденція звуження або зведення політичних проблем до меж адміністративно-правової системи. Що ж до відмінних характеристик права та політики, то вони полягають у такому.

Змістовними характеристиками політики є політична ідеологія, політичні норми, а також відносини з приводу використання політичної влади. Зміст права, як правило, обмежується правовими нормами, через які реалізується державна правова ідеологія і в яких фіксується юридичний зміст відносин, що регулюються, які відповідають збалансованій волі суспільства. Пріоритет права над політикою є суттєвою відмінною характеристикою даних явищ. Незалежно від політичних цілей неможливим є вихід політики за межі права, порушень конституційної законності, прав людини. На відміну від права форми вираження політики більш різноманітні: це і різні ідеологічні концепції, і політично значущі ідеї, і політичні документи та ін. Форми вираження права менш різноманітні. Головною їх особливістю є формальна визначеність та конкретність зафіксованих у них правил поведінки, а також відповідність та назви компетенції правотворчих органів. Відмінними у права і політики є ступінь їхнього динамізму. Політика, на відміну від права, здатна швидко реагувати на зміни в суспільних потребах та інтересах.

Праву ж притаманний певний консерватизм, оскільки воно має нормативно-документальну форму свого зовнішнього вираження, що потребує відповідного проходження усіх стадій тривалого процесу правотворчості. Сфера дії права є вужчою за сферу дії політики. Ці сфери лише перетинаються: численні політичні відносини реалізу-

ються поза правовим полем, а окремі правові норми взагалі не стосуються політичної сфери. Зазначені питання розходження і відмінності між правом і політикою об'єктивно актуалізують проблему їхнього співвідношення. Питання співвідношення, взаємозв'язку, взаємодії права і політики вирішуються неоднозначністю, а часом навіть з існуванням взаємовиключних трактувань.

Права без політики в сучасних умовах не існує. Політика може бути позбавлена правового обґрунтування та виправдання, що часто спостерігається, проте влада, яка проводить таку політику є сумнівною в сенсі законності, легітимності та гуманності. Розумна і виважена політика завжди ґрунтується на моралі та праві. Право виступає однією з форм реалізації політики, водночас політика виступає одним із предметів правового регулювання. Але недопустимо, щоб право використовувалось як один із методів політичних технологій з метою боротьби з політичними противниками та використання політиками діючих норм права на користь досягнення своїх політичних цілей на шкоду Україні та її міжнародного іміджу. Існуюче часто сучасне отождошення політики і права є помилковим і теоретично хибним з огляду на їх природу. Політика зазвичай впливає на право через державу. Держава встановлює і санкціонує право, використовуючи для цього широкий арсенал відповідних засобів, включаючи і засоби державного примусу. Політичні партії, які за результатами виборів до законодавчого органу утворюють парламентську більшість, реалізують політичні інтереси соціальних суб'єктів через механізми державної влади та визначають напрям політики держави. В умовах розвиненого громадянського суспільства закони, що приймаються парламентом, мають правовий характер і є обов'язковими для виконання виконавчою та судовою гілками влади. Саме громадянське суспільство впливає на формування політичного курсу держави, здійснення прав і свобод людини через забезпечення ефективного співвідношення політики, права і законодавства, на визначення державної політики. Державна політика виступає одним із аспектів взаємозв'язку та взаємодії права і політики. Взаємодіючи, право і політика справляють один на одного відповідний вплив.

Вплив права на політику у демократичній, правовій державі визначається тим, що в такій державі легітимація офіційної політики передбачає її відповідність праву, а легалізація – закріплення в правовому законі. Право є формою і своєрідним інструментом, засобом ви-

раження політики, її гарантом, якщо політика здійснюється на основних засадах права, закріплює в конституційних законах політичний лад суспільства, механізми дії політичної системи, що втілюються в поділі влади; політичному плюралізмі; статусі партій, держави, в інших суб'єктах політики; процедурі виборів; політичних правах і свободах громадян як регулятора політики. Право унормовує суспільне життя, використовуючи для нього примусову силу держави. Вплив права на політику проявляється і у встановленні межі певних міждержавних політичних відносин; визначенні межі та можливості діяльності опозиції та правлячих структур, перешкоджанні використанню права на користь політичної кон'юнктури. Він виступає своєрідним індикатором зрілості політики того чи іншого класу, народу (нації), держави – робить легітимними політичні рішення і органи державної влади, що забезпечує їм підтримку населення.

У демократичній державі легітимація офіційної політики передбачає її відповідність праву, а її легалізація – закріплення у правовому законі. Політика має перебувати у гармонійній єдності з правом, яке закріплює певну державну систему норм і відносин та регулює її. Вплив права на політику слугує гарантом реалізації певної (демократичної) державної політики – втілює її у життя, охороняє і захищає політичні права і свободи громадян, забезпечує механізм їх використання, тобто виступає гарантом реалізації політики. Як стратегія діяльності держави у сфері правового регулювання правова політика є особливою формою вираження державної політики. Вона спрямована на побудову демократичної, правової, соціальної держави і громадянського суспільства, їх нормального функціонування і політичної системи і є способом узаконення, закріплення і здійснення політичного курсу країни, волі її офіційних лідерів і владних структур.

Право постає засобом реалізації політики і є засобом компромісу. Політика була і є двигуном прогресу через вплив на право. Право залежить від політики. Політика впливає на право, опосередковуючи через діяльність законодавчих та інших нормотворчих органів держави потреби і інтереси людей перед набуттям ними (інтересами) статусу права; реалізуючи національну та міжнародну політику держави прийняттям нормативних актів і договорів, які є формами вираження права та фіксуючи у законодавстві у вигляді формально закріплених політичних прав, свобод і обов'язків, а також певних політичних вимог.

Політичні вимоги стають правом лише тією мірою, якщо вони закріплені в системі загальнообов'язкових норм, що охороняються державою.

Особливість взаємозв'язку права і політики полягає в тому, що вони покликані забезпечити раціональні, науково обґрунтовані й стабільні принципи взаємовідносин громадян у суспільстві гарантуватиме їм реальне здійснення прав і свобод. Право і політика є самодостатніми соціальними явищами, які мають власні сфери реалізації. Відповідно право і політика виконують як спільні функції – так і свої окремі особливі, специфічні завдання. Політика і право є взаємозалежними. Вони взаємодіють. Це проявляється в законодавчому процесі, який є політичним за своїм характером. Процес реалізації принципів справедливості та свободи, які закладені в праві і здійснюються соціальними групами, класами, народами набуває політичного характеру. Якщо принципами справедливості та свободи адекватно відображаються в політиці і одержують законодавче закріплення, то це означає, що політика відповідає праву. Право закріплюється в законодавстві, яке виражає державну політику. Законодавство встановлює правові форми здійснення політики і таким чином сприяє здійсненню відповідної політичної лінії. Зазначене свідчить про існування основних напрямів взаємодії політики і права, що виражаються в станах єдності, розбіжності, взаємопідтримці, протиборстві, єдності і блокування.

Можна виділити такі основні варіанти взаємодії між політикою і правом у сучасних умовах: підпорядкування політикою права в силу революційної доцільності та за існування тоталітарного режиму; абсолютизація права і приписування йому нереальних можливостей; збереження оптимальної взаємодії права і політики в ім'я формування демократичної правової держави і громадянського суспільства. Право і політика мають єдине джерело розвитку і функціонування – суспільні відносини, на основі яких виникають політико-правові зв'язки. Право і політика мають нормативну природу. Проте на відміну від правових політичні норми не завжди містять ознаку формальної визначеності і можуть набувати вираження в політичних поглядах, ідеях, уявленнях політичних діячів. Політичні норми, ідеї, програми знаходяться у співвідношенні конкуренції, тоді як у системі права всі норми підпорядковуються тим, які мають найвищу або вищу юридичну силу. Основою функціонування права і політики є ціннісні орієнтації, які відображають інтереси і потреби соціальних суб'єктів. Ця обставина робить

законодавство формою виразу, здійснення захисту, переконання на користь певної політики. Шляхом прийняття нормативних актів реалізується державна політика в усіх її проявах, включаючи міжнародну. При цьому кожна держава існує в рамках відповідних міжнародних політичних відносин.

Право закріплює політичну систему та устрій суспільства, політичні права і свободи людини, механізм їх функціонування, причому, як правило, в нормативних актах, що мають вищу юридичну силу в системі законодавства: в конституціях або конституційних (органічних) законах. Верховенство права, що закріплене в Конституції України як принцип життєдіяльності суспільства і держави, означає панування права над політикою і вимагає проведення політичної діяльності через реалізацію права. Домінування права над політикою – непорушний принцип демократії. Право має обмежувати політику вводячи її в певні цивілізовані рамки, включаючи конфлікт, сприяючи досягненню консенсусу. Вимоги правових норм є обов'язковими для всіх членів суспільства – від пересічних громадян до тих, хто здійснює правову політику держави. Правова політика в демократичній правовій державі полягає в тому, що право не може слугувати політичним цілям. Правова політика, по суті, – це процес формування і здійснення за допомогою правових засобів, заснованих на праві ідей, принципів, програм, заходів, щодо реалізації державної влади у різних сферах суспільства.

1. Скрипнюк О. В. До питання про діалектику права, закону і політики / О. В. Скрипнюк // Політика, права і влада в контексті трансформаційних процесів в Україні: Монографія / за ред. О. І. Кресіної. – К. : Ін-т держави і права ім.В.М.Корецького НАН України, 2006. – С.11–29. 2. Загальна теорія держави і права: підручник / за заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. – Харків : Право, – С. 167. 3. Петрик І. Що таке політика / І. Петрик // Право України. – 2006. – № 2. – С. 6. 4. Крадин Н. Н. Политическая антропология: учебник / Н. Н. Крадин. – М. : Логос, 2004. – С. 56. 5. Мохонько А. В. Право та політика як регулятори суспільних відносин / А. В. Мохонько // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 1. – С. 3. 6. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник / О. Ф. Скакун. – Харків : Консум, 2006. – С. 123.

Кресіна І. О., Дерев'янку С. М. Віче як інститут установчої влади в новій Конституції України. Віче. 2016. № 11–12. С. 36–40.

Оновлення Основного Закону держави набуло реального змісту з ухваленням Верховною Радою України закону про внесення змін до Конституції України в частині правосуддя. На черзі – завершення процесу внесення змін щодо децентралізації влади. Ці рішення покликані надати нового імпульсу політичній модернізації українського суспільства, насамперед започаткувати масштабну судову реформу та побудову ефективної системи територіальної організації влади в Україні.

Водночас вважаємо, що назріла потреба не тільки внесення часткових змін, а й якісного, системного оновлення Основного Закону держави, і відкладати його на невизначену перспективу не варто. Складні реалії політичного життя держави не повинні стати на заваді пошуку нової конституційної моделі. Необхідність системних конституційних змін очевидна не тільки для політиків, а й широкого загалу громадян. Хоча чимало політиків твердять, що здійснення будь яких змін в умовах воєнного конфлікту не на часі.

Після Революції Гідності, яка висунула перед владою і громадянським суспільством вимогу змінити систему, стало зрозуміло, що точкові, «клаптикові» зміни не зачіпають системи в цілому. Адже це система політико-правова, закріплена в Основному Законі. В ній тісно взаємопов'язані всі елементи, інститути, підсистеми, і реформувати одну складову, не зачіпаючи інших, неможливо.

Наприклад, коли йдеться про децентралізацію державної влади, то маються на увазі наближення влади до її джерела, яким є народ, передача владних повноважень на місця, органам місцевого самоврядування одночасно з бюджетною, фінансовою децентралізацією. При цьому помилковою є позиція, що цей процес не стосується судової влади. Система судоустрою в Україні повинна ґрунтуватися на принципі доступності правосуддя, для чого слід запровадити, зокрема, «єдине вхідне вікно» – через відповідний місцевий суд як ефективну систему комунікації між людиною та судовою владою. Має бути запроваджено повну юрисдикцію загальних судів. Основою ефективності та швидкості судочинства має бути внутрішня спеціалізація суддів із розгляду окремих категорій справ. Зовнішня спеціалізація допустима як субсидіарна щодо загальних судів. Окремі спеціалізовані суди (сімейні, ювенальні, з трудових спорів, патентні, господарські тощо) можуть бути утворені як відповідні підрозділи загальних місцевих чи

окружних судів. На рівні району повинен існувати єдиний місцевий суд, юрисдикція якого на цей район і поширюється. Цей єдиний місцевий суд складатиметься із суддів, які спеціалізуються на розгляді справ різних спеціалізацій: кримінальних, цивільних, податкових, справ у публічно правових спорах, а також особливих категорій справ у господарських правовідносинах – про банкрутство, щодо інтелектуальної власності тощо.

Місцеві суди мають розглядати по першій інстанції справи цивільної (в тому числі господарської), адміністративної та кримінальної юрисдикції, а також справи про адміністративні правопорушення. Місцеві суди мають бути основою правосуддя, в яких розглядатимуться по суті майже всі справи, за винятком віднесених до відання місцевих окружних судів і Верховного Суду України.

У місцевих судах доцільно взяти за правило зональний принцип розподілу справ, коли за суддею закріплюються відповідні вулиці (для міського чи районного в місті суду) або відповідні населені пункти (для районного суду). Це забезпечить стійкий зв'язок судді з громадою та підвищить його відповідальність перед народом.

З метою ефективної організації та діяльності судів першої ланки місцеві суди мають бути чітко диференційовані на мирові (дільничні) та загальні (міські, районні, окружні). Нескладні цивільні, адміністративні та кримінальні справи мають розглядатися в мирових (дільничних) судах як судах малої інстанції. Складні та суспільно значущі справи повинні розглядатися в місцевих судах. Така оптимізація та модернізація судів першої інстанції потребує чітких розрахунків для кожного судового округу та дільниці на основі соціологічних, демографічних та статистичних даних щодо навантаження в судовому окрузі.

Можливість оскарження рішень судів малої інстанції має бути обмеженою рамками апеляційного провадження в місцевому суді. Місцеві суди повинні забезпечувати апеляційний перегляд справ, розглянутих судами малої інстанції (мировими судами). Утворення мирових (дільничних) судів має здійснюватися в рамках загальнонаціональної адміністративної реформи, що повинна передбачати формування муніципальної юстиції (мирові суди, муніципальна міліція, адвокатура та безоплатна правова допомога, пенітенціарні органи тощо).

Така модель децентралізації була б системною, охоплювала б усі рівні здійснення публічної влади, зміцнювала б підвалини народовладдя й стала б утіленням демократичних засад політичної і правової

системи. На жаль, зміни до Конституції України, проголосовані в парламенті 2 червня 2016 року, не можна вважати системними й такими, що значно поліпшать ситуацію в боротьбі з корупцією. Позитив (відмова від чотириланкової судової системи та відновлення триланкової системи) перекривається абсолютним негативом: призначенням суддів довічно (замість виборності, яка повинна бути єдиним принципом формування органів державної влади; відкличного мандата, що посилювало б контроль громадян за діяльністю суддів; принципу пропорційності тощо), захмарними зарплатами суддів, монополією адвокатури тощо. Це може призвести до утворення нового олігархату (судді + адвокати), «касти довічних недоторканих».

Прецедент ухвалення конституційних змін у частині правосуддя в парламенті без обговорення в експертних колах, громадянському суспільстві ще раз переконує в тому, що оновлення Основного Закону й ухвалення нової Конституції мають здійснюватися лише через інститути установчої влади народу.

Поза політичною кон'юнктурою слід вибудувати національну модель, яка відповідала б вимогам часу, здобуткам і сучасному рівню світового конституціоналізму, української політико-правової думки, перспективам розвитку України в контексті реалізації вимог і цінностей Революції гідності. Тому розробка цих проблем не тільки набуває теоретичного значення, а й стає важливим практично-політичним завданням у пошуку оптимальних шляхів і напрямів державно-правового будівництва, становлення громадянського суспільства.

Принциповим залишається питання механізму ухвалення нової (оновленої редакції) Конституції. Ним може стати всеукраїнський референдум за народною ініціативою, про що чимало сказано політиками й написано науковцями, зокрема на сторінках часопису «Віче». Але ця ідея сприймається неоднозначно політикумом, що спонукає до пошуку інших механізмів ухвалення Конституції.

Перспективним, на нашу думку, видається надання цих функцій Всеукраїнським Установчим Зборам, формування та повноваження яких виписані у відомих конституційних актах періоду Української національної революції 1917–1920 років. Думки з цього приводу останніми роками не раз висловлювалися членами Конституційної Асамблеї та Конституційної комісії.

Дослідження українських національних політико-правових традицій, європейських демократичних цінностей та стандартів спонукає

до пошуку нових форм державотворення та правотворення. Історії відомі факти реалізації установчої влади народу шляхом ухвалення конституцій спеціально уповноваженими представницькими органами народу. Загальнонаціональні Установчі збори (Конституційний конвент) ухвалили 1787 року Конституцію Сполучених Штатів Америки. Спеціально уповноваженими представницькими органами установчої влади народу ухвалені Конституція Королівства Норвегія від 1814 року, Конституція Королівства Бельгія від 7 лютого 1831 року, Конституція Італійської Республіки від 22 грудня 1947 року, Конституція Португальської Республіки від 2 квітня 1976 року, Конституція Індії від 26 січня 1950 року, Конституція Федеративної Республіки Бразилія від 22 вересня 1988 року, Конституція Республіки Болгарія від 12 липня 1991 року, Конституція Російської Федерації від 12 грудня 1993 року тощо.

Тому варто звернутися до витоків національного народоправства, відродити, модернізувавши до новітніх українських реалій, апробований інститут віча як форми безпосереднього здійснення народом установчої влади.

Чому віче? Термін «віче» відносять до суспільно-політичної лексики. Визнанням життєвості його функціонування в реальному процесі мовлення є введення його до академічної повноти лексичного складу української літературної мови як одного з основних активних термінів сучасної науки. «Віче, – а, с. 1. У давній Русі – народні збори, що були вищим органом влади в деяких містах. 2. зах., заст. Масові збори населення, мітинг» – таке визначення вміщено у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» [3, с. 191]. Дивує пояснення укладачів цього авторитетного видання, які позначають віче у другому значенні як «застаріле слово», більше того, тільки як «західноукраїнське слово». Таке тлумачення має певні підстави, але, вважаємо, є надто обмеженим, бо не відображає повноти його значення, історичних особливостей використання в науці, літературі та мистецтві, а тому потребує істотного коригування. Нового життя це поняття набуло під час Революції гідності. У грудні 2013го – лютому 2014 року на майдані Незалежності в Києві в рамках акцій протесту Євромайдану щонеділі відбувалося Народне віче, започатковане опозиційними політичними силами. Такі ж велелюдні віча відбувалися в багатьох населених пунктах держави. Тобто саме життя актуалізувало цей ефективний інститут швидкого, оперативного, не обтяженого бюрократичними процедурами вирішення доленосних для народу й держави питань, які

одразу ставали легітимними завдяки самому факту їх прийняття великою кількістю активних і відповідальних громадян, котрі чинили спротив злочинній владі.

Правниками, політологами й істориками написано чимало праць, присвячених аналізу цього правового інституту. Узагальнені визначення містяться в окремих статтях бтомної «Юридичної енциклопедії» та «Великого енциклопедичного юридичного словника» (виданих Інститутом держави і права ім. В. М. Корецького НАН України) та ін. Об'єднує їх традиційне визнання віча як архаїчного органу народовладдя періоду військової демократії, що виник у східних слов'ян у VI ст. та функціонував як народні збори, нерегулярний орган територіального самоуправління в давньоруських князівствах та землях у період до XIV століття. Віче відроджується на етнічних українських землях, що входили до складу Австро-Угорщини та Другої Речі Посполитої в останній чверті XIX – першій третині XX століття [2].

Цікаве трактування віча запропонував 1955 року у відповідній словниковій статті «Енциклопедії українознавства» (головний редактор — професор В. Кубійович) знаний історик українського права Л. Окіншевич (1898–1980). Він акцентує на тому, що за «своїм правовим характером віче є органом прямого народоправства, аналогічним до народних зібрань у давніх грецьких містах і в середньовічних містах Західної Європи» [4, с. 291]. Таке розуміння ґрунтується на працях Б. Грекова, М. Грушевського, Р. Лащенко, В. Сергієвича.

Отже, в українській політико-правовій думці цьому інституту приділено значну увагу. Ми ж вважаємо за необхідне з'ясувати генезу конституційного регулювання здійснення народом установчої влади та обґрунтувати потребу його удосконалення, модернізації в оновленій Конституції України шляхом запровадження інституту віча як органу прямого народоправства.

Аналіз текстів відомих українських конституцій (актів конституційного характеру), як прийнятих, так і нереалізованих проектів, дає підстави твердити, що традиційним для історії українського конституціоналізму є утвердження принципу народного суверенітету як правової основи народовладдя.

Перша Конституція України («Пакти та конституції законів та волюностей Війська Запорозького між ясновельможним гетьманом Пилипом Орликом та між старшиною, полковниками, а також названим Військом запорозьким») була написана в оригіналі латиницею та ухвалена 5 квітня 1710 року – раніше від перших демократичних конституцій,

ухвалених у Польщі та США, що свідчить про унікальність української конституційної традиції. Сучасні дослідники [5] одностайно оцінюють її як видатний витвір української політичної думки козацької доби, яка не лише ввібрала надбання української та європейської політико-правової думки та українські демократичні правові традиції, а й стала своєрідним рубежем у розвитку конституціоналізму.

Уже в перших рядках документа зазначено, що прийнятий він «публічною ухвалою», але далі нормативний текст не містить положень, які свідчили б про прагнення гетьмана, полковників та старшини радитися з народом, за винятком обрання гетьмана, котрого «за давнім звичаєм і за стародавніми законами обрали вільним голосуванням». Однак заслуговують на увагу приписи, за якими гетьману «належить великодушно направляти й поліпшувати усі права в країні стосовно надійного дотримання непорушних громадських вольностей» (артикул XVI) [1, с. 8, 11, 28.].

Загалом безперечним є республіканське спрямування цього акта. Сформульована в ньому реальна модель вільної, незалежної держави, яка засновувалася б на природному праві її громадян на свободу і самовизначення, стала домінантою політичного мислення багатьох поколінь українців, є гідним внеском України у формування європейських демократичних традицій і цінностей.

Самобутність державно-правового розвитку України часів Української національної революції 1917–1920 рр. проявилася в докорінній зміні засад державного устрою на українських землях: на противагу російській та австро-угорській імперській формі правління утверджується українська, національна, демократична державність.

Незаперечним, очевидно, є те, що вироблені провідниками національної державності й утілені в конституціях (актах конституційного характеру), які окремі вчені-конституціоналісти називають «конституціями другої хвилі», політико-правові засади державного й суспільного устрою, поза їхньою декларативністю та здебільшого нереалізованістю, є визначним надбанням вітчизняного конституціоналізму.

Як приклад згадаймо «Статут про державний устрій, права і вольности Української Народньої Республіки», відомий як «Конституція УНР» від 29 квітня 1918 року, котрий став юридичним оформленням відродження державності України, декларував, що «суверенне право в Українській Народній Республіці належить народові України, цебто громадянам УНР усім разом» (стаття 2), і «це своє суверенне право на-

род здійснює через Всенародні Збори України» [1, с. 49]. Ця ідея розвинена у статті 22, де стверджується, що «вся власть в УНР походить від народу» [2, с. 52]. Відомо, що проект цього документа був підготовлений спеціальною конституційною комісією на чолі з головою Української Центральної Ради М. Грушевським. Комісія вивчила досвід конституційного законодавства різних країн світу, насамперед найближчих сусідів України, що мали спільні або подібні історичні, економічні та політичні умови розвитку.

«Статут про державний устрій, права і вольности Української Народньої Республіки (Конституція УНР)» не використовує терміна “референдум”, проте фактично містить положення, які дають підстави твердити про прагнення його авторів запровадити один із його видів, котрий чинна Конституція України називає всеукраїнським референдумом за народною ініціативою (частина друга статті 72). З його використанням у статті 32 Конституції УНР пов’язують дочасний розпуск Всенародних Зборів [1, с. 53].

Не менш важливим є і передбачене, хоча формально не визначене Статутом, право народної законодавчої ініціативи. Так, стаття 39 передбачає, що «е) законодатні проекти вносяться на розгляд Всенародніх Зборів», зокрема, «безпосередньо виборцями-громадянами Республіки в числі не менш 100 тисяч, писаними заявами, потвердженими через громади і поданими Судові, що по провірці їх правосильності передає цю пропозицію Голові Всенародніх Зборів» [1, с. 54]. Проте інститут народної законодавчої ініціативи не існує й сьогодні в Україні, хоча доцільність його запровадження є безперечною.

Статут передбачав ухвалення конституційних актів вищим представницьким органом влади, тобто «внесення про зміну Конституції вносяться і проходять тим же порядком, вказаним у § 3941 (регламентують порядок внесення, розгляду і прийняття законопроектів. – Авт.), але для ухвали їх потрібно 3/5 присутніх депутатів, а ухвала стає правосильною тільки тоді, коли ця ухвала буде поновлена звичайною більшістю Всенародніми Зборами в новім складі після найближчих виборів» (стаття 42) [2, с. 54–55]. Але відсилання в тексті цієї статті до статті 39, яка гарантує право народної законодавчої ініціативи (пункт «е»), дає змогу громадянам брати безпосередню участь у розробці конституційних змін.

Використаний у цьому разі термін «зміна» є типовим і для новітніх конституцій зарубіжних держав і застосовується (про що свідчить

аналіз численних варіантів його контекстного вживання) для означення процедури внесення поправок до тексту чинної Конституції і ухвалення її нової редакції чи нового конституційного акта загалом.

Отже, вважаємо, що «Статут про державний устрій, права і вольности Української Народньої Республіки (Конституція УНР)» заклав основи конституційної моделі безпосередньої демократії, які реалізовані частково й повинні бути закріплені в новітніх конституційних актах.

«Тимчасовий Основний Закон про державну самостійність українських земель бувшої АвстроУгорської монархії, ухвалений Українською Національною Радою на засіданні 15 падолиста (листопада. – Авт.) 1918 (Конституція ЗУНР)» задекларував встановлення влади ЗУНР на території Галичини, Буковини та Закарпаття зі столицею у Львові й став першим актом конституційного характеру нової держави. Відповідно до артикула IV закону «права влади іменем Західно-Української Народної Республіки виконує весь її народ через своє заступництво, вибране на основі загального, рівного, безпосередньо тайного і пропорціонального права голосування без різниці пола» [1, с. 68].

Серед правових актів Директорії, що мали конституційне значення, варто назвати Декларацію Української Директорії від 26 грудня 1918 року, а також «Закон про тимчасове Верховне Управління та порядок законодавства в Українській Народній Республіці» від 12 листопада 1920 року. У преамбулі закону, зокрема, декларувалося, що Конституція «спиратиметься на послідовне і всебічне зужитковання засад народнього суверенітету, себто, що вся Верховна Влада безпосередньо належить Народові і виявляється через Парлямент, скликаний на підставі загального, рівного, таємного, безпосереднього і пропорціонального виборчого права, без різниці пола, національності і віри» [1, с. 78].

Отже, конституційні акти того часу та відомі їхні проекти загалом містять поодинокі згадки про можливість застосування форм безпосередньої демократії у конституційному процесі, що пояснюється особливостями творення національної української державності в умовах завершення Першої світової і громадянської війн на території і в часи УНР, Української Держави періоду Гетьманату, ЗУНР та УНР доби Директорії до 1920 року включно.

Сам термін «віче» у названих актах не вживається, проте виписані норми сутнісно можна означити ним. Це стосується й відомих новітніх

проектів нової редакції Конституції України, які офіційно зареєстровані у Верховній Раді України чи в інший спосіб оприлюднені впродовж останніх десяти років президентами України, окремими політичними партіями і блоками, громадськими організаціями, групами науковців.

Ураховуючи національні правові традиції, світовий досвід конституційного регулювання інституту референдуму, вважаємо, що до тексту нової (оновленої редакції) Конституції України доцільно ввести окремі статті, якими, по-перше, виписати статус віча як інституту установчої влади, котра є первинною, позаяк «створює основні передумови функціонування публічної влади, запроваджує певні публічно-владні інститути і встановлює загальний порядок їх функціонування, таким чином передують цьому функціонуванню» [6, с. 361], щодо законодавчої, виконавчої та судової влади як влади установленої, визначає конституційний устрій держави; по-друге, встановити порядок його формування; по-третє, означити повноваження цього органу народоправства. Основною функцією віча повинно стати схвалення та прийняття Основного Закону. Можливе використання термінів «Народне Віче», «Конституційне Віче».

Як зазначає Р. Максакова, установча влада, з точки зору її змісту, є владою, яка встановлює та утверджує фактичну Конституцію, тобто систему здійснення та організації влади, що задовольняє потреби провідних політичних сил у суспільстві. Установча влада, з точки зору її форми, полягає в узаконенні (тобто наданні загальнообов'язкової сили) встановлених конституційних інститутів як за допомогою правових механізмів перетворення фактичної Конституції на юридичну, так і за допомогою позаправових механізмів (на початковій стадії її реалізації) з поступовим наданням цим перетворенням правової форми, що відбувається через процес легітимації, надаючи встановленим перетворенням завершеної правової форми.

Суттєвими ознаками установчої влади є: 1) наявність специфічного суб'єкта, а саме: політично домінуючого суб'єкта на території держави або її частини; 2) соціальний статус цього суб'єкта як суверена щодо населення певної території; 3) інтерес цього суб'єкта змінити фактичну та юридичну Конституцію та встановити інший суспільний порядок; 4) обов'язкова легітимація рішень суб'єкта установчої влади; 5) ухвалення або зміни тих юридичних актів, які є основою (організаційними та конституційно-правовими передумовами) для функціонування публічної влади на відповідній території.

Установча влада – це відношення панування/підкорення, через яке політично домінуючий суспільний суб'єкт як суверен запроваджує (установлює) на території держави або її частині певні публічно-владні інститути та основні норми їхнього функціонування (установлює фактичну Конституцію), а також забезпечує їхню легітимацію, узаконюючи суспільний порядок, в якому він заінтересований, шляхом ухвалення або зміни юридичних актів (юридичної Конституції), що становлять організаційні та конституційно-правові передумови функціонування публічної влади [6, с. 360–361].

Отже, очікуване оновлення суспільних відносин, зміну політичної і правової систем пов'язують із проведенням системних конституційних змін. Поза риторикою політиків щодо їх потреби, глибини і формату найімовірнішим є ухвалення нової (оновленої редакції) Конституції України з дотриманням конституційних процедур, народним голосуванням на всеукраїнському референдумі, що надало б їй найвищої легітимної політичної та юридичної сили та відповідало б світовим традиціям конституціоналізму. Серед основних інститутів народовладдя доцільним було б запровадження віча як органу народоправства. Це наповнило б реальним змістом засадничі конституційні норми про здійснення влади народом, зробило б український народ не об'єктом, а активним суб'єктом правотворення. Пропоновані зміни, на нашу думку, певною мірою дискусійні, однак попереду — тривалий конституційний процес...

Список використаних джерел

1. Конституції і конституційні акти України : Історія і сучасність / [упоряд. І. О. Кресіна; відп. ред. Ю. С. Шемшученко]. – К. : Інст держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – 400 с.
2. Великий енциклопедичний юридичний словник / [за ред. Ю. С. Шемшученка]. – 2ге вид., переробл. і доп. – К. : Юрид. думка, 2012. – С. 121.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.
4. Енциклопедія українознавства: Словникова частина. Перевидання в Україні / Наук. тво ім. Шевченка у Львові. – Львів: НТШ, 1993. – Т. 1. – С. 1400.
5. Кресіна І. О., Кресін О. В. Гетьман Пилип Орлик та його Конституція. – К., 1993. – 80 с.; Кресін О. В. Мазепинці. – К., 1994. – 112 с.; Кресін О. В. Політикоправова спадщина української політичної еміграції першої половини XVIII століття: монографія. – К.: Інст держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – 468 с.; Кресін О. В. Конституція Пилипа Орлика // Юридична енциклопедія. Т. 3. – К.: Інст держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Видво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2001. – С. 297–298; Путро О. З історії першої української політичної еміграції (за архівними джерелами 18

ст.) // Вісник Київського інституту «Слов'янський університет». – 1998. – Вип. 1. – С. 183–192; Ульяновський В. Пилип Орлик // Володарі гетьманської булави. – К., 1994. – С. 460; Лукашевич О., Манжул К. «Конституція» Пилипа Орлика – історико-правова пам'ятка XVIII ст. – Х., 1996. – 35 с.

6. Максакова Р. М. Конституційно-правові проблеми установчої влади в Україні: дис. ... дра юрид. наук. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2012. – 376 с.

До теми 10 «Політична культура, політична свідомість і право»

Минькович-Слободяник О. В. Роль правової і політичної культури у формуванні правової політики держави. *Держава і право* : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. Вип. 64. / Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Київ : Юридична думка, 2014. С. 58–65. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dip_2014_64_10

В умовах незалежності України, формування громадянського суспільства і побудови демократичної, соціальної, правової держави все більше поглиблюється суспільне розуміння того, що право є основою процесу демократичної трансформації всіх сфер життєдіяльності України, а закон має стати не лише політико-юридичним засобом, що використовується для вирішення різноманітних суспільних проблем, а й метою, реалізація якої створює можливості для більш упорядкованого, безпечного і гідного життя¹.

<...> Зміст правової політики є багатовимірним і, з точки зору комплексного підходу, – конгломеративним. Це пояснюється тим, що політика не може діяти лише автономно, в рафінованому чи дистильованому вигляді. Відповідно і правова політика не може існувати у відриві від галузей та форм буття людей, яким нібито не притаманні суто юридичні засоби. Правова політика виступає засобом акумуляції та провідником різноманітних соціальних інтересів, потреб, прагнень (економічних, політичних, соціальних, екологічних, культурних, національно-етнічних та інших), вона несе на собі їх відбиток та характерні ознаки. Узагальнюючи різні галузі людської діяльності, вона синтезує їх в юридичних нормах й інститутах, створюючи таким чином відповідну сферу правового життя суспільства. Адже правова політика не існує поза суспільством, відтак суспільство через певний стан правової

та політичної культури в ньому впливає на стан і розвиток правової політики.

<...> Правова політика – особлива форма вираження державної політики, засіб юридичної легітимності, закріплення та здійснення політичного курсу країни, волі її офіційних лідерів і владних структур. Така політика тактично спрямована на вдосконалення всього комплексу правових засобів, на забезпечення реалізації поставлених суспільством та державою завдань юридичними ресурсами, а стратегічно – на використання цих ресурсів для забезпечення оптимального розвитку всіх сфер соціального життя. Зазначена політика виражається, перш за все, в законах, конституціях, кодексах, інших нормативно-правових актах, вона спрямована на охорону та захист існуючого соціального устрою, на розвиток і вдосконалення суспільних відносин.

Подібну точку зору підтримує і В. Селіванов. Він зазначає, що правова політика – «це певна форма безпосереднього правового вираження державної політики у будь-якій загальнозначущій сфері соціального життя, яке упорядковується і управляється органами державної влади»⁶. По суті, це процес формування (на принципі верховенства права) і здійснення за допомогою правових засобів ідей, цілей, принципів, програм, заходів реалізації державної влади у різних сферах життєдіяльності суспільства.

<...> Таким чином, можна зробити висновок про те, що правова політика – це завжди комплекс заходів, які формуються за допомогою стратегії і тактики та є засобом юридичного закріплення певного політичного курсу. Вона завжди повинна мати наукове підґрунтя, відрізнятися стабільністю і послідовністю, уникати хаотичності і непродуманості. З огляду на це, правову політику можна визначити як сукупність ідей, завдань, програм, цілей, принципів, установок, які реалізуються у сфері дії права і базуються на науковому підґрунті. Мається на увазі сфера відносин, зв'язків та інтересів, які охоплюються поняттям «правовий простір» і об'єктивно потребують впорядкування з боку публічної влади. Різко окреслених, застиглих меж правової політики не може існувати. Характеризуючись відносною стабільністю, вона, разом з тим, схильна до змін під впливом як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників. Так, об'єктивними чинниками, що впливають на зміст правової політики, безумовно, є економічна ситуація у країні, піднесення або стагнація господарської системи, корегуючий вплив політико-правових стандартів світового товариства, які стосуються прав і свобод людини (та інших усталених зразків міжнародної політики), наявність

чи відсутність в країні політичних конфліктів, стан соціального структурування суспільства, гармонія чи дисгармонія національно-етнічних інтересів тощо.

В основі правової політики лежить правова ідеологія. Суб'єктивні ж передумови, які впливають на рухливість правової політики, здебільшого зростають на ґрунті суспільної та групової правосвідомості, впливають на зміст правової культури та поведінки, формуються на рівні індивідуальних та корпоративних мотивацій, якими керуються і законотворці, і суб'єкти правозастосування. Враховуючи цей факт, доцільно говорити про те, що об'єктивний чинник правової політики можна розглядати також і через певний стан політичної культури нинішнього соціуму, а суб'єктивний – через стан правової культури.

«Політична культура» – це певний рівень розвитку політичної свідомості, політичної діяльності та поведінки суб'єкта, соціуму, що віддзеркалюється через особливості реальної політичної практики останніх. Політична культура – не ізольоване явище, а одна з підсистем глобальної культури, яка перебуває в різних залежностях з її частинами: економічною, моральною, правовою, художньою і т.д. Найважливішою характеристикою політичної культури є рівень оволодіння політичними знаннями й досвідом, накопиченим попередньою історією. Причому засвоєні політичні знання, принципи, норми тільки тоді можуть розглядатися як елементи культури (окремої людини, групи), коли вони втілюються в їхній діяльності, стають звичкою.

Нинішня ситуація в нашій державі є яскравим прикладом формування політичної культури, коли патріотично налаштовані верстви населення вимагають від представників держави, політичних еліт відповідних правових і політичних кроків, які повинні бути втілені в матерію правової політики держави. Зокрема, у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації відразу стають очевидними проблеми не просто громадянського суспільства, а в першу чергу малопродуктивна, несформована і дещо «дефектна» політична культура нашого соціуму. Політична свідомість громадян сьогодні діє за принципом «піду за тим хто більше заплатить». Наразі вже ні в кого не викликають подиву продажність представників правоохоронних органів Півдня і Сходу України, які є на даний момент основними помічниками так званого російськомовного населення України, недалекоглядність певного малозабезпеченого, а подекуди й відверто бідного населення, південно-східного регіону України, а також активізація радикально налаштованих молодиків, які протиставляють себе сьогодні навіть не «новій владі», а

системі яка будувалася більше двадцяти років і не змогла, або не побажала, виховати справжніх патріотів своєї країни. У вузькому розумінні поняття політичної культури містить мову політичного дискурсу, культуру політичного мислення, політичного спілкування, поведінки політиків і населення як суб'єктів політичного процесу. Культура представників Верховної Ради України залишає бажати кращого. Навіть перед загрозою повномасштабного військового вторгнення на наші землі народні депутати України не бажають позбутися своїх егоїстичних інтересів і почати працювати на народ, в ім'я зміцнення держави. Народ України постійно спостерігає бійки в Парламенті, чвари між народними представниками, «переділ» сфер впливу і змагання за них, при цьому звернень народу, який вже поклав своє життя за Україну, нова стара влада знову не чує, не вважає за потрібне бачити і розуміти свій народ. Така поведінка політичних мужів призводить до розгулу в країні радикалізму і сепаратизму, що підігривається нашим східним сусідом і призводить до небезпеки для суверенітету країни. Антидержавні настрої українське суспільство досі не змогло викоринити, застосувавши для цього не тільки юридичні але й політичні важелі.

За обставин, що склалися, слушною є думка відомого канадського дослідника проблем політичної культури Деніела Белла, який окреслюючи її світоглядні, ціннісні та інституційні компоненти, наголошує, що вчинки людей залежать від того, що вони думають, як відчують, у що вірять. Навіть неусвідомлені дії відтворюють і акумулюють у собі окремі елементи культури. На думку Д. Белла, політична культура складається з припущень, ідей, цінностей, переконань, які зумовлюють політичну дію. Вона слугує фільтром або лінзою, через яку політичні актори бачать світ. Політична культура є мовою політичного дискурсу, словником і граматиною політичної дискусії та взаєморозуміння.

Якщо згадати той факт, що політична культура – це певний рівень розвитку політичної свідомості, політичної діяльності та поведінки суб'єкта, соціуму, що віддзеркалюється через особливості реальної політичної практики останніх, ми можемо дійти висновку, що на сьогоднішньому етапі розвитку ми маємо слабку, дефективну, позбавлену будь яких політичних цінностей культуру як усього українського соціуму, так і окремих груп. Типовим явищем в Україні є політична індіферентність громадян, соціальна апатія, аномія розчарування діями влади, рецидиви конфронтаційного мислення, ерозія моральних цінно-

стей та ідеалів, дискредитація принципів демократії, ідеї державної незалежності, деструктивна діяльність ультра радикальних сил, серед яких особливо небезпечними є екстремістські організації релігійного спрямування. Схід України сьогодні яскраво демонструє все вище перераховане, оскільки поки купка радикально налаштованих сепаратистів разом із представниками іншої держави намагаються знищити Україну, більшість населення поводить себе маргінально, списуючи свою поведінку на фактор розчарування владою. При цьому деякі народні депутати відверто провокують конфронтаційні настрої серед населення. Все це призводить до ерозії влади і демократичних інститутів, виражаючись у правовій політиці, в антиукраїнських передвиборчих програмах деяких кандидатів у Президенти України.

<...>Виходячи з вищенаведеного, варто погодитись з тим, що об'єктивна характеристика політичного стану в державі є неприйнятною. Більше того, вона є дезорганізуючою, а значить і суб'єктивна складова – правова культура сьогодення – має такий же стан. Спробуємо його окреслити. Правова культура – складне і багатогранне явище, її не можна звести лише до правових знань, що виникають внаслідок догматичного вивчення статей Конституції України, законів, правових актів. Її також не можна розглядати лише як механічне відображення правової реальності, реального правового поля, що має місце в суспільстві. Правова культура – це не тільки високий рівень юридичного мислення, а й усієї юридичної діяльності, незалежно від того, хто конкретно її здійснює – державний чи громадський орган, група громадян чи конкретна людина.

Правова культура характеризує собою «весь правовий космос, що охоплює всі компоненти правової форми суспільного життя людей. Вона полягає у здатності, вмінні жити за цією формою, якій протистоїть неоформлена (невизначена, хаотична) фактичність, тобто, докультурна і некультурна безпосередність (неупорядкована правовою формою) простота». Сьогодні рівень правової культури громадян насамперед залежить від розвитку такої важливої складової, як правосвідомість, тобто наскільки глибоко освоєні громадянами правові феномени: цінність права, верховенство закону, визначальна роль прав і свобод людини, цінність правової процедури при вирішенні спорів та пошуку компромісів, наскільки населення цікавиться юридичним життям держави та теоретичними розробками ми в галузі юридичних наук. За сучасних умов розвитку українського суспільства правосвідомість – це насамперед нове правове мислення, компонент нової правової і

загальної культури людини і суспільства, що охоплює майже всю систему уявлень і знань, ідей, оцінок, почуттів людини та окремих соціальних груп про нове право, законодавчі акти, про практику реалізації правових норм, правомірність або протиправність тих чи інших вчинків, рішень, тощо.

Правосвідомість охоплює також і ставлення громадян до органів внутрішніх справ, діяльності міліції, судів, юридичних процедур, дотримання громадянами юридичних приписів. Інший важливий рівень правової культури може бути зафіксований в реальній правовій діяльності, правовій чи неправовій поведінці населення. Саме вона фіксує рівень розвитку правової культури, що складається як з правової діяльності пересічних громадян так і юристів, представників органів правоохоронної діяльності, науковців.

Саме прояв реальної правової культури ми сьогодні можемо спостерігати в нашому соціумі, коли частина громадян держави намагається в правовий спосіб змінити рівень і розвиток суспільного життя українців, вимагаючи від влади наступне: 1) прийняти люстраційні закони які б дали змогу довіряти правоохоронній і судовій системі, відновили б до них повагу; 2) змінити правові вимоги реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності і провести реальну податкову реформу в державі; 3) провести конституційну реформу з метою уникнення в подальшому передвиборчої спекуляції на болючих для суспільства питаннях. З іншого боку, ми спостерігаємо прояви небаченої за двадцять три роки незалежності хвилі сепаратизму й екстремізму, які до того ж підкріплені третьою стороною в конфлікті між владою і українським суспільством. Чинна ж влада дещо в'яло реагує на протиправні дії частини громадян України і зовсім незрозумілою є її реакція на перебування на теренах нашої держави іноземних агентів. Все це приводить до наростання нігілістичних настроїв у суспільстві, недовіри вже до «нової» влади з боку громадян, а відтак і до виникнення радикально-маргінальної правової культури, де суспільство, на жаль, починає втрачати основні цінності, на яких будується держава, такі як верховенство закону і права, реальна гарантованість прав і свобод людини і громадянина, невідворотність покарання і т.д. Всі ці фактори в сукупності призводять до загострення політико-правової ситуації в Україні, подальшої ескалації конфлікту. З огляду на вище вищезазначене, можна зробити наступні висновки. Правова і політична культура суспільства відображає суб'єктивну й об'єктивну складові природи суспільства.

Будь-які зміни яким воно піддається відразу втілюються в певному рівні і змісті правової та політичної культур. Правова і політична культура суттєво впливають на розвиток і зміст правової політики держави, виявляючи як її переваги, так і недоліки. Правова політика як комплекс ідей, завдань, програм, цілей, принципів, установок, які реалізуються у сфері дії права і базуються на науковому підґрунті, є схильною до змін під впливом об'єктивних і суб'єктивних чинників.

До теми 11 «Політика та право в умовах російсько-української війни»

Дерев'янка С. М. Обмеження політичних прав громадян в умовах воєнного стану: політико-правові підстави. *Держава і право* : зб. наук. пр. Серія. Політичні науки. Вип. 93 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ : Юридична думка, 2019. С. 26–38.

Загострення збройного конфлікту внаслідок нападу ВМС Російської Федерації на українські судна в Азовському морі стало приводом для введення в Україні воєнного стану. На пропозицію Військового кабінету Ради національної безпеки і оборони Президент України П. Порошенко 26 листопада видав Указ «Про введення воєнного стану в Україні»¹. Однак, фактично він введений 28 листопада після того, як Голова Верховної Ради України А. Парубій та Президент України П. Порошенко підписали прийнятий Верховною Радою України Закон України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»², він був опублікований в офіційній пресі та набрав чинності.

Подія ця неоднозначно сприйнята і політикумом і громадянами загалом. Думки полярні — від повної підтримки дій Глави держави до сприйняття введення воєнного стану як PR-акції влади чи прагнення відтермінувати проведення виборів Президента України, що згідно з Конституцією держави мають відбутись 31 березня 2019 року. Дорікають їй, що це слід було зробити раніше (у 2014 році), та й війна державою офіційно не оголошена. Це спонукає висловити міркування щодо правових підстав та мотивів політичного характеру, які об'єктивують функціонування режиму воєнного стану, що є метою даної статті.

Зміст правового режиму воєнного стану, порядок його введення та скасування, правові засади діяльності органів державної влади,

військового командування, військових адміністрацій, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій в умовах воєнного стану, гарантії прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб визначає Закон України «Про правовий режим воєнного стану» (прийнятий Верховною Радою України 12 травня 2015 року)³.

Стаття 1 цього Закону містить визначення воєнного стану, під яким законодавець розуміє «особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень». Правовою основою введення воєнного стану є Конституція України, цей Закон та указ Президента України про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях, затверджений Верховною Радою України (стаття 2).

Із сукупності норм виокремимо тільки ті, які стосуються запровадження «обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина», зокрема, політичних. Проблеми тут, вважаємо, радше морально-політичного, ніж правового характеру.

Вихідним є положення про те, що чинна Конституція України⁴ не тільки декларує політичні права громадян, але й визначає конкретний механізм їх реалізації, встановлює вичерпний перелік підстав їх обмеження. Показово, що їх формулювання в істотному збігаються із положеннями, які виписані у тесті «Загальної декларації прав людини», що прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року⁵. Порівняльний аналіз положень обох документів дає підстави стверджувати про прагнення українських законотворців не тільки імплементувати апробовані загальноприйняті міжнародно-правові норми, але й розширити їх розуміння в новітніх умовах.

Показовими є норми Основного Закону, за якими «права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними» (частина перша статті 22). «Конституційні права і свободи

гарантуються і не можуть бути скасовані» (частина друга статті 22). До того ж ця стаття містить застереження, що «при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод» (частина третя статті 22).

З огляду на предмет дослідження важливими є норми обох документів, які стосуються обмеження прав і свобод громадян.

«При здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві» — передбачає частина друга статті 29 Декларації.

Певною мірою до новітніх українських реалій можуть бути використані і положення статті 2 Декларації про те, що «не повинно проводитися ніякого розрізнення на основі політичного, правового або міжнародного статусу країни або території, до якої людина належить, незалежно від того, чи є ця територія незалежною, підопічною, несамоврядованою або як-небудь інакше обмеженою у своєму суверенітеті».

Конституція України містить приписи, за якими здійснення прав, передбачених частинами першою та другою статті 34, може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя. (частина третя статті 34). Аналогічні застереження вписані у частині першій статті 36 щодо реалізації громадянами України права «на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації», а також у частині другій статті 39 щодо гарантованого частиною першою цієї ж статті права «збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації».

Воєнний стан як чинник обмеження конституційних прав і свобод названий у статті 64 чинної Конституції України. Статтею встановлено, що «Конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України» (частина перша). «В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і

свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 55, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 цієї Конституції» (частина друга).

Наведені конституційні норми конкретизовані у названому чинному Законі України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2016 року за № 389-VIII. Із сукупності його норм і приписів проблеми дослідження стосуються, зокрема, вимоги до змісту Указу Президента України про введення воєнного стану, у якому повинні бути зазначені «вичерпний перелік конституційних прав і свобод людини і громадянина, які тимчасово обмежуються у зв'язку з введенням воєнного стану із зазначенням строку дії цих обмежень, а також тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень» (пункт 5 частини першої статті 6).

Принципово важливою є стаття 20 цього Закону, яка концептуально повторює зміст статті 64 Конституції України, а також застереження статті 22 Закону про «Неприпустимість використання правового режиму воєнного стану для захоплення влади та порушення прав і свобод громадян та прав і законних інтересів юридичних осіб». Закон передбачає також негайне інформування Генерального секретаря ООН та іноземних держав, які беруть участь у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права «про обмеження прав і свобод людини і громадянина, що є відхиленням від зобов'язань за Міжнародним пактом, та про межу цих відхилень і причини прийняття такого рішення» (частина перша статті 24), дату їх припинення (частина друга) та зміни межі відхилень або строку дії обмежень прав і свобод та причини прийняття такого рішення (частина третя).

У статті 8 виписані «Заходи правового режиму воєнного стану», які можуть вживатися в Україні або в окремих її місцевостях «в межах тимчасових обмежень конституційних прав і свобод людини і громадянина». Серед них — «8) забороняти проведення мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій, інших масових заходів» (пункт 8 частини першої статті 8), а також «порушувати у порядку, визначеному Конституцією та законами України, питання про заборону діяльності політичних партій, громадських об'єднань, якщо вона спрямована на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення» (пункт 9 частини першої статті 8).

Певною мірою може бути використано і припис пункту 12 частини першої цієї ж статті згідно з яким «у разі порушення вимог або невиконання заходів правового режиму воєнного стану вилучати у підприємств, установ і організацій усіх форм власності, окремих громадян телекомунікаційне обладнання, телевізійну, відео- і аудіоапаратуру, комп'ютери, а також у разі потреби інші технічні засоби зв'язку».

Виконання цих заходів покладено на «військове командування, військові адміністрації (у разі їх утворення), які діють самостійно або із залученням органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування» (абзац перший частини першої статті 8). При цьому Закон зобов'язує громадян «сприяти діяльності військового командування та військових адміністрацій у запровадженні та здійсненні заходів правового режиму воєнного стану на відповідній території» (частина перша статті 17).

Запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану провадиться відповідно до затвердженого Кабінетом Міністрів України типового плану запровадження та забезпечення заходів правового режиму воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях (частина третя статті 8). Такий план розроблений урядовцями та затверджений Постановою Кабінету Міністрів 22 липня 2015 року⁶. План чітко виокремлює заходи правового режиму воєнного стану; строки їх виконання; орган, відповідальний за запровадження та забезпечення заходу; та органи та органи, що залучаються до запровадження забезпечення заходу. Так, до забезпечення «заборони проведення мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій, інших масових заходів» залучаються «Служба безпеки України, Національна гвардія, місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування» (пункт 8 цієї Постанови). СБУ та МВС залучаються до «порушення питання про заборону діяльності політичних партій, громадських об'єднань», а виконавцями названі — військове командування військові адміністрації (у разі утворення) Мін'юст разом з Генеральною прокуратурою країни (пункт 9).

Заборону роботи приймально-передавальних радіостанцій особистого і колективного користування та заборону на передачу інформації через комп'ютерні мережі повинні забезпечити Міністерство інформаційної політики України, МВС, Міністерство оборони України, СБУ, Адміністрація Держспецзв'язку, Нацрада України з питань телебачення і радіомовлення, Держкомтелерадіо та Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації

(пункт 11). На МВС, Національну гвардію, Адміністрацію Держприкордонслужби, Державну фіскальну службу, СБУ покладено забезпечення «вилучення у підприємств, установ і організацій усіх форм власності, окремих громадян телекомунікаційного обладнання, телевізійної, відео- і аудіоапаратури, комп'ютерів, а також у разі потреби інших технічних засобів зв'язку у разі порушення вимог або невиконання заходів правового режиму воєнного стану» (пункт 12).

Обмежувальний характер має стаття 13 базового Закону, згідно з якою «Нормативно-правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим, рішення Ради міністрів Автономної Республіки Крим, рішення місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, які стосуються прав і свобод людини і громадянина, що обмежуються у зв'язку з введенням воєнного стану, тимчасово не застосовуються».

Аналізований Закон України містить статтю 19 «Гарантії законності в умовах воєнного стану», приписи якої прямо забороняють зміну Конституції України, зміну Конституції

Автономної Республіки Крим, «проведення виборів Президента України, а також виборів до Верховної Ради України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим і органів місцевого самоврядування; проведення всеукраїнських та місцевих референдумів; проведення страйків, масових зібрань та акцій». До речі, у тексті Закону України «Про правовий режим воєнного стану», який був прийнятий 6 квітня 2000 року та втратив нині чинність не було заборони щодо «масових зібрань та акцій»⁷.

Обмеження в умовах воєнного стану виборчих прав громадян має наслідком й те, що «у разі закінчення строку повноважень Президента України під час дії воєнного стану його повноваження продовжуються до вступу на пост новообраного Президента України, обраного після скасування воєнного стану» (частина друга статті 11). Аналогічно «у разі закінчення строку повноважень Верховної Ради України під час дії воєнного стану її повноваження продовжуються до дня першого засідання першої сесії Верховної Ради України, обраної після скасування воєнного стану» (частина друга статті 12).

Актуальним з огляду на здійснюваний процес децентралізації є припис частини другої статті 19, за яким «Верховна Рада України не пізніше ніж у дев'яностоденний строк з дня припинення чи скасування воєнного стану, якщо чергові або позачергові вибори до відповідних органів мали бути проведені в період, на який було введено воєнний

стан, приймає рішення про призначення виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих виборів».

Наведені норми Конституції України та Закону України «Про правовий режим воєнного стану» відображені в тексті Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні», виданому 26 листопада 2018 року. Це, насамперед, припис про те, що «у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30-34, 38, 39, 41-44, 53 Конституції України, а також вводиться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною першою статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» (пункт 3). У названому в указі Президента України переліку статей Конституції України прямо обмеження політичних прав стосуються норми статті 34, якою «кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань», а також статті 38, 39, 44. Акцентуємо увагу на використанні в названому Указі щодо цих статей формулювання «можуть обмежуватися».

26 грудня 2018 року дію воєнного стану в Україні — припинено. Аналізуючи його підсумки Президент України П. Порошенко стверджує, що «запровадження воєнного стану було вчасним і необхідним. Як показав останній місяць — і ефективним кроком ... дозволило здійснити цілу низку організаційних та мобілізаційних заходів, які підвищили рівень боєздатності Збройних Сил України та спроможність держави відповідати на загрозу повномасштабного російського вторгнення в нашу країну»⁸.

Обмеження ж конституційних прав громадян фактично не застосовувалось. До причин політичного характеру віднесемо, зокрема, неоднозначне сприйняття значною громадян запровадження воєнного стану. Так, за результатами проведеного з 13 по 27 грудня 2018 року Соціологічною групою «Рейтинг» (на замовлення Міжнародного Республіканського Інституту) опитування по всій території України (крім окупованих територій Криму і Донбасу) — відповіді респондентів на запитання: «Наскільки ви підтримуєте чи не підтримуєте рішення влади запровадити воєнний стан терміном на 30 днів з 28 листопада 2018 року?» розподілились таким чином: «цілком підтримую» — 9%, «скоріше підтримую» — 14%, «скоріше не підтримую» — 27%,

«зовсім не підтримую» — 37%, «важко відповісти/ немає відповіді» — 13%». Цікаво, що 56% респондентів з тих, які проти — це ті, хто не підтримує діяльність жодної політичної партії; цілком підтримує — 38% прихильників БПП «Солідарність». 42% респондентів вважає, що рішення про введення воєнного стану — є політичним, прийнято для підвищення рейтингу окремих політиків. Розподіл голосів засвідчує певну динаміку зростання рейтингу провідних політиків. Однак, тільки 6% опитаних заявили, що прийняте рішення дуже негативно вплинуло на їх щоденне життя, на 62% — взагалі не вплинуло⁹.

За даними соціологічного дослідження, оприлюдненого 14 грудня 2018 року центром «Соціальний моніторинг» та Українським інститут соціальних досліджень. Так, за даними дослідження, 64,9% опитаних не підтримують запровадження воєнного стану. 65,5% опитаних вважають, що запровадження воєнного стану може призвести до утисків свободи слова: закриття ЗМІ, заборони мітингів та акцій протесту. При тому, 56,6% опитаних вважають, що рішення П. Порошенка про оголошення воєнного стану є було викликано його бажанням відтермінувати дату президентських виборів. Лише 22,2% вважають, що президент дбав про безпеку країни¹⁰.

Наведені результати підтверджуються й даними інших аналітичних структур. Ситуація істотно не змінилась із припиненням воєнного стану та призначенням виборів Президента України на 31 березня 2019 року.

Тому, щоб уникнути таких спекуляцій у майбутньому, очевидно, доцільним було б при оновленні Основного Закону держави та у Виборчому кодексі, який сподіваємось все ж буде прийнятий, законодавчо закріпити застереження про неможливість заборони призначення виборів, навіть у випадку локальних конфліктів, як це прийнято в окремих державах.

Таким чином, запровадження воєнного стану, вважаємо, було не тільки відповіддю на події в Азовському морі, але стало показником незламного прагнення українського народу до захисту державного суверенітету та територіальної цілісності, за право жити вільно на своїй землі. Чинне законодавство України створює загалом основу для функціонування режиму воєнного стану, встановлені законодавством України обмеження щодо реалізації громадянами конституційних, зокрема, політичних прав, на наш погляд, є достатньо вичерпними. Внесення інших, крім названої, змін до оновленої Конституції України чи інших нормативно-правових актів щодо розширення цих обмежень

прав громадян за умов нинішнього рівня політизації суспільства, досягнутих демократичних завоювань, вважаємо, було б недоцільним. Проблема в тому, щоб ці права були б не тільки правом, а й усвідомленим моральним обов'язком громадян. Саме на це повинна бути спрямована діяльність численних політичних партій та інших громадських об'єднань, органів державної влади і місцевого самоврядування.

1. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 26.11.2018 р. № 393/2018. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3932018-25594>. 2. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»: Закон України від 26.11.2018 р. № 2630-VIII. *Голос України*. 2018. 28 листоп. № 226. 3. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2016 р. № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2015. № 28. Ст. 250; поточна ред. – Ред. від 26.05.2018. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19>. 4. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // *ВВР*. 1996. № 30. Ст. 141; поточна ред. – Ред. від 30.09.2016. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. 5. Загальна декларація прав людини: Прийнята і проголошена Генеральною Асамблеєю ООН 10.12.1948 р. (Док. ООН/PES/217 А). URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015. 6. Про затвердження типового плану запровадження та забезпечення заходів правового режиму воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях: Постанова Кабінету Міністрів України від 22.07.2015 р. № 544. *Офіційний вісник України*. 2015. № 62. Ст. 2018. 7. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 06.04.2000 р. № 1647-III. ВВР 2000. № 28. Ст. 224. [Закон втратив чинність 11.06.2015]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19>. 8. Запровадження воєнного стану було вчасним і необхідним – Президент про підсумки дії воєнного стану. *Президент України Петро Порошенко: Офіційне інтернет-представництво* [26.12.2018]. URL: <https://www.president.gov.ua/news/zaprovadzhennya-voennogo-stanu-bulo-vchasnim-i-neobhidnim-p-52294>.]. 9. Суспільно-політичні настрої населення України. 13-17 грудня 2018 року: Дослідження Соціологічної групи Рейтинг. URL: http://rating-group.ua/files/ratinggroup/reg_files/national_survey_2018_12_ua.pdf. 10. Половина українців вважають, що за допомогою воєнного стану Порошенко хотів відтермінувати вибори — опитування [УНІАН, 14.12.2018]. URL: <https://www.unian.ua/war/10377897-polovina-ukrajinciv-vvazhayut-shcho-za-dopomogoyu-voennogo-stanu-poroshenko-hotiv-vidterminuvati-vibori-opituvannya.html>

Сергій Дерев'янку

Навчальне видання

Правові проблеми політичної науки

Навчально-методичний посібник

В авторській редакції

Підписано до друку 10.08.2022 р. Формат 60x84/16.

Папір ксероксний. Гарнітура Times New Roman.

Ум. друк. арк. 5,6. Тираж 100

76018, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57

Кафедра політичних інститутів та процесів

Факультет історії, політології і міжнародних відносин

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника